

Lisztóczy László

Szabadság és igazság fényei

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc
gyöngyösi költők verseiben

Lisztóczy László

SZABADSÁG ÉS IGAZSÁG FÉNYEI

*Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc
gyöngyösi költők verseiben*

Dsida Jenő Baráti Kör
Eger, 2006.

Lektorálta
és az előszót írta:
Fülöp Lajos

A címlapot
Czímer Tamás
tervezte

A könyv kiadását
támogatta:

Nyomdai munkálatok:
Konturs Nyomdaiipari Kft.
Ügyvezető: *Ujhelyi Ferenc*

*Dicső napok, hatalmas nagy napok,
Szabadság és igazság fényei!*

(Zalár József)

Előszó

A reformkor, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc ideje kiszakíthatatlan a magyarság történelméből. Ez az időszak a legtöbb népnél csupán csak naptári dátum, nálunk azonban varázsigé. Ha ki mondjuk, megmozdul a fantáziánk: eszünkbe jut eleink állhatatos küzdelme a magyar nyelv jogaiba helyezéséért, a polgárosodás gátjainak lebontásáért és a nemzeti függetlenség kivívásáért. Hatására jellemző, hogy azóta is újra meg újra felidézzük az emlékét. Ezt a nemes célt szolgálja a jelen kiadvány is.

Költők, írók és művészek a maguk sajátos módján igyekeztek ábrázolni a kort és annak embereit, de ez csak keveseknek sikerült igazán. Egy-egy történelmi időszak történéseit nagy embereinek a cselekedetei minősítik, a nagy embereket pedig a nagy idők szülik. Életük nemcsak egy tájegységnek, szülőföldjüknek, iskolázási és működési helyüknek, hanem egy országnak, egy népnek az útját is meghatározzák.

Kis nemzet vagyunk, zaklatott történelemmel, elég huzatos helyén Európának, de hála Istennek, nagy emberekben eddig sem szűkölködtünk. Ez a könyv bizonyosság arra, hogy a történelmet nemcsak a politikusok és hadvezérek alakítják, hanem – velük együtt vagy tőlük függetlenül – a szellem nagyjai, így a költők és írók is.

„*Dicső napok, hatalmas nagy napok, / Szabadság és igazság fényei!*” – nos, ez a lelkes felkiáltás adja a motótját, egyben a második verssor a címét is ennek a kötetnek. Az idézet Zalár József költőtől, az „aranytollú főjegyző”-től, Damjanich tábornok tábortörténetírójától való. A könyv tanulmányorozatának írója és a

kapcsolódó szöveggyűjtemény szerkesztője pedig az ismert irodalomtörténész, Lisztóczy László, aki már több mint harmincöt esztendeje Egerben él és dolgozik, születési helye és szíve szerint azonban inkább Gyöngyöshöz, a Mátraaljhoz kötődik.

Ezért is áll közel hozzá a gyöngyösi irodalmi hagyományok kutatása, az eddig már ismertté vált adatok összegzése, helyesbítése, főként pedig az új eredmények, felfedezések közzététele. Ilyen kiadványai, tanulmánykötetei a szerzőnek a közelmúltból az alábbiak: *A Mátra gyöngye. Irodalmi emlékek és emlékezések Gyöngyösről* (2000), *A mesebeli hattyú fogságában. Tanulmányok és könyvismertetések* (2000), Pájer Antal: *Szent lant. Válogatott versek* (2001), „*És te is üdvöz légy, testvérváros...!*” *Eger és Gyöngyös irodalmi hagyományaiból* (2002). Közös szerkesztésünkben, gondozásunkban látott napvilágot az *Emlékeim. Vachott Sándor versei* (2005) és Vahot Imre: *Magyar táj- és életképek* (2006) című, vallomások, tanulmányokat és útirajzokat tartalmazó kötete, s most van előkészületben Vachott Sándorné: *Rajzok a múltból* című szemelvényes emlékirat-gyűjteménye.

A mostani kiadvány Lisztóczy László idevágó tanulmányainak a foglalata, amelyhez illusztrációképpen részletes szöveggyűjtemény is kapcsolódik. Ez az elgondolás határozta meg a kötet szerkesztését, kettős tagolását. A tanulmányok többnyire újabb keletűek, de a régebbiek is átdolgozott formában jelennek meg. Az antológiában a versek mellett néhány magyarázó jellegű prózai szemelvény (dokumentum, memoárrészlet, eseménykrónika) is található, mégpedig nyolc szerző összesen harminchat írása.

Meghatározó szempont az 1848–49-es forradalom és szabadságharc gyöngyösi vonatkozásainak, főként

a magyar irodalomtörténet azon szereplőinek a születési időrend szerinti bemutatása volt, akiknek pályája, sorsa, életműve valamiképpen Gyöngyöshöz és környékéhez kapcsolódik, s akik mindmáig jelen vannak a helyi hagyománytudatban.

Közülük a legnagyobb hatású alkotó kétségtelenül Bajza József. Bajza ízig-vérig a reformkor gyermeke volt. Megszállott újtó, rendkívül sokoldalú egyéniség: költő, kritikus és publicista, az irodalmi élet egyik vezéralakja; színházati igazgat, folyóiratokat, hírlapot szerkeszt, a kossuthi eszmék propagátora, esztétikai tanulmányokat, iránymutató polémiákat és világtörténelmet ír. Korának óriása, szellemi, szervezői és irányítói mindenese, kemény, kérlelhetetlen római jellem volt. Tragédiája többek között éppen az, hogy szétszórta, felaprózta magát. A róla szóló tanulmány elsősorban hatyúdait mutatja be értő elemzéssel.

Pájer Antal, „*pap és költő*”, a magyar vallásos líra egyik megújítója a gyöngyösi ferences gimnáziumban fejezte be tanulmányait, tehetsége azonban már Egerben, a kis-papok *Olvasó Társaságában*, önképzőkörében bontakozott ki. Közvetlenségével, természetességével, őszinteségével Petőfi stíluseszményéhez közelít. Nem véletlen, hogy egri látogatásakor Petőfi éppen vele szeretett volna találkozni a papnevelésében. Haza- és szabadságszeretete, újszerű szakrális szemlélete, a forradalom és szabadságharc eszméihez való hűsége már eddig is több figyelmet és megbecsülést érdemelt volna. Itteni pályarajzának bemutatását is a törlesztés szándéka vezette.

Spetykó Gáspár nem emelkedett országos hírre és rangra. Törekvése elsősorban az volt, hogy Gyöngyös és a Mátraalj kapás parasztjainak az életmódját, szokásait és nyelvjárását megörökítse. Ez adja munkásságának az ér-

tékét, még akkor is, ha az irodalomtörténet ezért tájköltőnek minősítette. A szabadságharcban nemzetőrként vett részt, rendezője volt az 1849-es gyöngyösi függetlenségi összefüggésnek, a bukás után pedig a Bach-rendszer megfosztotta városi ügyészi állásától. Hazafias tárgyú versei közül legjelentősebb az 1848 tavaszán született *Nemzetőri dal*, prózai írásai közül pedig egy 1848-ból való „nemzetőri levél”, amelyben a város főbíráját tájékoztatja a gyöngyösi nemzetőrök útjáról, élményeiről, valamint a Gyöngyöst sokoldalúan bemutató dolgozata.

Vachott Sándornak viszonylag rövid életkor, mindössze negyvenhárom esztendő adatott. Ez a négy évtizedes pálya azonban egyenes jellemű, szerény és mély érzésű embernek mutatta. A költő – Kossuth titkáraként – közvetlen részese volt a korszakalkotó eseményeknek, s költészetét is a forradalom és szabadságharc megéneklésének, majd a gyász és a remény kifejezésének a szolgálatába állította. Érzelemlámpájára az almanachlira hatása után a népdalok hangvétele, a szerelmi érzés, a család-, a nép- és hazaszeretet, az események mély átélése jellemző. Maga is a „*dicső napok, hatalmas nagy napok*” mártírja volt. Itteni arcképvázlata a kötet egyik legszebb, legértékesebb írása.

Zalár József egész életében korának elkötelezettje maradt. Szoros barátság fűzte őt Vachott Sándorhoz és Sárosi Gyulához. Nemzetőrként – Spetykó Gáspárral együtt – részt vett a délvidéki harcokban, s bár onnan betegen tért haza, 1849 elején ismét szolgálatra jelentkezett Debrecenben. Innen Damjanich seregéhez vezényelték, s a tábornok „hadí historiográf”-ja lett. Ennek az időszaknak a költői termését a *Szabadságdalok*ban jelentette meg. Ha van költője Gyöngyösnek és a Mátrának, akkor az elsősorban Zalár József. Korai verseiben a társadalmi viszázságok ellen lázadt, a márciusi események után pedig a

francia forradalom eszméinek a megvalósulását sürgette. Felvillantotta a szabadságharc lelkesítő eseményeit, majd a Világos utáni korszak fájalmát és reményeit. Költői munkássága jóval nagyobb értéket képvisel annál, mint amennyire az irodalomtörténet minősítette.

Sárosi Gyula gyöngyösi kötődését, bujdosását eddig kevésbé ismertük. A tanulmány elsősorban ezekre a fehér foltokra derít fényt. Megtudjuk például, hogy itteni bujdosása idején Sorsich Albert álnéven tanítós-kodott a Taposy-féle iskolában, gyakran találkozott költő- és katonatársával, Zalár Józseffel, szoros kapcsolatban állt támogatójával, a Tiszafüreden élő Pájer Antallal, és időnként felkereste régi iskolatársa és barátja, Vachott Sándor nagyrédei otthonát is (a fogdmegek később éppen itt bukkantak a nyomára). Még 1848–49-ben Kossuth bizalmasaként kormánybiztosi feladatokat vállalt, lírájával pedig forradalomra és élethalálharcra buzdított. Fő művét, az *Arany Trombitát* 1849-ben adta ki Debrecenben. A megtorlás idején in effigie halálra, majd elfogatása után életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. S bár 1855 végén amnesztiával szabadult, élete végéig rendőri felügyelet alatt maradt.

Íme, ezek azok az izgalmas, lelkesítő és megrendítő pályarajzok, amelyeket az újabb Lisztóczy-kötetből megismerhetünk.

A tanulmány sorozat és a kapcsolódó szöveggyűjtemény elsősorban az ismeretterjesztés szándékával készült, a kiadvány mindemellett gazdag szakirodalmi tájékoztatást és jegyzetanyagot is nyújt az érdeklődőknek. Az antológiában – a kötet szereplőinek alkotásai mellett – átvezető/értelmező részként Vachott Sándorné és Vahot Imre munkáiból vett hasznos prózai szemelvények is találhatóak.

A 19. század első fele, a reformkor, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc ideje – mint ebből a kötetből is kitűnik – kétségtelenül a magyar történelem és irodalom egyik legszebb és legmozgalmasabb korszaka volt. A forradalmat megújítási szándékokkal, függetlenségi törekvésekkel terhes évtizedek előzték meg, majd elkövetkezett az ádáz önvédelmi harc és a tragikus végkifejlet. A nagy idők és nagy események különös hatással voltak Gyöngyös társadalmi, gazdasági és írodalmi életére is.

A kiadvány ennek az időszaknak, ezen belül a kor gyöngyösi illetőségű költőinek állít emléket, egyben – ha éppen áttételesen is – emlékeztet a „*Szabadság és igazság fényei*”-nek 20. századi felvillanására, az 1956-os magyar forradalomra és szabadságharcra annak idei ötvenedik évfordulóján.

Lisztóczy László kitűnő tanulmánykötetét, nemcsak lelkesítő hagyományaink és megbecsülendő értékeink bemutatását örömmel ajánlom a szűkebb és a tágabb haza érdeklődő olvasóinak, elsősorban a fiataloknak a figyelmébe. Nem utolsósorban pedig az egykori 1848–49-es huszár főhadnagy, Kékessy János dédunokájának, Lisztóczykyné Kékessy Margitnak (Margóknak), aki Gyöngyös irodalmi örökségét föltáró munkálkodásunk régi és önzetlen segítője.

Budapest, 2006. július 10-én

Fülöp Lajos

Bevezetés

Gyöngyös elsősorban nem irodalmi hagyományai-
val írta be a nevét a magyar művelődés történetébe,
ezen a téren aligha vetekedhet például Debrecennel,
Péccsel vagy Szegeddel. Volt azonban egy korszaka,
amikor irodalmi élete is páratlan virágzásnak indult,
jelentősége túlmutatott a provinciális határokon. Az
1820-as évektől az 1850-es évtizedig, a reformkor
kezdetétől az 1848–49-es forradalom és szabadság-
harc bukását követő megtorlásig tartott ez a korszak.
Sokatmondóan tanúskodik minderről a városhoz
születésük révén vagy pályájuk rövidebb–hosszabb
szakaszával kötődő – az *Új magyar irodalmi lexikon*-
ban egytől egyig megtalálható – alkotók pusztá név-
sora is: Bajza József, Bugát Pál, Nagy Ignác, Pájer
Antal, Sárosi Gyula, Spetykó Gáspár, Vachott Sándor
és felesége: Csapó Mária, Vahot Imre és Zalár József.

Különösen figyelemre méltó periódusa volt Gyön-
gyös irodalomtörténetének az 1848–49-es szabadság-
küzdelmek időszaka. Költői nemcsak lantjukkal, hanem
kardjukkal s más eszközökkel is önfeláldozóan szolgál-
ták a polgári forradalom és a nemzeti függetlenség esz-
méjét. Spetykó Gáspár *Nemzetőri dal* című versével kö-
szöntötte a nemzetőrség megalakulását, melyet azzal is
hitelesített, hogy maga is nemzetőrnek állt. Példáját
Vachott Sándor és Zalár József is követte. Zalár József
később, a tavaszi hadjárat idején a Damjanich-hadtest
tábori krónikása lett, amelynek a hősiességét *Szabad-
ságdalok* című kötetében örökölte meg.

Külön is említést érdemel a gyöngyösi költők Kos-
suth Lajoshoz fűződő viszonya. A Vachott-testvérek

anyai nagybátyjukat tisztelheték benne. Közülük a legidősebb, Vachott Sándor 1848 őszétől Kossuth közvetlen munkatársa volt, először az Országos Honvédelmi Bizottmány, majd a kormányzói hivatal polgári ügyosztályának titkári tisztségét töltötte be. Bajza József 1848 júliusa és decembere között a *Kossuth Hírlapja* című napilapot szerkesztette, melynek a névadó volt az alapítója és a tulajdonosa. Vachott Sándor, Zalár József és Sárosi Gyula között mély és tartós barátság, tevékeny együttműködés bontakozott ki a forradalom és szabadságharc időszakában, elsősorban a kormány és a nemzetgyűlés Debrecenbe költözése után, 1849 első felében. Mindhárman Kossuth Lajos rajongó hívei közé tartoztak.

Köztudott, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat ki mondásakor, 1849. április 14-én Gyöngyös képviselője, Almásy Pál töltötte be az országgyűlés elnöki tisztségét. A debreceni nagytemplomban ez alkalomból lezajlott ünnepségen részt vett Vachott Sándorné is, idevágó emlékeinek önálló – e kötetben is idézett – fejezetet szentelt memoárjában.

Az 1848–49-hez fűződő gyöngyösi legendák folytatódtak a világosi fegyverletételt követően is. A város számos üldözött forradalmárnak nyújtott menedéket az 1850-es évek elején. Közéjük tartozott például az utópisztikus nézeteket valló, radikális szellemű ferences szerzetes és tábori pap, a XIX. század első felének egyik legkiválóbb egyházi szónoka, Gasparich Kilit Márk, aki akkortájt Perczel Mór utasítására Gyöngyösről szervezte az ellenállást, próbálta közös szekértáborba gyűjteni a tábornok hadtestének egykori katonáit, tartott fenn összeköttetést az Erdélyben fegyveres felkelésre készülő honvédtisztekkel. Egy ideig az Orczy-család gazdatisztje, Pan-

ker Gábor védelmét, vendégszeretetését élvezhette. Élénk figyelemmel hallgatta szavait a honvédsereg egykori tisztjének a lánya, Panker Viktória is, aki verseiben – melyeket íróasztalfiókja mélyén rejtegetett – többször fölidézte a szabadságharc emlékét. Panker Viktóriához baráti viszony fűzte Vachott Sándor sógornőjét, Csapó Jozefát, aki szintén kapcsolatba került a „lángszavú barát”-tal, s emiatt 1852 februárjában menekülnie kellett Nagyrédéről.

Irodalomtörténeti szempontból – és e kötet tárgykörét, időhatárait tekintve – még fontosabb, hogy 1850 és 1852 között Gyöngyösön bujdosott Sárosi Gyula, akit az *Arany Trombita* című műve miatt távollétében halálra ítelt és jelképesen ki is végzett az osztrák haditörvényszék. Az ország ideiglenes fővárosa, Debrecen után a Mátra szellemi központjában is csakhamar ismét egymásra talált a három jó barát: Vachott Sándor, Zalár József és Sárosi Gyula. Föltűnt mellettük egy újabb arc is: lovas szekéren föl-fölkereste és pénzzel, élelmiszerrel segítette az *Arany Trombita* szerzőjét gyöngyösi bujdosása idején Tiszafüred papja, a magyar szakrális líra jeles képviselője, Pájer Antal. A Petőfi által is becsült papköltő előbb tiszabábolnai, majd tiszafüredi plébániáján számos bujdosónak adott menedéket. Többször vendégül látta például Zalár Józsefet, aki – Sárosi Gyulával együtt – a legszűkebb baráti köréhez tartozott. Prédikációiban nyíltan ostromozta szabadságunk és függetlenségünk eltipróit, Rudolf trónörökös születésekor, 1858 augusztusában pedig nem volt hajlandó hálaadó szentmisét celebrálni a tiszafüredi templomban.

Az osztrák bosszú az említett költőket sem kímélte, legtöbbjükre üldöztetés, bujdosás és börtön,

mérhetetlen testi és lelki szenvedés várt az önkényuralom idején. Sárosi Gyulán kívül Bajza József, Vachott Sándor és Zalár József is a bujdosók keserű kenyerét ette hosszú ideig. Spetykó Gáspárt 1852-ben eltiltották ügyvédi hivatásától. Sárosi Gyula és Vachott Sándor megjárta az osztrák önkény hírhedt jelképét, az Újépület nevű pesti börtönt. A legmegrendítőbb sors Bajza Józsefet és Vachott Sándort sújtotta: az elviselhetetlen fájdalom megfosztotta őket tiszta öntudatuktól, emberi méltóságuktól. Ugyanúgy végezték, mint Széchenyi István és Vörösmarty Mihály.

*

Ez a könyv az 1848–49-es gyöngyösi költőnemzedék tagjai előtt hajt fejet. Két egységre tagolódik: tanulmánysorozatra és szöveggyűjteményre.

Az első felében olvasható tanulmánysorozat születésük sorrendjében megrajzolja Bajza József, Pájer Antal, Spetykó Gáspár, Vachott Sándor és Zalár József arcképét, különös tekintettel gyöngyösi kötődéseikre, 1848–49-es és a világsi fegyverletételt követő pályaszakaszukra, majd összefoglalja Sárosi Gyula gyöngyösi bujdosásának történetét. Az összeállítás központi helyét – a róla szóló írás szempontrendszerre és terjedelmére szerint is – Vachott Sándor foglalja el: számunkra ő testesíti meg a korszak egyik legtipikusabb és legmegrázóbb, egyben a „leggyöngyösibb” sorsát.

A könyv második fele – a tanulmányok kiegészítéseként és illusztrációjaként – az időszak legfontosabb és legértékesebb irodalmi alkotásait gyűjti csokorba.

Vachott Sándor és Bajza József egy-egy alkotása szemlélteti, hogy a kötet költői részt vettek a forradalom és szabadságharc szellemi előkészítésében is. Az idézett versek alapján nyomon követhetjük a „dicső napok” történetét a forradalom győzelmétől a tragikus összeomlásig és az osztrák megtorlásig. A szöveggyűjteményt néhány prózai szemelvény is színesíti. A Vachott Sándorné *Rajzok a multból* című memoárjából közölt fejezetek részletesen bemutatnak három sorsfordító eseményt, teljesebbé, szervezettebbé és tagoltabbá teszik az összeállítást. Spetykó Gáspár „nemzetőri levele” a *Nemzetőri dal* című vers párja és hitelesítője. Vahot Imre Kossuth Lajos szónoki művészetét elemző – 1848 áprilisában keletkezett – tanulmánya a kiváló államférfi és Gyöngyös szerteágazó kapcsolataihoz szolgált adalékot.

*

Befejezésül szeretnék köszönetet mondani mindazoknak, aki e könyv megszületéséhez segítséget nyújtottak. Első helyen kollégámnak, barátomnak és lektoromnak, Fülöp Lajosnak, akivel már sok-sok éve együtt munkálkodunk Gyöngyös és a Mátravidék irodalmi örökségének föltárásáért és népszerűsítéséért. A Pájer Antallal és Vachott Sándorral kapcsolatos kutatásaimat figyelemmel kísérte Kerényi Ferenc irodalomtörténész, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság alelnöke. A jászapáti plébánián őrzött könyvek és iratok tanulmányozásához Pájer Antal mai utóda, Kladiva Imre adott engedélyt. A Vachott-tanulmány néhány adatának pontosításához fölhasználtam T. Erdélyi Ilona kutatási eredményeit. Az egri Bródy Sán-

dor Könyvtár és a gyöngyösi Vachott Sándor Városi Könyvtár helyismereti részlege sűrűn visszatérő helyszíne volt búvárkodásaimnak. Elbe István, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője a legnehezebben elérhető szakirodalom föl kutatásához és tanulmányozásához nyújtott támogatást. A borítótervért Czímer Tamásnak, a nyomdai munkálatok elvégzéséért Ujhelyi Ferencnek, a gyöngyösi Konturs Nyomdaipari Kft. vezetőjének és Fodor Zoltán korrektornak tartozom hálával.

Kevés város dicsekedhet olyan szép és fölemelő 1848-as hagyománnyal, mint Gyöngyös. Szeretném, ha az összeállítás tovább erősítené polgárainak büszkeségét és öntudatát, új vonásokkal gazdagítaná a „gyöngyösiség” jelentését.

Munkámat a városban felnövekvő új nemzedéknek, a gyöngyösi iskolák tanárainak és diákjainak ajánlom.

A kötet összeállítása közben szeretettel gondoltam Kékessy Jánosra (1824–1893), aki Gyöngyösön született, ott alapított családot, s ott élt évtizedeken át. Huszár főhadnagyként harcolt az 1848–49-es szabadságharcban. Benne jelképesen nemcsak Kossuth Lajos valamennyi gyöngyösi katonáját, hanem a feleségem dédapját is tisztelhetem.

Órizzze ez a könyv az ő emlékét is!

Eger, 2006. augusztus 20.

Lisztóczky László

TANULMÁNYOK

Bajza József hattyúdalai

Bajza József Gyöngyös és vidéke legnagyobb büszkeségei közé tartozik...

Szücsiben született 1804. január 31-én. Szülei hat éves korában megszakították közös életüket, ekkor édesapjával és két nagyobb testvérével Gyöngyösorosziba költözött, édesanyja pedig három kisebb testvérével Szücsiben maradt.¹ 1812-ben beiratkozott a gyöngyösi ferences gimnáziumba. 1817-től Pesten tanult tovább, s csak a nyári vakációkat töltötte szülőföldjén. A piaristáknál érettségizett, ahol életre szóló barátságot kötött „a magyar irodalomtörténet-írás atyjá”-val, Toldy Ferencsel. 1818 őszén a bölcsészkaron, 1822-ben pedig – édesapja kívánságára – a jogon folytatta tanulmányait. Jogi stúdiumainak második évében a pozsonyi akadémia hallgatója volt, ahol német nyelvtudását is gyarapíthatta.

Ez idő tájt mutatkozott be költőként. Az előtte járt nemzedék tagjai közül Kisfaludy Károlyt és Kazinczy Ferencet választotta mesteréül. *Esthajnal* című versét Toldy Ferenc közvetítésével az *Auróra* közölte 1823-ban. Ez alapozta meg barátságát az irodalmi évkönyv szerkesztőjével, Kisfaludy Károllyal és a körülötte csoportosuló íróközösséggel. Oly szoros és tartós kapcsolat fűzte az *Aurórához*, hogy szerkesztését 1832-ben ő vette át, s ezt a szerepet megszűnéséig, 1837-ig megőrizte. Ott megjelent verseire fölfigyelt Kazinczy is, akivel levelező viszonyba került.

A jogakadémia elvégzése után, 1824-ben hazatért Gyöngyösorosziba. Joggyakornokságot vállalt Föld-

váry Ferenc hevesi főszolgabíró, majd másodalispán mellett. Tevékenyen bekapcsolódott megyéje társadalmi és politikai életébe. Az országgyűlési képviselővé választott Földváry Ferenc oldalán részt vett az 1825–27-es országgyűlés munkájában. 1829-ben költözött végleg az ország szellemi központjába, Pestre, s ezt követően csak az irodalomnak élt.

Írói munkássága rendkívül gazdag és szerteágazó, a magyar kultúra igen széles tartományát átfogta. A sokszínűség az általa megszólaltatott témákra és műfajokra is érvényes. Őt is – mint a reformkori magyar értelmiség színe-javát – magával ragadta és teremtő tettekre ösztönözte a romantikus nemzeteszme, a közjó szolgálatára, a haza fölvirágoztatására, a sajátos nemzeti-népi értékek gyarapítására irányuló vágy és szándék. Költőként, elbeszélőként, műfordítóként, az elvi kritika megteremtőjeként, irodalomszervezőként, folyóirat- és lapszerkesztőként, irodalomkutatóként és történetíróként, színháztörténészként és színikritikusként, ellenzéki politikusként és publicistaként egyaránt értékeset alkotott, s ez a rögtönzött felsorolás nem is vette számba életművének valamenyi fejezetét.

Tette azt, amit kora és tehetsége diktált. Összhangot alkotott ész és szív, teória és praxis között. Elméleti kérdéseket vetett föl és tisztázott, célokat tűzött ki és programot adott, s azok végrehajtásában is kezdeményező szerepet játszott. Színházelméleti elképzeléseit például színigazgatóként váltotta valóra. A tanulmányaiban és verseiben kifejezett politikai nézeteit 1848-ban a *Kossuth Hírlapja* szerkesztésével ültette át a mindennapokba. Végletek, szélsőségek között teremtett egyensúlyt, ellentmondásokat oldott

föl. Egyesült benne a kritikus és a költő, a szigorú, hideg értelem és a lány, meleg érzelem. Miközben az elfogulatlan, kérlelhetetlen, szigorú és kemény, de igazságos bíráló teoretikusa és mestere, „a 30-as évek félelmes gladiátora” volt,² s megszerezte „az elvi kritika megteremtőjé”-nek a címét, kiemelkedő, iskolateremtő egyéniségévé vált a hazai biedermeier költészetnek is, s maga hozott létre fórumot mindkét hivatása gyakorlásához és népszerűsítéséhez. Talán ahhoz a Mikszáth Kálmán által emlegetett reszelőhöz hasonlítható leginkább, amellyel harmonikázni is lehetett.³

Szinte lehetetlen hiánytalan leltárt készíteni sokoldalú tevékenységéről. 1830-ban *Külföldi Játékszín* címmel drámasorozatot indított, melynek csak az első kötete jelent meg, s a kezdeményezést 1833-tól a Magyar Tudós Társaság karolta föl. 1831-ben megalapította a *Kritikai Lapokat*, e folyóiratban bontakozott ki kritikus munkássága. Ugyanettől az évtől levelező, 1832-től pedig rendes tagja a Magyar Tudós Társaságnak. Toldy Ferenc és Vörösmarty Mihály társaságában 1837-ben megindította az *Athenaeum* című folyóiratot és annak társlapját, a *Figyelmezőt*. A két testvérlelapot irányító triumvirátus a korszak egyik legnagyobb irodalmi tekintélye és hatalma volt. Az *Athenaeum* tette közzé 1838-ban a gyöngyösi születésű Vachott Sándor első verseit, akinek később is elsősorban ez a folyóirat és hűséges földije biztosított fórumot. Itt jelent meg 1842-ben Petőfi első verse, *A borozó* is. 1837–38-ban Bajza volt a Pesti Magyar Színház első igazgatója, amely részben az ő javaslata nyomán alakult át országos, vagyis nemzeti színházzá. 1838. március 30-án feleségül vette Csajághy Júliát, Vörösmarty leendő fe-

leségének, Csajághy Laurának, *A merengőhöz* című vers műzsájának a nővérét, akivel kiegyensúlyozott, boldog családi életet élt. Az 1840-es évek közepén figyelme a történetírás felé fordult. *Történeti Könyvtár* címmel könyvsorozatot szerkesztett, amelynek első köteteit ő ültette át magyarra.

A Nemzeti, majd az Ellenzéki Kör tagjaként bekapcsolódott a politikai mozgalmakba is. E téren kivívott rangját és tekintélyét szemlélteti, hogy a forradalom győzelmét megelőző esztendőben, 1847-ben az Ellenzéki Kör megbízásából ő szerkesztette az *Ellenőr* című nevezetes „politikai zsebkönyv”-et. A kiadvány a magyar függetlenség és alkotmányosság védelmében fölvonultatta a kor legjelentősebb ellenzéki politikusait és költőit, párhuzamosan közölt tudományos értekezéseket és verseket. Többek között Fáy András, Hunfalvy Pál, Irinyi József, Kossuth Lajos, Szalay László, Szemere Bertalan tanulmányait, Erdélyi János, Garay János, Petőfi Sándor, Vachott Sándor, Vajda Péter és Vörösmarty Mihály költeményeit közölte. Helyet kapott benne Bajza József *Nemzetiség és nyelv* című, nagy visszhangot keltett akadémiai előadása is, mely a német nyelv uralma ellen emelt szót, bírálta a felső társadalmi rétegek idegennyelv-használatát: az anyanyelv szeretete és a hozzá való hűség nélkül nincs nemzeti élet.

Az önálló nemzeti lét megteremtésének vágya és sürgetése mélyen áthatotta líráját is. Sokatmondóan illusztrálja ezt például *Ébresztő* című, 1845-ben keletkezett verse, amely az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eszméit előlegezi.

1847–48 fordulóján aligazgatóként ismét átvette a Nemzeti Színház irányítását az igazgatói címet csak

névlegesen viselő gróf Ráday Gedeon mellett. Ő vezette a színházat akkor is, amikor 1848. március 15-én a pesti nép kívánságára másorra tűzték a *Bánk bánt*.

A forradalom győzelmében saját eszméi megvalósulását látta, lelkesen üdvözölte s mindvégig hűségesen szolgálta azt. Július 1-jéig állt a Nemzeti Színház élén. Ezen a napon vette kezébe a *Kossuth Hírlapja* szerkesztését, s formálta a forradalmi változások, a kossuthi eszmék egyik legfőbb szószólójává, a szabadságharc, sőt a XIX. század első fele legjobban szerkesztett és legnépszerűbb politikai közlönyévé. Hétfő kivételével naponta jelent meg, megszűnéséig összesen 157 alkalommal, s valamennyi korabeli újságnál nagyobb példányszámban. 1848 decemberében több mint 5000 példányt nyomtattak belőle, ebből 4214 példányt kaptak a vidéki előfizetők, a többi pedig a fővárosban kelt el. Munkatársi gárdája is nagyobb létszámú volt, mint a laptársaké, a vidéki levelezőkkel együtt 50–60 főre becsülhető.

A szemlének Kossuth Lajos volt az alapítója és a tulajdonosa, általa szólt a nagyközönséghez, valahányszor azt szükségesnek látta. Hasábjain 49 cikke jelent meg névvel vagy név nélkül. Gondolatai – ezeket a szavakat az előfizetési felhívásban ő maga iktatta a napilap szellemi irányvonalát meghatározó alapelvek közé – „az igazság, népjog, nemzeti önállás és nemzeti szabadság” körül forogtak. Folyamatos figyelemmel kísérte a napilap működését, de a szerkesztés közvetlen felelősségét Bajzára ruházta. Benne olyan munkatársra talált, aki azonosult politikai nézeteivel, ugyanakkor neve, tekintélye garanciát nyújtott arra is, hogy azokat megfelelő színvonalon és súlytal tudja képviselni és érvényesíteni. Bajza rop-

pant gonddal irányította az újságot, a szerkesztés fárasztó, idegőrlő munkája minden idejét és energiáját lekötötte. Félbehagyott munkáin nem dolgozhatott, néhány polemikus cikken kívül lapjában is alig publikált. Ez volt az ő legnagyobb áldozata a magyar szabadság és függetlenség oltárán.

A közlöny hírszolgálatára széles körű és hiteles tájékoztatást nyújtott a hazai és a külföldi történésekről egyaránt. Rendszeresen és részletesen beszámolt a forradalmi kormány tevékenységéről, törvényeiről és rendeleteiről. Más lapoknál bővebb és színvonalasabb információkat adott a nagyvilág, elsősorban a nyugat-európai országok viszonyairól, politikai törekvéseiről és fordulatairól is. Ha szükségessé vált, nemcsak tudósított az eseményekről, hanem formálásukból is részt vállalt. Amikor 1848 őszén fegyveres támadás érte alig kivívott függetlenségünket, aktívan közreműködött a nemzeti ellenállás szervezésében, a közvélemény mozgósításában.

A napilap utolsó száma december 31-én jelent meg.⁴ Bajza 1849. január 1-jén a Windischgrätz csapatai elől menekülő kormányt nem követte Debrecenbe, reményvesztetten tért haza Gyöngyösorosziba. Úgy érezte, minden elveszett. Amikor az előrenyomuló osztrák hadsereg Gyöngyöst is elfoglalta, a Mátrában, Heves és Nógrád térségein bujdosott. Egy ideig a gyöngyösi ferencesek nyújtottak menedéket számára.

A hadiszerencse fordulása, a tavaszi hadjárat győzelemsorozata ösztönözte arra, hogy ismét bekapcsolódjon a közéletbe. Gyöngyös felszabadulása után, márciusban Debrecenbe, májusban pedig a kormányral együtt a visszafoglalt Pest-Budára költözött. Kossuth Lajos a Nemzeti Múzeum igazgatójává ne-

vezte ki, de állását már nem foglalhatta el. *Futár* címmel új napilapot indított, amelynek csak egyetlen száma jelenhetett meg.

Ekkori pályaszakaszára is érvényes a régi latin aforizma, hogy a háborúban hallgatnak a műzsák. Jó ideig a szerkesztői munka és a publicisztika kötötte le minden figyelmét és energiáját. Vachott Sándorhoz hasonlóan ő is csak egyetlen verset írt a forradalom és szabadságharc másfél esztendeje alatt. A tavaszi hadjárat kezdetén vett ismét lantot a kezébe. Az egyik sorsdöntő ütközetet és annak hadvezérét, Damjanich János tábornokot énekelte meg *Szolnok mellett* című versében.

A szolnoki csata 1849. március 5-én zajlott le. A hős tábornok a heroikus küzdelemben kivívott győzelem után szemlét tartott a sereg fölött. Amikor a harmadik és a kilencedik zászlóalj vonult el előtte – amelyek a legkielezettebb helyzetekben önfeláldozó bátorságukkal eldöntötték a csata kimenetelét – kezébe vette csákóját, s rögtönzött beszédet intézett az előtte tisztelgő katonákhoz. Kijelentette, hogy mindegyikük megérdemelné a tiszti rangot, de a sereget nem foszthatja meg „villámától”, két legvitézesebb zászlóaljától. Fedetlenül maradt, „tisztos fője” könnyeket csalt mindenki szemébe, szavait lelkes éljenzés követte. Ezt a patetikus jelenetet örökíti meg a Bajza-vers.

Az összeomlás után követte a kormányt Szegedre és Aradra. Aradon érte a világosi fegyverletétel híre. Vörösmartyval együtt az ellenség által még meg nem szállt Szatmár felé vette útját, később Külső-Szolnok és Heves megyében bujdosott. Haynau bukása után, 1850 júniusában költözött vissza ismét Pestre.

Költői pályájának új, jelentős korszaka vette ekkor kezdetét. Párját ritkító szenvedéllyel és indulattal fe-

jezte ki a szabadságharc bukása miatt érzett fájdalmát, a zsarnok iránt táplált gyűlöletét. Talán csak Arany verse, *A walesi bárdok* szólaltat meg az övéhez hasonló haragot és megvetést a jogtipróval szemben. A legmegrendítőbb motívuma ezeknek verseknek az Isten elleni lázadás: a Mindenség Ura kénytelen szembenézni teremtetett világa totális csődjével, az isteni igazságszolgáltatás rendjében jóvátehetetlen zavar keletkezett.

Első fennmaradt verse ebből az időből egy négy soros epigramma, amelyet bujdosása első periódusában írt. 1849 októberében Vörösmartyval három hetet töltöttek Gebén Csanády János házában. Itt értesültek az október 6-i aradi kivégzésekről, s tudták meg azt is, hogy Görgey neve nem szerepel a vértanúk között. Minden korábbi felülmúló fájdalom és kétségbeesés lett úrrá rajtuk. Vörösmarty október 10-én két verset másolt a háziasszony emlékkönyvébe. Az egyik az *Átok*, mely Görgeyt, „a silány gazembert” a hazaárulás vádjában részesíti, indulatos szavakkal kéri számon tőle a szabadságharc bukását és az azt követő megtorlást. A másik az *Emlékkönyvbe* címen ismert epigramma, mely a „Mi a világ nekem, ha nincs hazám?” megrendítő dilemmáját szólaltatja meg. Csanády Jánosné emlékkönyvébe jegyezte Bajza is említett négy sorosát, mely Vörösmartyéhoz hasonló lelkiállapotról tanúskodik. Alkotása az epigramma műfaji törvényeinek és a disztichon ritmusképletének a szemléltetésére is kiválóan alkalmas:

*Gyászos időbe' vagyok szomorú vendége lakodnak
Honnomban idegen és menekülve futó;
Mentsen az ég, oh hölgy, oly kintől, milyen emészti
Keblem az eltiprott szent haza gyásza között.⁵*

Feltehetően ezzel az epigrammával egy időben keletkezett a *Fohászkodás* is. Sorait az isteni gondviselésbe vetett hit megrendülése, az istenkáromlás kísértése hatja át. A két bujdosó akkori töprengéseinek és beszélgetéseinek a tárgyköréhez is adalékot szolgáltat, hogy az istenkáromlás „setét eszméje” Vörösmarty említett epigrammájában, egy év múlva pedig *Előszó* című versében is fölbukkan. A *Fohászkodás* az új költői korszak talán legsikerültebb verse, ebben még nem szembesülhetünk az alakító erő későbbi hiányosságai-val. Koszmikussá fokozott, a lét, a történelem értelmét megkérdőjelező fájdalom ölt formát benne: cserbenhagyott minket a Teremtő, veszni hagyta „a legszentebb ügyet”, s iszonyú szenvedéssel sújtja azokat, akik hűek maradtak „törvényhez s hazához”.

Kétségbeesett lelkiállapotának és a haza sanyarú sorsának a bemutatása után azok ellen fordul, akik a kialakult helyzetért a leginkább felelősek. 1849-ben – s feltehetően az idézett versekhez közeli időpontban – íródott a *Honáruló*, mely Görgeyt a „legundokabb bűn”, a hazaárulás vétkében marasztalja el, s szemléletében és stílusában egyaránt Vörösmarty *Átok* című versével állítható párhuzamba. A *Haynau-dal* 1850-ben keletkezett, s az osztrák bosszú hírhedt megtestesítőjét, „Habsburg-háznak hú ebé”-t átkozza. Megjósolja bukását, kegyvesztettségét, s azt is, hogy az idők végezetéig gyűlölet és megvetés fogja sújtani emlékét.

Utolsó három versében egyre inkább eltávolodik a kiábrándító jelentőtől, a szabadságharc győzelmeit és bukását, nemzete és hazája sorsát egyetemes távlatokba helyezi. Az 1850-ben keletkezett – s töredékben maradt – *Remény-dal* az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tanulságait a magyar történelem mérlegére te-

szi, bukásában régi tragédiáink folytatását látja. Túl fogjuk élni ezt is, mint minden „végveszélyt”:

*Nem vészett el a magyar még,
Bár letűnt is csillaga,
Bár a népek tengerében
Kis szigetként áll maga.
Hányszor láta már fejére
Tornyosulni végveszélyt!
Megtöretlen erejében
Mégis ezredévet élt!*

A vers további strófaiban a szabadságharc eltiprását követő évek „gyászos, mély halotti csend”-jével szembeszegezi a tavaszi hadjárat győztes csatáit. A magyar nép erkölcsi fölényét is illusztrálja azzal, hogy elítéli az osztrákok eskü- és szószegését, a legyőzött ellenféllel szemben tanúsított kegyetlenségét. A végén pedig azzal vigasztalja a csüggedőket és kétkedőket, hogy nemzetünk, amely szívében a szabadság lángját, ajkán apái ősi nyelvét őrzi még, nem pusztulhat el, vele szemben „a vad nemzetirtók” soha el nem érhetik céljukat.

Az úgyszintén 1850-ben írt *Jóslat* új forradalmakról sző látomást, a „Lesz még egyszer ünnep a világon” reményét szólaltatja meg: a megalázottak és megnyomorítottak haragja nemsokára a zsarnokok ellen fordul, bosszút állnak az őket ért sérelmekért, megbüntetik a vétkeseket. Az 1851-ben született *Nyugasztaló* a keresztény ember végső vigasztát, az isteni gondviselésbe vetett hitét idézi, az igazságszolgáltatás idejét a léten túli lét dimenziójába utalja. Két záró strófája a megfáradt, elcsüggedt, a halálra készülő és Istennel kibékülő költő alakját kelti életre:

*Bízzál, elcsüggedt erényhős,
Földi sérveid felett,
Egy mindent sejtő igazság
Hoz majd végítéletet;*

*S meglesz a jók méltatása,
És a vétek felzokog,
Ha a nagyszerű bíróségek
Harsonája zúgni fog.*

Az idézett versekben mindenekelőtt a parttalan harag, a fékezhetetlen indulat, a sodró szenvedély lényegül át esztétikumvá. Elsősorban a bennük kibomló, kozmikussá fokozott, irracionális szférákba szökkenő asszociációk és látomások katartikus ereje, az erkölcsi világtrend legmélyebb titkait firtató bölceleti igény ragadja magával az olvasót. Művészi megformáltságuk azonban – a *Fohászkodás* kivételével – egyenetlen, ragyogó versszakokat olykor kidolgozatlan követ, nemegyszer sérelmet szenved az egységes esztétikai átformáltság törvénye. A bőbeszédűség, az önisméltés, a logikátlanság zavaraival szembesülhetünk. A költőből némelykor alkotói önkontroll nélkül ömlik a panasz, a kétségbeesés, a fájdalom, nem tud föléjük kerekedni az alakítás, az esztétikai átformálás eszközeivel. Az alakító erő ellankadása nyújt magyarázatot arra is, hogy a *Remény-dal* – mely gondolati és szerkezeti szempontból egyaránt az idézett korszak legnagyobb teljesítménye lehetett volna – befejezetlenül maradt.

A *Nyugasztaló* Bajza József költői pályájának megrendítő záróakkordja, hattyúdala. Maga is érezhette ezt, mert keletkezése esztendejében – összeszedve minden maradék erejét és öntudatát – sajtó alá rendezte *Össze-*

gyűjtött munkáit. Megjelenését csaknem meghiúsította egy régi versének, az *Apotheosis*nak a kötetbe iktatása. A mű 1834-ben keletkezett, s az 1830–31-es lengyel szabadságharc emlékéét örökítette meg. Olyan megindító részvétellel és látnoki erővel ábrázolta a testvérnép hősiességét, a romba dőlt lengyel hazát, a zsarnokság bosszúját és gőgjét, hogy az osztrák cenzúra az 1848–49-es magyar szabadságharc és az azt követő megtorlás párhuzamait vélte fölfedezni benne. Mintha hazánk akkori sorsát is jellemeznék például ezek a sorok:

*Hazájok most bús temető,
Népetlen pusztaság,
Paloták és faluk helyén
Fű nő s fenyérvirág.*

*Kiket megkímélt a halál,
A férfi bajnokok,
Vagyontalan földönfutók,
Hazátlan vándorok.*

A kötet már el is készült, de példányaikat a hatóságok lefoglalták, s terjesztéséhez csak akkor járultak hozzá, amikor az *Apotheosis*t kihagyták belőle. Sokatmondóan illusztrálja ez a történet az országban akkor uralkodó állapotokat, a magyar írók kiszolgáltatott helyzetét.

Ekkor már csak árnyéka volt régi önmagának, a testi és a szellemi összeomlás utolsó stációját járta. Megrendítő állapotban találta őt 1852 végén Vachott Sándorné, aki december 7-én Pestre sietett, hogy két nappal korábban Gyöngyösön letartóztatott és az Újépület nevű börtönben fogva tartott férje közelében lehessen. A

Bajza-család otthonában kért és kapott szállást. Emlék-irataiban megrendítő sorokat olvashatunk a házigazda betegségéről, emberi öntudatának és izzó hazaszeretetének utolsó fellobbanásairól. „A forradalom utáni idők e nemes, e szerencsétlen áldozata már ekkor huzamosabb idő óta betegeskedék – írja többek között –. Kedélye különben is komoly s életnézetei meglehetősen sötétek lévén, a reménytelen állapot oly leverőleg hatott reá, a folytonos munkához szokott s a nehéz időkben tétlenségre kárhoztatott szellem, szeretett neje és gyermekei jövője felé tekintve, oly zűrzavaros képet állított össze, annyira emészté s kínoztá magát, hogy családjá egyszer csak ájulva találta őt szobája padlatán elnyúlva...[...] Az a komoly, az a kevés beszédű tudós, ki őrizkedék egyetlen meggondolatlan szót is kiejteni, nehogy megbánnia vagy visszavonnia kelljen, most mi ügyefogyottan, mi gyermekesen válaszolgat, alig bírva felfogni a hozzá intézett legegyszerűbb kérdéseket is...”⁶ Öt évig tartó, véget érni nem akaró szenvedés várt még rá. Megváltás volt számára a halál, mely ötvennégy éves korában, 1858. március 3-án jött el érte.

Temetése, mint három évvel korábban Vörösmartyé – amelyen, családjá éberségét kijátszva, maga is részt vett még – néma tüntetés volt az idegen elnyomás ellen.

Epizódok Pájer Antal életéből

Pájer Antal gyöngyösi kötődéseit hosszú ideig homály fedte, pedig őt is erős szálak fűzték a városhoz. Részben ott – a ferencesek híres gimnáziumában – végezte középiskolai tanulmányait. Szép szonettben énekelte meg az 1841-es gyöngyösi szüretet (*Gyöngyösi szüreten*). Bensőséges hangú verset írt *Vachott Sándorhoz*. A legszűkebb baráti köréhez sorolhatta Sárosi Gyulát és Zalár Józsefet, akiknek az 1848–49-es forradalom és szabadságharc leverése után menedéket nyújtott az általa vezetett plébániákon. Közvetlen szerepet játszott Sárosi Gyula Gyöngyösre menekülésében, pénzzel és élelmiszerral segítette őt ottani bujdosása idején is.

∗

1814. május 20-án született Makláron egyszerű és szegény polgárcsalád harmadik gyermekeként. Szülei – elsősorban édesanyjára, aki két idősebb gyermekét és férjét hamar elvesztette, s mindenét legkisebb fiára áldozta – egész életében nagy szeretettel és ifjúkori botlásai miatt föl-föltámadó büntudattal emlékezett.

Középiskolai tanulmányait az egi jezsuitáknál kezdte, a gyöngyösi ferenceseknél fejezte be. A ferences gimnázium 1834–35-ös évkönyve arról tanúskodik, hogy osztályának a legjobb tanulói közé tartozott. 1835-ben az egi papnevelő intézet hallgatója lett. Kezéssel fölszentelése előtt került a szemináriumba Zalár József, akivel életre szóló barátságot kötött. Nyugta-

lan szelleme nehezen tűrte a szeminárium szigorú rendjét és fegyelmét. Szemrehányásokat kapott 1836-tól kezdve rendszeresen publikált verseinek akkor még csaknem kizárólagosan világi témaköre miatt is. Közöttük – a romantika által megkövetelt tematikai és formai változatosság jegyében, a lírai szerepjátszás illusztrációjaként – szerelmi dalok is fölbukkantak. Tanulmányai befejezésekor feljebbvalói kétségbe vonták a papi pályára való alkalmasságát. A szeminárium egyik előjárója és későbbi igazgatója, a tehetséges kispapok önképzését szolgáló Olvasó Társaság patrónusa, Kovácsik József vette pártfogásába, s Pyrker érsek támogatásával sikerült megtörnie kollégái ellenállását. 1842. július 26-án néhány társával együtt fölszentelték.

A szemináriumból kilépve rövid ideig a Heves megyei alispán, Brezovay József fia mellett nevelősködött. E munkában – melyet 1842. augusztus 7-én kezdett – kevés öröme telt. Pár hét múlva egészsége romlására hivatkozva azzal a kéréssel fordult előljáróihoz, hogy helyezték vidéki plébániára. 1842. október 10-én Füzesabonyba nevezték ki segédlelkésznek.

Itt szolgált akkor is, amikor 1844. február 18. és 21. között Petőfi nevezetes egri látogatására sor került. A városba alighogy belépő költő a líceum közelébe érve egy épp arra sétáló papot pillantott meg, akitől elsőként Pájer Antal felől érdeklődött. Amikor megtudta, hogy ő már Füzesabonyban káplán, Tárkányi Béla hollétét kezdte firtatni, tőle kért és kapott segítséget a papnevelő intézetben. Minderről az intézmény növendéke, Zalár József számolt be. Visszaemlékezésében többek között arról olvashatunk, hogy a híres vendég a szemináriumban folytatott beszélgetései során ismét emlegette Pájer Antalt. A költészetért rajongó kispapok „az iskolai órákon

kívül minden idejüket” az ő „társaságában töltötték, ki most már szívesen s igen érdekesen beszélgetett mindendről, főképp katonaéletéről. Igen sajnálta, hogy Pájerrel, kit nagyon becsült, nem találkozhatott; szerette volna őt, mint mondá, főleg a »Szittyavirágok«-ért üdvözölni, melyek annyira megtetszettek neki, hogy egy almanachból, melyben megjelentek, kiírá azokat.”¹

A Petőfi által említett almanach az *Emlény* 1842. évi kötete. Itt jelent meg *Szittyavirágok* címmel Pájer Antal hat szonettből álló ciklusa, amely a hun–magyar történelem néhány kiemelkedő alakját, helyszínét és eseményét vonultatja föl Attilától, Isten ostorától Mátyás királyig. Az egyiknek *Az egri várban* a címe, melyben a költő Petőfihez hasonló szenvedéllyel ostorozta a haza újabb „ellenfelét”, a „fényűzés ragályos mételyét”, korának cím- és rangkórságát, az úrhatnámság, a divatmajmolás csillogó külsőségeit. Ugyanezt a gondolatot fejezte ki *Egy művelt hölgyhez* című szonettjében is, mely 1844-ben, kevéssel Petőfi egri látogatása előtt jelent meg a *Szivárvány* című miskolci almanachban. Ezt az évkönyvet Petőfinek úgyszintén ismernie kellett, hiszen az ő *Álom* című versét is közreadta.²

Petőfihez című versében Pájer Antal is megörököltette a legendás eseményt. Kezdő soraiban szentesíti a Zalár József által följegyzett adatot, és sajnálkozását fejezi ki találkozásuk elmaradása miatt:

*Azt mondják, hogy kerestél engemet
Utadban egykor, Egren átmenet?
Sajnálom, hogy szándékod összement;
De még inkább azt, hogy az árva szent
(Már én, magam) téged nem láthatott;
S mely elvitt, szinte szidtam a napot...*

Pájer Antal Petőfihez fűződő viszonya a magyar irodalomtörténet érdekes, említést érdemlő epizódjai közé tartozik. Nemcsak eszméik, hanem költői törekvéseik között is rokon vonásokat fedezhetünk föl. Pájer Antal ugyanolyan változást hozott az egyházi, mint Petőfi a világi költészetben: a népiesség motívumkincsével gazdagította kifejezőeszközeit. Kortársai „az egyházi költészet Petőfijé”-nek nevezték. Szakítva elődei és a korabeli almanachlúra modorosságával és dagályosságával, egyszerű és természetes hangon, a friss életszerűség, a közvetlen élmény varázsával szólalt meg. Forró haza- és szabadságszeretete, keresztényi részvétellel átítatott szociális érzéke, a szabályozott életrendből, az „ingmelles” társadalomból kiszorultak és kitaszítottak, a pusztai szabadok és betyárok, a koldusok és csavargók iránt érzett rokonszenve, polgárpukkasztó szándéka, panteisztikus természetélménye is Petőfivel rokonítja.³ Az 1850-es évek közepétől kezdve egyre erőteljesebben felbuzgó szakrális költészetét a vallási néprajz művelői is haszonnal forgathatják. Brisits Frigyes Petőfi tanítványai közé sorolta őt annak ellenére, hogy kilenc esztendővel idősebb volt fogadott mesterénél.⁴ Ezek a tények és összefüggések Pájer Antal későbbi pályafutásának, elsősorban az 1848–49-es forradalom és szabadságharc iránti lelkesedésének, az önkényuralom időszakában tanúsított helytállásának az indítékaira és előzményeire is fényt vetnek.

Petőfi iránta mutatott érdeklődése azt is jelzi, hogy neve elevenen benne élt a kor irodalmi tudatában. Termékeny és népszerű verselő volt, alkotásait a kor legrangosabb divatlapjai, almanachjai, szépirodalmi zsebkönyvei szívesen közölték. Bizonyára költői rangja és

népszerűsége is szerepet játszott abban, hogy Pyrker érsek még Petőfi látogatásának esztendejében ismét Egerbe hívta. 1844. december 2-án a főszékesegyház hitszónokává, 1847. április 8-án pedig az érseki tanító-képző tanárává nevezte ki.

Az egri évek alatt összegyűjtötte és közreadta addig megjelent verseit. Első műve, mely borítóján az ő nevét tüntette föl, az *Emlékszózat...* című óda, mely a nagy jótevő, Pyrker érsek aranymiséje előtt tisztelgett, s 1846-ban önálló nyomtatványként látott napvilágot Egerben. A következő esztendőben Pesten jelent meg *Pájer Antal verseinek* első reprezentatív gyűjteménye, mely a *Szittyavirágok* című ciklus szonettjeit és a *Petőfihez* írt költeményt is tartalmazta.

Négy esztendőt töltött Egerben. Nem ismerjük újabb elköltözésének igazi okát. Koncz Ákos nyugtalan, álmodozó természetével, a falusi egyszerűség, csönd és béke utáni vágyával magyarázta távozását.⁵ Származása, falun töltött gyermekkor és családtagjainak korai elvesztése is hozzájárulhatott ahhoz, hogy Pájer Antalban mindig ott munkált a „térjünk vissza a természethez” Rousseau-i nosztalgiája, szeretett visszahúzódni magányának legbensőbb köreibé, feloldódni a természet idillikus közegében. Ferenczy Jakab jegyezte föl róla, hogy füzesabonyi káplánkodása idején a napi teendők elvégzése után a paplakkal szomszédos berkekben sétálgatott, ott „keresett és talált enyhet s vidulást, és emelkedettségében dalba önté érzelmeit”.⁶ Egyéniségéhez ez az életforma állt a legközelebb, erre irányuló vágya teljesült akkor, amikor 1848. június 9-én Tiszabábolnára került plébánosnak.

Falusi és papi magányában is magával ragadták az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eszméi és eseményei. Ezt bizonyítja mindenekelőtt *A nemzeti őrsereg dala*, mely 1848-ban önálló nyomtatványként látott napvilágot, s az isteni igazságszolgáltatás, a jogos önvédelem hitével, pátoszával buzdít a szabadság és a függetlenség védelmére.⁷ A cím, a témaválasztás, a műfaj, a hangütés Petőfi *Nemzeti dal*ára emlékeztet. Ennek a versnek a strófái is nyolc refrénnel végződő sorból állnak, az utolsó versszak első fele itt is kollektív és ünnepélyes fogadalomtétel. Ugyanakkor ritmusaiban, rímképletében, képrendszerében és kifejezőmódjában számos egyéni lelemény tűnik föl. Különösen megragadó a refrénben olvasható metafora, a rózsabimbó és a szabadság, a tövis és a kard azonosítása. Ez a metafora gondolati és poétikai szempontból egyaránt a vers jelképes központja. A legnagyobb meglepetést pedig az kelti, hogy egy római katolikus pap jogszerűnek és erkölcsösnek ítéli a fegyveres önvédelmi harcot, szükség esetén ő is kész arra, hogy kardot fogjon a kezébe:

*Meghozta a jövendő hévimánknak
Véres könyűkkel áztatott díját,
Most nézünk a szabadság hajnalának
Piros fényénél a világon át.
Mi a szabadság? Egy szép rózsabimbó,
Amelyet kardunk véd, mint tövise,
Enkardunk véd, mint a szélben ingó
Rózsát, ne tépje össze senki se.*

Tiszabábolnán várt rá életének egyik legfelkavaróbb szenvedélye és csalódása. Egy reménytelen sze-

relem kerítette hatalmába, gyötörte szívét és lelkét, de még ennél is jobban bántotta – Herke Rózsa szavait idézem – „az emberek rosszindulatú sottogása”.⁸ A szerelem történetét, kötelesség és szenvedély drámai összeütközését örökítette meg *Villámok* című, kereken száz versből álló ciklusában, mely 1854-ben önálló kötetben jelent meg.⁹ Csalódottságát, meghasonlását tovább fokozta a szabadságharc bukása. Az újramezélés reményével és lehetőségével ajándékozta meg Tiszafüred, amelynek plébániájára 1851. augusztus 26-án kapott kinevezést.

A Tiszafüreden eltöltött tizenegy esztendő pályájának legheroikusabb, legtevékenyebb szakasza. A *Villámokon* kívül két további kötete jelent meg: Sújánszky Antal 1857-ben Pesten *Szent lant*, Mindszenty Gedeon 1858-ban Egerben *Orgonavirágok* címmel adta ki szakrális verseit. Petőfi emlékéhez, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eszméihez való hűségét szemlélteti, hogy plébániáját – amelynek homlokzatán 1936 óta márványtábla hirdeti emlékét – az üldözöttek, a bujdosók egyik kedvelt menedékhelyévé avatta.

A szakirodalom osztatlanul úgy véli, hogy a keletmagyarországi bujdosásából Gyöngyösre tartó Sárosi Gyula is megszakította útját Tiszafüreden. Káplány József így foglalta össze ezt a feltevést: „Sárosy az Alföldről jött Heves megyébe, s mielőtt Gyöngyösre érkezett volna, megfordult a megye több részében, így Tisza-Füreden Pájer Antalnál, kinél huzamosb ideig tartózkodott s kinek lovai vitték be őt Gyöngyösre is.”¹⁰

Az idézet Tiszafüredre vonatkozó adata korrekcióra szorul. Sárosi Gyula ugyanis – szintén a szak-

irodalom egybehangzó megállapítása szerint – 1850 szeptemberétől 1852 novemberéig bujdosott Gyöngyösön. Pájer Antal pedig – mint említettük – 1851. augusztus 26-án foglalta el a tiszafüredi plébániát. Ezt az időpontot a tiszabábolnai és a tiszafüredi kereszteleési anyakönyvek bejegyzései is szentesítik. 1850 szeptemberében és azt megelőzően tehát semmiképpen sem találkozhattak egymással Tiszafüreden, csak Tiszabábolnán. Az a paradox helyzet adódott, hogy mind Sárosi Gyula, mind Pájer Antal életrajzírói kész tényként, ellenőrzés és összevetés nélkül fogadták el egymás adatait. (Ráadásul az előbbiek száma jóval meghaladta az utóbbiakét...)

A tévhit kialakulásához feltehetően hozzájárult Zalár József, aki egyik visszaemlékezésében Sárosi Gyulára hivatkozva jelölte meg Tiszafüredet a Gyöngyösre vezető út utolsó állomásaként. Körülbelül egy esztendő telt el az *Arany Trombita* szerzőjének a mátrai településre érkezése után, amikor először találkoztak egymással. Sárosi Gyula többek között arról beszélt neki, hogy kelet-magyarországi és alföldi bolyongásai idején egyre inkább Heves megyébe, gyöngyösi barátai közelebe vágott: „De jöttömben – tette hozzá –, éppen a Tisza partján, egy harmadik hevesi jó barátot is szereztem magamnak: Pájer Antalt, a tiszafüredi papot. Sokat köszönhetek neki, megrakta kocsimat mindenféle jóval, s azóta sem feledkezett meg rólam...”¹¹

A Tiszafüredre utaló adat kivételével hitelesnek tekinthetjük a fenti vallomást, hiszen a visszaemlékezőt mind Sárosi Gyulához, mind Pájer Antalhoz mély barátság fűzte, a fölidézett tényeket a velük lezajlott találkozások és eszmecserek is megerősíthették. Ami pedig Tiszafüredet illeti: a beszélgetés időpontjában

Pájer Antal már valóban ott gyakorolta hivatását. Zalár József személyes élményei alapján is csak erre a településre gondolhatott, amikor jó három évtized múlva papírra vetette idézett sorait. Tiszafüredet juttatta eszébe az a tény is, amelyre a vallomás utolsó mondata utal, hogy Pájer Antal Sárosi Gyulával annak gyöngyösi tartózkodása idején is kapcsolatban maradt. „Tiszafüredről – írta Lakner Ilona – elég gyakran kocsizott be Gyöngyösre, és ilyenkor Sárosyt mindig ellátta pénzzel és élelemmel...”¹²

Ha Sárosi Gyula nem is, Zalár József – a Damjanich-hadtest hajdani krónikása – sűrűn fölkereste a Tisza-parti menedékhelyet, s lelt oltalomra, vigaszra a régi jó barát oldalán. Két versében is megörökítette tiszafüredi emlékeit. Az egyik az 1858-ban keletkezett *Éjféli látogatás Pájernál*, amely az egyre inkább a saját útján járó, egyéni hangjára találó, a nemzeti ellenállás kórusát gazdagító költő előtt tisztelgett. A XVI. századi énekszerzők álarcában, modorában, négyes rímeivel köszöntötte a „szent énekszót” zengő „hegedűst”, aki ellenállhatatlan erővel vonzotta magához szellemét minden „éjféli órán”:

*A jövőért könyörg, imádság éneke...
Segítsd jó népedet magyarok istene!...
Megyek, megyek!... A dal e házig vezetete,
Itt az ablak alatt könyvem megerede.*

*Ablak alá ültem, ott eltakarának
Lehajló ágai szomorufűzfának,
Úgy hallgatom a dalt, könyveim omlának...
Azóta ott töltöm éjféli órámat.*

Emlékezés Tiszafüredre című versében így idézte föl a szabadságharc bukását követő időket, rajzolta meg a zsarnokság ellen prédikáló és plébániáján bujdosó szabadságharcosoknak menedéket nyújtó Pájer Antal arcképét:

*Pap és költő – prófétátok,
Az vala ő a nagy átok
Napjaiban... Mily napok!
Síri csend volt, halál a szó,
Nagy úr lett a tömlöctartó...
De ő mégsem hallgatott.*

*Szomorú volt szíve, lelke,
De csüggedést nem ismerve
Vigasztalta híveit.
Bujdosók és menekültek
Mind tűzhelye köré gyűltek,
A reményt ott föllelik.*

*Magyarország eltiporva,
De ő lantján s a templomba
Szabadságát hirdeti;
Oly szelíd, megbocsátó, lágy,
De a haza elnyomóját
Átkozottnak mondja ki.*

*Egyszerű és igaz mindig,
Nemcsak háza, szíve is nyílt,
S mind a kettő oly meleg...
Ide jöttem én is gyakran,
Hogy e forró sugarakban
Melegítsem szívemet.*

Mindkét vers a vidéki pap példamutató helytállásáról, erkölcsi bátorságáról, önfeláldozó patriotizmusáról, a jogtiprók iránt érzett haragjáról tanúskodik az önkényuralom legsötétebb éveiben. A haza szabadságát és függetlenségét megalkuvás nélkül védelmező, az osztrák elnyomást következetesen elítélő magatartásával bizonyos fokig külön utakon járt a saját egyházában is. Ezt szemlélteti, hogy amikor 1858 augusztusában, Rudolf trónörökös megszületése után országszerte, így a tiszafüredi templomban is hálaadó szentmisét celebráltak, a *Szittyavirágok* költője egy nyugdíjas ferences szerzetessel végeztette el a szertartást, amelyen ő maga „betyárkalapban”, cingulus és pallium nélkül jelent meg. Egy rosszakarója föl is jelentette az egi érsekségen, s csak némi nehézségek árán tudott elfogadható magyarázatot adni a történetekre.¹³ A Habsburg-házzal csak az 1867-es kiegyezés idején kötötte meg a maga különbékéjét, miután az uralkodó teljesítette a *Megbívó* című, 1865-ben keletkezett versében megszabott feltételeket:

*Öltsd a termetedre
Szent István palástját,
Tedd föl a fejedre
Tisztes koronáját*

*S hogy e két ereklye
Lesz szerelmed tárgya:
Esküdj a keresztre
Jézus Máriára!*

Pájer Antal haza- és népszerűtete egyre szenvedélyesebb formában nyilatkozott meg és új motívumokkal is gazdagodott a szabadságharc leverése

után. Vidéki elszigeteltségében is élénk figyelemmel kísérte a nemzet sorsát, véget nem érő tépelődéseinek, aggodalmainak verseiben is kifejezést adott. Értékes fejezettel gazdagította a magyar Mária-kultusz történetét is. Olyan mélyen és tisztán élte át magyarságát, hogy abból más népek sajátos értékeinek a megbecsülésére és szeretetére is futotta. Patrióta volt, Illyés Gyula-i értelemben: jogot védett, egyetlen nép méltóságát sem sértette. A keresztény ember csalhatatlan iránytűjével igazodott el a vallási és az etnikai kérdés legnagyobb útvesztőiben is. Sokatmondóan illusztrálja ezt például *A rongyos zsidó gyerekek* és *A mi cigányainkhoz* című – néhány évvel később íródott – verse.

*

Mindez azonban már átvezet Pájer Antal papi és költői pályájának utolsó szakaszába. 1862-ben – Mindszenty Gedeonnal versenyre kelve – megpályázta Jászapáti megüresedett plébániáját, amelyet ez év március 29-én ő foglalhatott el. Itt szolgált a leghosszabb ideig. Innen utazott betegesen 1881. május 20-án Budapestre, hogy gyógyulást keressen. Kevés ideje volt már hátra: június 4-én 10 órakor, közvetlenül szentgyónása után visszaadta a lelkét Teremtőjének. Június 6-án hazaszállították Jászapátira, ahol másnap a paptestvérek és a hívek seregében Zsendovics József, az egri főszékesegyház kanonokja végezte el a gyászszertartást.

Abban a templomban mondtak érte gyászmisét, amelynek a kapuján 2002. október 4-e óta márványtábla hirdeti emlékét.

Hamvai a jászapáti temető kápolnája mellett nyugszanak. Síremlékét, melyet szép kovácsolt vaskerítés vesz körül, unokahúga, Pájer Katalin állíttatta. Ezt a feltehetően Zalár Józseftől származó négy sort vésette rá:

*Ő mint ember helyét híven betölté,
Mint költő az égé volt, nem a földé,
Ezt a kettőt mint pap eggyé kötötte,
Áldás vala, áldás legyen fölötte.*

Spetykó Gáspár nemzetőri dala

Spetykó Gáspárt irodalomtörténet-írásunk – a legkevényebb szavakkal Gyulai Pál¹ – már az 1850-es években a Petőfi-epigonok közé sorolta. Ez a sommás ítélet meg is szabta a rá vonatkozó kutatások irányát és eredményét: neve kiszorult a magyar irodalom élő hagyományaiból, verseit a legbőkezűbben összeválogatott antológiák is csak elvétve közölték. Bár népiessége olykor nem mentes felszínes, külsőséges vonásoktól sem, az epigonizmus, a provincializmus vádját azonban eleve cáfolja, hogy lírája mindenekelőtt szülőföldje népköltészeti hagyományaiiban talált ihlető mintára, Lisznyai Damó Kálmánnal együtt Gyöngyös és a Mátravidék nyelvjárását, népszokásait, a palóc etnikumot rajzolta rá a magyar irodalom térképére. *Gyöngyvirágok* című 1854-ben megjelent kötete – egyebek mellett a versekhez fűzött érdekes és értékes, magas fokú költői tudatosságról tanúskodó nyelvi és etnográfiai jegyzetei révén – gazdag példaanyagot szolgáltat a palóc nyelvjáráskutatás és a néprajztudomány számára is. Ma már előítéletek nélkül nézhetünk szembe költői örökségével, amelynek értékteremtő, hagyományőrző varázsa egyre megragadóbbá formálódik a múltó időben, uniformizálódó világunkban.

1848–49-es szerepvállalása és Gyöngyös iránti hűsége pedig egyértelmű elismerést, tiszteletet parancsol.

*

Gyöngyösön született 1816. január 5-én. Édesapja Spetykó Antal gombkötő mester, édesanyja Nagy Er-

zsébet. Szülővárosában végezte elemi iskolai és ott kezdte gimnáziumi tanulmányait. Kalandos ifjúsága volt, hosszú, nyugtalan keresés, sok tévelygés után találta meg önmagát és helyét a világban. 1832-ben fejezte be a gimnázium VI. osztályát. Ez követően házitanítóskodott Csányon, Nagyfügeden és Galgócon. 1835. március 19-én Szécsényben belépett Szent Ferenc rendjébe, s novíciusként elvégezte a gimnázium VII. osztályát is. Itt írta első verseit, néhány latin és magyar nyelvű egyházi éneket. Egy év múlva kilépett a rendből, rövid ideig újra nevelősködött, majd hazatért Gyöngyösre. 1837-ben – föltámadó művészi ambícióinak engedelmességre – vándorszínésznek állt. Ugyanettől az évtől rendszeresen publikálta verseit és színikritikáit korabeli lapokban, például a *Regélő*, a *Honművész*, az *Athenaeum* és a *Koszorú* hasábjain. Több színtársulathoz is elszegődött, megfordult velük Kalózon, Pesten, Jászberényben, Szabadkán, Egerben, Pápán, Arácon. Élete akkor ért nyugvópontjához, amikor 1841 őszén az egri érseki joglíceum hallgatója lett, s miközben a vándorszínészkedéssel sem szakított, 1845. szeptember 26-án Pesten letette az ügyvédi vizsgát.

Ügyvédi oklevéllel a zsebében végleg visszaköltözött Gyöngyösre, ahol 1846 és 1848 között törvényszéki jegyzőként, 1848 áprilisától 1849 júliusáig pedig városi ügyészként tevékenykedett. Ugyanebben az időben bekapcsolódott szülőhelye kulturális életébe is. E téren mutatott aktivitását illusztrálja, hogy 1847-ben – az akkor már országos hírnevet szerzett Vahot Imre társaságában – a Gyöngyösi Kaszinó jegyzőjévé választották.

A forradalom győzelme őt is nagy lelkesedéssel töltötte el. Ennek legfőbb bizonyítéka *Nemzetőri dal* cí-

mű verse, amelyet – Misóczki Lajos foglalta így össze keletkezésének körülményeit² – az 1848. március 22-én Gyöngyösön megtartott népgyűlés lelkes hangulata, a nemzetőrség megszervezése és Petőfi *Nemzeti dala* ihletett. A gyöngyösi „polgári őrsereg” létrejöttéről már március 24-én jelentést tett Batthyány Lajos miniszterelnöknek Blaskovics Gyula, Heves vármegye első alispánja. Feltehetően az ezt követő napokban íródott a költemény, amely az egri érseki líceumi nyomda gondozásában röplapként jelent meg – Misóczki Lajos adata szerint³ – április 10-én vagy 11-én. A nyomtatványon a következő megjegyzés olvasható: „A jövedelem a Gyöngyösön alakult nemzetőrség szükségéinek fedezésére fordíttatik”. Árát „4 kr. ezüst pénzben” szabták meg, ami – mutatott rá Molnár József – a sorkatonaság napi zsoldjának felelt meg. A költő így járult hozzá – a maga szerény, de roppant céltudatos és rokonszenves módján – a forradalom költségeihez.⁴

Spetykó Gáspárnak ez az egyetlen verse, amely megőrződött a forradalom és szabadságharc idejéből. Abból a korszakból fennmaradt és veszélyessé vált kéziratait – Káplány József feltételezése szerint – az önkényuralom kezdetén elégette.⁵ A *Nemzetőri dal* egyetlen ismert példánya a gyöngyösi ferences kolostorban vészelte át a szomorú időket. A város szülöttének, Stiller Jánosnak a birtokában volt egy ideig, aki ferences szerzetesként, majd világi papként, görög–latin szakos tanárként és a *Gyöngyösi kalendárium* tudós szerkesztőjeként vált ismertté. Tőle öccséhez, Stiller Kálmánhoz került. Az ő halála után az özvegy Molnár Józsefnek, a jeles történésznek ajándékozta, aki 1964-ben a gyöngyösi Mátra Múzeum gyűjteményében helyezte el. A város történetét bemutató kiállítás egyik vitrinjében olvashatók pate-

tikus hangú, a kivívott szabadság adományait számba vevő és azok fegyveres védelmére buzdító sorai.

Keletkezési időpontja és témája magyarázza, hogy a vers megszületését a *Nemzeti dal* közvetlenül is ösztönözte. Pájer Antal *A nemzeti őrsereg dala* című költeményével együtt ez is a Petőfi-vers páratlan népszerűségét, a kor magyar lírájára gyakorolt erőteljes hatását szemlélteti. Ezt címe már önmagában is mutatja. Petőfi híres alkotására emlékeztet továbbá a ritmusképlet és strófaszerkezet. Itt is az ősi nyolcas ritmusával és páros rímekkel találkozhatunk, mint a *Nemzeti dal* első négy sorában. Versszakai úgyszintén nyolcsorosak. A második négy sor – a Petőfi-verstől eltérő ritmikai és stílusjegyekkel – itt is strófánként ismétlődő ünnepélyes fogadalomtétel, mely a páros rímeket – a *Nemzeti dalra* emlékeztetően – keresztrímekké változtatja. Ez a vers is, mint nagy kortársáé, a szolgaság és a szabadság kontrasztjára épül, ebből fakad agitatív hangvétele, ellenállhatatlan dinamizmusa, az egyre erőteljesebben magával ragadó döntési kényszer, mely az olvasó minden kétegyét és bizonytalanságát szeretné eloszlatni. Itt-ott szóhasználatában is föltűnnek a *Nemzeti dal* motívumai. Egyik versszakában például a lánc és a kard ellentéte sejlik föl:

*A láncot, mely fogva tart,
Önrozdája széjjelmarta,
S omladékin a rabságnak
Napja kelt a szabadságnak!
S van-e élet a világon
Oly dicső, mint életünk?
Kell tehát, hogy minden áron
Védje azt hű fegyverünk!*

Természetesen a *Nemzeti dal* csupán ihlető-termékenyítő hatást gyakorolt Spetykó Gáspárra, elsősorban műfaji mintát jelentett számára, tudatos utánzásról, plágiumról szó sincs. A *Nemzetőri dal* a hasonló vonások ellenére több ponton különbözik Petőfi költeményétől, lényeges motívumaiban is az egyszerűség, az eredetiség jeleit mutatja. Ezek elsősorban az eltérő vershelyzetből és költői attitűdből fakadnak. Petőfi még csupán a szolgaság és a szabadság közötti választásra szólítja föl olvasóit, Spetykó Gáspár pedig már a kivívott szabadság és a nemzeti önállóság fegyveres védelmére buzdít. Az egyiknek a „talpra”, a másiknak a „rajta” a kulcsszava. Petőfi a nemzethez, Spetykó Gáspár a nemzetőrséghez beszél. Ennek következtében válik a *Nemzetőri dal* uralkodó motívumává a nemzeti zászló, amely a magyar szabadság és függetlenség jelképévé magasztosul, s nagymértékben megszabja a mű szerkezetét és stílusát is.

A tíz strófából álló költemény beszédes és fölemelő dokumentuma a szabadságharc gyöngyösi eseményeinek, a helyi nemzetőrség megalakulásának. A váltót, amelyet megírásával adott szülővárosának és nemzetének, bőkezűen be is váltotta a költő. Önként jelentkezett a nemzetőrség soraiba, s részt vett a délvidéki, a rácok ellen vívott harcokban.⁶ Innen – egy Járek nevű helységből – írta 1848. augusztus 16-án Borhy Antalnak, Gyöngyös akkori főbírájának azt a „nemzetőri levelet”, amelyben részletesen beszámolt a velük történekről. Sorait patrióta büszkeség, hazafias lelkesedés hatja át. Mélységes megvetéssel emlegeti azokat a „képmutatókat”, akik „aljas rágalmakkal” illették a hadba vonult gyöngyösieket: megbízás, kollektív felhatalmazás nélkül fölkeresték Pesten Mészá-

ros Lázár és Klauzál Gábor minisztereket, s azt híresztelték, hogy erőszakkal kényszerítették őket a táborba. Cáfolják ezt a gyáva híresztelést és rágalmat azok a levél végén olvasható mondatok is, amelyek a gyöngyösi harci morálját jellemzik: „...örülök a kiűntetésnek, hogy ide rendelttünk, hol a tűzvérű gyöngyösieknek alkalmok van nemcsak restaurálni, hanem hősködni is..., alig várjuk az időt, hogy a ráccokat sáncaikból kiűzhessük!”

A levélben szereplő dátumok pontatlanságai miatt Hajagos József – miközben idéz szövegéből, a benne rejlő „hangulati hozzáállást” valóságosnak ítéli – kétségbe vonja annak hitelességét.⁷

Még egy fontos adat áll rendelkezésünkre Spetykó Gáspár 1848–49-es tevékenységéről. Amikor 1849. május 14-én, a Függetlenségi Nyilatkozat deklarálásának egyhónapos fordulóján ünnepséget rendeztek Gyöngyösön, „az alkalmi feliratokat és verseket – olvashatjuk a Szinnyei-lexikonban – ő készítette”.⁸ Ezekre a szövegekre sem bukkant rá az irodalomkutatás, nem találkozott velük a Spetykó-filológia kezdeményezője és úttörője, Káplány József sem.

Három évvel a szabadságharc vérbe fojtása után Spetykó Gáspárt is utolérte a hatalom bosszúja. 1852-ben eltiltották ügyvédi hivatásától. Jogait hosszú stációjárás, többszöri kérelmezés után kapta vissza. 1858-ban személyes kihallgatásra Albrecht főherceg elé járult, aki azzal a feltétellel engedélyezte hivatása gyakorlását, hogy az újabb törvényekből vizsgát és esküt tesz. Erre 1860. június 14. és 16. között került sor a pesti főtörvényszéken. A sikeres vizsga után újra megnyithatta gyöngyösi ügyvédi irodáját.

Az 1850-es évek közepétől szülővárosa zenei és irodalmi életének egyik legfőbb szószólója és irányítója volt. Ünnepeleken és alkalmi összejöveteleken gyakran tartott felolvasásokat saját műveiből. 1858 októberében „Zene-Társaság” néven egyesítette a gyöngyösi cigány muzsikusokat, karmestert fogadott melléjük, s maga látta el az igazgatói feladatokat. 1861-ben megalakította az első Gyöngyösi Műkedvelő Társaságot, mely fennállása négy esztendeje alatt színelőadásai bevételeiből rendszeresen segítette a város szegényeit. Baráti kapcsolatban állt és levelezett többek között Sárosi Gyulával, Vahot Imrével és Zalár Józseffel. Tanulmányozta szülővárosa múltját, ebből a célból régi érmeket és iratokat is gyűjtött. Őt tekinthetjük Gyöngyös egyik legkorábbi helytörténeti kutatójának. Vahot Imre *Nagy Képes Naptárának* 1856-os kötetében tette közzé *Gyöngyös város ismertetése* című, önálló bűvárkodásra épülő, napjainkban is forrásértékű dolgozatát.⁹

Negyvenkilenc esztendőskorában, 1865. október 17-én halt meg Gyöngyösön „hagymáz következtében kifejlődött vízkórban”.¹⁰

Vachott Sándor útja a mártíromságig

Gyöngyös XIX. századi irodalmának a Vachott-házaspár írta az egyik legvonzóbb és legértékesebb fejezetét. Emléküket nemcsak alkotói munkásságuk őrzi: tiszta emberségükkel, szép szerelmükkel és önfeláldozó hazaszeretetükkel is rászolgáltak az utókor tiszteletére. Sorsuk hiteles tükre a haza akkori sorsának: együtt járták végig a nemzeti és az egyéni fölemelkedéshez, majd a közös golgotához vezető út stációit.

Egyek voltak ők a Gyöngyös iránt érzett szeretetükben is: férje oldalán a Pesten született Csapó Mária is a város rajongó hívévé vált.

I.

Vachott Sándor – apai és anyai ágon egyaránt régi felvidéki, „ágostai hitvallású” nemesi család sarjaként – 1818. november 17-én született Gyöngyösön. Itt nevelkedett, itt végezte alsó és felerészben középfokú tanulmányait. 1828 és 1831 között a híres ferences gimnáziumban tanult, ami fontos szerepet játszott jellemének és műveltségének alakulásában. Pályaválasztását, útkeresését, költői világgképének formálódását döntő mértékben meghatározták családi körülményei: édesapja, Vachott Imre a herceg Eszterházy-család uradalmi ügyésze, édesanyja, Hercsuth Zsuzsanna Szidónia (egyek források szerint: Janka) Kosuth Lajos unokanővére volt. Költői hajlamait édesanyjától örökölte, aki – Vachott Imre visszaemlékezése

szerint – „legfőbb szellemi élvezetét a hazai s külföldi költők műveinek olvasásában találta fel”, lány korában maga is verselgetett.¹

1831-ben nagy csapás érte: édesanyja az ország-szerre dülő kolerajárvány áldozata lett. Az alig tizenhárom éves, érzékeny és mélabúra egyébként is hajlamos fiút végtelenül lesújtotta a költői lelkű, hön szeretett édesanya halála, akihez mindenki másnál szorosabb szálak fűzték. Rajta kívül nővére, Kornélia állt igen közel hozzá, csak az ő vigasztaló szavai tudták enyhíteni szenvedését.

Az édesapa egyedül maradt három gyermekével. Bánatát, kétségbeesését növelte, hogy maga is súlyos betegségben, tüdőbajban szenvedett. Megérezte közelgő halálát, s gyermekeiről – főként két kiskorú fiáról – idejében gondoskodni akart. Végrendeletében két sógorát jelölte ki gyámjukul: Hercsuth Lajost és felesége nővérenek a férjét, Heinrich Nepomuk Jánost. Fiai továbbtanulásáról is határozott: kosztos diákokként régi barátjára és rokonára, az Eperjesen élő Szontagh Samura s az ottani evangélikus kollégium oltalmára bízta őket.

Vachott Sándor – öccsével, Imrével együtt – 1831 őszétől Eperjesen folytatta tehát gimnáziumi tanulmányait. Nemsokára újabb szomorú hírt kapott otthonról: édesapja alig öt hónappal élte túl felesége elvesztését, negyvenkilenc esztendőskorában, 1831. november 28-án meghalt. Legyőzve fájdalmát, töretlen szorgalommal, kitűnő eredménnyel fejezte be a gimnázium hátralévő osztályait, 1835 őszén pedig beiratkozott a helyi jogakadémiára.

Ezek az esztendők avatták költővé. Csakhamar bekapcsolódott a líceumi önképzőkör, az Eperjesi

Magyar Társaság munkájába, mely tagjainak nemzeti öntudatra ébresztését, nyelvi önvédelmét és gazdagodását szolgálta. „A mi önképző magyar társulatunkban azt tanultuk meg, amit az iskolában nem lehetett – írja Vahot Imre –, jó könyvek olvasása, verses és prózai dolgozatok írása, kölcsönös megbírási s költészeti remekeink jól betanult elszavalása által sajátunkká tettük a műveltebb, irodalmi magyar nyelvet, történetet.”² Mindkét Vachott-testvérré maradandó hatást gyakorolt ez a szellemi műhely. Vachott Sándor életre szóló barátságot kötött a diákegyesület egyik vezéralakjával, a nála két évvel idősebb, magabízóbb és céltudatosabb Sárosi Gyulával. Vele éveken át – Vachott Sándorné szavaival – „szobáját, erszényét” is megosztotta.³ Költői hajlamai figyelemre méltó ösztönzéseket kaptak ettől a barátságtól. Vahot Imre tanúsága szerint egymással is versengve ők ketten írták a „legjobb verseket” a társaságban.⁴

Hatékony pártfogóra talált a Heves megyéhez és Gyöngyöshöz erős érzelmi szálakkal kötődő, a kor magyar irodalmi életében nagy tekintélynek örvendő Bajza Józsefben. Ő indította el költői pályáján, az általa szerkesztett *Athenaeumban* jelentek meg első versei 1838-ban. Ettől az esztendőől kezdve rendszeresen publikált.

Sorsa is magyarázza, hogy az emlékezés, a bánat, a fájdalom szelíd és meleg hangú énekeseként szólalt meg. Petőfi Vachott Sándorné emlékkönyvébe írt versében „a fájdalom csalogányá”-nak nevezte, dalait „édesbús” jelzővel illette. Ez a hang felelt meg leginkább alkotásának, s ezt erősítették az őt ért hatások is. Költészetével Vörösmarty és Bajza nyomdokaiba lépett. Eredendő hajlamait tudatosította és árnyalta a

legfőbb mestere és pártfogója, Bajza által is művelt, az *Athenaeum* hasábjain teret hódító almanachlíra, annak érzelmes, választékos, formai tökélyre törekvő, a nyugat-európai verselés szabályait követő – a biedermeier stílus vonásait mutató – kifejezésmódja. Ettől az irányzattól kölcsönözte legkedveltebb műfajait, a dalt, az elégiát és az epigrammát. Elsősorban az elégia állt közel hozzá, annak mélabúja hatotta át dalköltészetét és epigrammáit is. Eszköztárát később Petőfi népiessége és forradalmisága gazdagította: a költészetéből áradó egyszerűség, természetesség és őszinteség is segítette őt, hogy kikerülje az almanachlíra sablonjait és modorosságait. A külföldi költők közül Byron világfájdalma pendítette meg lelkében a legmélyebb húrokat.

Szülővárosához ezekben az esztendőkbén is hű maradt. Vachott Sándorné memoárjában olvashatjuk, hogy „bármilyen jól és hasznosan tölté is idejét Eperjesen, mind önmagára, mind a közművelődésre s magyarosodásra nézve, s bármilyen sok kitüntetés s szeretetben részesült is, vágyai szülőföldre után s a kedvelt nővér felé vonták azért, s így történt, hogy a szünidőket rendszeren a Mátra vidékén, Gyöngyösön igyekezett tölteni...”⁵ Az évtized fordulóján hazacsábította a szerelem is, melyet egy Irma nevű lány, majd Greisiger Marika iránt érzett. Csakhamar mindkét kapcsolat csalódással és szakítással végződött.

1839-ben két Gyöngyösön keletkezett, a hazalátogatás élménye által ihletett versében is kifejezést adott a szülőföld iránti ragaszkodásának és szeretetének. Mind a *Vándor dala*, mind az *Őszi táj* a várost és környékét eleveníti meg, ember és táj elválaszthatatlan összetartozását, közös bánatát, a búcsúzást, a ma-

gárahagyatottság melankóliáját szólaltatja meg. Különös gyöngédség, szelíd mélabú árad a *Vándor dala* sorraiból:

*Áldjon Isten téged,
Zöldülő vidék,
Hol vidám leginkább,
Néha bús valék.*

*Téged is megáldjon,
Messze kék halom,
Álltam olykor rajtad
Csöndes hajnalon.*

*Vedd, fogadd bucsúmat,
Kisded ősi lak,
Úgy akarja sorsom,
Árván hagyjalak.*

Ezeket a verseket korántsem csak a lírai szerepját-
szás jegyében hatja át a búcsúzás fájdalma. Megírásuk
idején már elhagyta Eperjest is. Útja azonban nem
Gyöngyös felé vezetett: másodszor – és immár a vég-
legesség, a befejezettség előérzetével – ragadta el szü-
lővárosából a sors szeszélye, a kiteljesedés, az önmeg-
valósítás vágya.

1837-ben bevégezte jogi stúdiumait. Egy ideig még
Sáros és Nógrád vármegyében jurátuskodott. 1838-ban
a magyar szellemi élet központjába vitte és hét eszten-
deig, 1845 tavaszáig ott marasztotta költői ambíciója és
a családalapítás gondja. Föltűnt az 1839–40-es reform-
országgyűlés írnokai között. 1841. március 19-én Pes-
ten tette le az ügyvédi vizsgát, de ezzel csak jogi tanul-

mányai végére tett pontot: hivatását nem gyakorolta, kizárólag az irodalomnak élt.

1842. január 22-én a Kisfaludy Társaság rendes, 1843. október 7-én a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává választotta. A Kisfaludy Társaság tagságát egyik legtökéletesebb és legmegrendítőbb alkotásának, *A külföld rabja* című elbeszélő költeményének a felolvasásával szerezte meg, amelyet Lovassy László tragikus sorsa ihletett. 1846-ban megjelent első verseskötete, egy év múlva pedig *Báthory Erzsébet* című „történeti beszélye”.

A két könyv megjelenésének már feleségével, a nála csaknem tizenegy évvel fiatalabb Csapó Máriával együtt örülhetett.

Új szerelmével – T. Erdélyi Ilona kutatásai szerint⁶ – 1841. március 18-án a Bajza-család otthonában ismerkedett meg, amikor egy előkelő, a magyar szellemi élet néhány kiválóságát fölvonultató társaság tagjaként mindketten részt vettek a házigazda névnapi ünnepségén. Csapó Mária ekkor még alig töltötte be a tizenharmadik esztendejét.

Vachott Sándort egy évvel a Csapó Máriával való találkozása után újabb csapás érte: 1842. március 15-én gyermekágyi lázban meghalt rajongva szeretett nővére, Kornélia, Erdélyi János felesége, aki szülei elvesztése után „védangyala”, legfőbb vigasza és lelki támasza volt. Erre a bánatra is gyógyírt jelentett az új, egész lényét átható szenvedély, mely kárpótolta őt korábbi csalódásaiért is.

Csapó Mária és családja sok szállal kapcsolódott a korszak magyar irodalmi életéhez. Édesanyja, Csajághy Erzsébet révén unokahúga volt Vörösmarty és Bajza feleségének, Csajághy Laurának és Júliának, nő-

vére Petőfi múzsájának, a *Cipruslombok Etelke sírjáról* című versciklus ihletőjének, Csapó Etelkének. Lakásuk az ismert irodalmi–művészeti szalonok egyike volt az 1830-as és 1840-es évek Pest-Budáján, a magyar alkotó értelmiség színe-java megfordult náluk. Bejáratos volt hozzájuk például Fáy András, édesapja, Csapó János ügyvéd egyik legbizalmasabb barátja, több gyermekének keresztapja. Fia, Fáy Gusztáv, a neves zenész Vachott Sándorral való találkozása előtt udvarolt is Csapó Máriának, de kosarat kapott. A szülők nagy pompával megrendezett névnapjain a kor ünnepektől színeszei is megjelentek és verset mondtak, például Laborfalvi Róza, Egressy Gábor, Lendvay Márton és felesége, Hivatal Anikó. Tőlük és a többi jeles vendégtől már megismerkedésük előtt is sok jót hallott Csapó Mária Vachott Sándorról, ez is magyarázza, hogy miért támadt föl szívében oly gyorsan s oly magától értetődő természetességgel és szenvedéllyel a szerelem. A vele kötött frigy révén Kossuth Lajossal, Erdélyi Jánossal – és persze Vahot Imrével – is gyarapodott híres rokonnak a száma.

Ezek a szerteágazó rokoni szálak segítették Vachott Sándor, az 1850-es évek közepétől pedig a beteg férjéről gondoskodó, majd özvegyen maradt feleség irodalmi érvényesülését: a reformkor említett nagyságait igen meleg barátság fűzte a házaspárhoz. Bajza József névnapján történt találkozásuk sem csupán a véletlen műve volt tehát: Csapó Máriát a rokoni, Vachott Sándort a közös szülőföld emlékeiből táplálkozó baráti kötődés vezette a nevezetes házba és társaságba...

Egymás iránti szolidaritásuk és szeretetük fokmérőjévé vált az a mélységes gyász, amely Vachott Sán-

dort sújtotta nővére halála miatt. Heteken át szobájába zárkózott, kerülte az embereket, legjobb barátait is. Csak késő este tett egy–egy sétát a néptelenné vált Dunaparton. A nyár közeledtével „ősei csendes fészékbe”, Vachottfalvára utazott, hogy bánatára enyhülést találjon. A környezetváltozás, az ismert szép táj, a sötét fenyőerdők viszontlátása nyugtatóan hatott dúlt kedélyére. „Felét kisírta, felét kírta mély keservének” – olvashatjuk Vachottné emlékirataiban.⁷ Nővére elvesztése után ott eredtek meg először a könnyei, s ott vett először tollat is a kezébe. Vachottfalván keletkezett egyik legmeggrázóbb alkotása, a *Kornélia emlékezete*. Második strófájában fölidézi Gyöngyösön eltöltött gyermekkorukat, a köztük létrejött kapcsolat mélységét és intenzitását, melyet szüleik korai elvesztése formált sorsszerűvé, s amelyet nem csupán a vérségi, hanem a lelki összetartozás is gazdagított:

*Egy szív tövében nyertünk életet mi,
Szebb éveink egy tájon múltanak;
Távolban egymást nem kellett keresni,
Hogy érzeményink egybeforranak.
Szent volt a lánc, mely összefűze minket
Szülék után, de sorstól szálla ránk;
Más tette inkább eggé kebleinket:
Lelkünk után is testvérek valánk!*

Csapó Mária kivételes együttérzéssel és tapintattal osztozott vőlegénye fájdalmában. Memoárjában hosszán és nagy részvétellel emlékezett meg Vachott Kornéliáról. Vachott Sándor – a kor szokásaihoz híven – féltve őrizte és a szíve fölött hordta nővére hajfürtjét, a halállal sem megszakadó hűség és szeretet jelképét:

menyasszonya annak felét is elkérte és megkapta tőle.⁸ A közös gyász a fájdalom méltóságteljes elviselésének és egymás vigasztalásának első erőpróbáját jelentette számukra. Égető szükségük volt minderre később is: a derűt újra és újra ború követte, az idill nemegyszer fordult át tragédiába életük során.

A mátkaság két esztendőnél is tovább tartott. Csapó Mária szülei lányuk fiatal kora és gyenge egészsége miatt késleltették a házasságot. Vachott Sándor mindinkább türelmét vesztette az esküvő halogatása miatt, s azzal a szemrehányással fordult kedveséhez, hogy „így nem maradhat tovább, így nem bírja viselni szerelmét, ily közelben is úgyszólván csak távol egymástól”.⁹ Eltökölte, hogy egy időre eltávozik Pestről, s csak akkor tér vissza, ha a házasságkötés napja közeleg. 1843. május 14. és július 4. között először hagyta magára menyasszonyát. A pozsonyi országgyűlésre látogatott, ahol már neves költőként nézhetett körül, s új barátokat is szerezhetett. Ott ismerkedett meg személyesen és kötött barátságot a pályája küszöbén álló Petőfivel.

Ez a néhány hét fordulatot hozott kapcsolatukban. A „megszépítő messzeség” – mely fokozta egymás iránti vágyakozásukat – fölgyorsította az eseményeket. A szülők nem tudtak tovább ellenállni a vőlegénye után a betegségig sóvárgó menyasszony akaratának. Vachott Sándor pütkösdí hazalátogatásakor – ami látványos javulást hozott lányuk állapotában – háziiorvosuk tanácsára beleegyeztek a házasságba.

Vachott Sándor Pozsonyból menyasszonyának küldött levelei a mátkaság, az esküvőre és a közös életre készülődés lázas állapotában íródtak, izzó szerelemről, olthatatlan vágyakról tanúskodnak. Május 22-én keltezett levelében már „Lelkem jó fele-ségem!”-nek be-

cézte kedvesét, mintegy megelőlegezve a gyönyörű megszólítást.¹⁰ A szótő és a toldalék kötőjeles elválasztásával emelte ki a szó szépségét: benne legszebb álmai tömörödnek, amelyek csakhamar valósággá válnak.

1843. július 10-én fogadtak egymásnak örök hűséget Pesten, a Deák téri evangélikus templomban. Az esküvő napját megelőző délután együtt keresték föl Vachott Kornélia sírját a „Váczi úti” temetőben. Csapó Mária letérdelt a hantokra és imádkozott, vőlegénye pedig néhány zöld ágat és fehér virágot tépett le róla, s azzal a kéréssel nyújtotta át kedvesének, hogy kösse azokat menyasszonyi mellbokrétája közé. Ez természetesen meg is történt.¹¹

A mézesheteket a Zugligetben töltötték, a nyár végén pedig Gyöngyösre látogattak, hogy az ifjú feleség megismerje férje szülővárosát. Két-három hetet töltöttek ott. Az egykori szülőházban szálltak meg. Útjuk innen a Mátrába, majd a Vachott-ősök fészkébe, a Táttra vidékére, a Turóc megyei rokonokhoz vezetett. Csapó Mária igen meleg hangon idézte föl a kirándulás emlékét, amely visszavonhatatlanul lelkes gyöngyösivé formálta: férje iránt érzett szerelme annak szülőföldjére is átsugárzott. Emlékirataiban – hogy az elfogultság gyanúját elhárítsa – előbb Deák Ferencre hivatkozott, aki szerint a Máttra déli nyúlványai által átölelt és a hevesi róna felé karjait kitaró Gyöngyösnél „szebb fekvésű várost... képzelni is alig lehet”, majd így elevenítette föl a megbűvölő élményt: „Déltájban érkezénk meg Gyöngyösre, s így vidékének minden szépségét egyszerre felfoghatám, mikre egyébiránt férjem sem mulasztott el figyelmeztetni, s mondhatatlanul boldogítani látszék őt elragadtatásom – s a csaknem áhíthatos öröm, melyet szü-

letése vidékének látásán oly őszintén érezék...” Fiala férje karján „meghatottan” lépte át a szülőház küszöbét is, „melynek minden zugát a szeretet melegével”, ifjú szíve „rajongásával, ábrándjaival” árasztotta el.¹²

Az idézett memoárrészletek is szemléltetik, hogy Vachott Sándor párválasztása milyen szerencsésnek bizonyult. Csapó Mária odaadó szeretettel és hűséggel tartott ki mellette mindvégig, a legnagyobb megpróbáltatások időszakában is. Minden kompromisszumot elvető és feltételt nem szabó érzelmi azonosulása hitvestársával, a közösen átélt szenvedések tisztítótüze nem szürkítette el, ellenkezőleg: teljes gazdagságában és szépségében ragyogtatta föl egyéniségét. Nem csupán mellékszereplője volt férje életének – mint a legtöbb feleség a korabeli értelmiségi családokban –, hanem egyenrangú partnere és alkotótársa. Ideális múzsája Vachott Sándor jelentős értékeket fölmutató családi lírájának. Ezt a témát a biedermeier tette népszerűvé. Vachott Sándor családi költészete elsősorban Erdélyi Jánostól és Garay Jánostól kapott közvetlen ösztönzéseket. Hullámai – részben az említett költők hatására – Petőfi Sándort is megérintették. Petőfi idevágó alkotásai a magyar családi költészet csúcspontját jelentik. Mindezt Vachott Sándor nem csupán verseivel, hanem személyes példájával, házaseletének szépségével és gazdagságával, otthonának melegével is inspirálta: ifjabb pályatársa egy ideig gyakori vendég volt náluk.

A Felső-Magyarországról 1843 őszén hazatérő házaspár Pesten, a Kecskeméti utcai Wenckheim-házban bérelt lakást, s kezdte meg önálló életét. Nemso-kára főlemelő élményben lehetett részük: a Csapó-család régi barátja, Fáy András meghívta őket a híres

fóti szüretre, amelyet Vachott Sándorné „a felejthetetlen emlék frissességével” örökített meg memoárjában. A fóti szüretnek eseményeit és hangulatát gyakran az ő memoárrészletével szemlélteti a szakirodalom. Férje délelőtt „valami érdekesebb műbíráló választmányi ülésen” vett részt, ezért a reggeli órákban hűgával, Etelkével indult útnak. Rajtuk kívül meghívást kapott a vidám összejövetelre többek között Bajza József, Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Szemere Pál, Szontagh Gusztáv és Vörösmarty Mihály is. Vachott Sándorné, Csapó Etelke, Vörösmarty Mihály és Deák Ferenc „a szőlőhegy oldalán órákon át” együtt szedgette „a mézédés fürtöket”. Egyszer csak föltűnt az országúton Kossuth Lajos kocsija, akinek barátságosan integettek. Vachott Sándorné azt tanácsolta, hogy üdvözlétül tűzzék a szőlőhegy legmagasabb pontjára a nemzeti színeket. Deák Ferenc zsebkésével levágott egy faágat, elővette a saját piros, elkérte Vörösmarty fehér zsebkendőjét és Vachott Sándorné zöld nyaksálát, „s a hármat együtt Etelke övszalagjával hozzákötötte a szépen megtisztogatott nyélhez”: „Ezzel elkészülve, kikeresték Vörösmartyval együtt a legmagasabb pontot, s szélnek ereszté a csinos kis lobogót, mely oly vidáman lengette szép, nemzeti színeinket, mintha érezte volna, kinek keze tűzte a tetőre...” Nemsokára „a szüreti, ízes étkekkel megrakott ebédlőasztalhoz” ültek, közben szólt a „szép cigányzene”, „s amint az étel és a bor fogyott, aszerint emelkedék a jókedv, s a felköszöntések egymást váltották”. Az ebéd végeztével – „hogyan legyen koronája a kedélyes szüreti mulatságnak” – Deák Ferenc kérésére Vörösmarty „nagy tetszésnyilvánítások mellett” szavalta el *Fóti dal* című versét. Délután Vachott Sándor is meg-

érkezett a vidám lakomára, s felesége elmesélte neki a „derűs nap örömeit”. Az ifjú pár e vidám lakoma alkalmából jelent meg először a szélesebb nyilvánosság előtt, s mutatkozott be a kor magyar értelmiségi elitjének. Ekkor ismerkedtek meg és kötöttek barátságot „a nagy, a bölcs s oly kedélyes Deák Ferencsel”.¹³

1844 tavaszán várt rájuk az első nagy megpróbáltatás: az édesapa, Csapó János anyagi és erkölcsi összeomlása. A családi hagyomány szerint a pesti hajóhíd-szerencsétlenség napján, 1844. április 30-án főbe lőtte magát. Ez a legenda bukkan föl Vachott Sándorné emlékirataiban is. Keletkezésének feltehetően igen szűk kört érintő indítékait és körülményeit csak sejteni lehet, dokumentálni nem. A teljes igazságot Vahot Imre 1844. augusztus 19-én Erdélyi Jánoshoz írt levelében így foglalta össze: „Csapó megbukott, hamis váltókat csinált, s Pestről megszökött”¹⁴ Az öngyilkosság legendája bizonyára ennek a ténynek a leplezését, az édesapa emlékének és becsületének kétségbeesett tisztára mosását szolgálta. A Vachott-házaspár a botrány elől Gyöngyösre menekült, ahonnan csak 1844 szeptember végén tértek vissza Pestre.

Az édesapa eltűnésével kiteljesedő anyagi csőd fölűlt a Csapó-család életének korábbi kereteit. Az özvegy „csibéivel együtt” a Vachott-házaspár Kecskeméti utcai lakásába költözött. Ott élte utolsó hónapjait Csapó Etelke is.

Petőfi 1844 őszétől udvarolt a gyönyörű lánynak, s egyre sűrűbben kereste föl a Vachott-család otthonát. Miközben újabb és újabb erőfeszítéseket tett Etelke meghódításáért, elmélyült Vachott Sándorhoz és feleségéhez fűződő barátsága is.

Etelke 1845. január 7-én, néhány napig tartó betegskedés után szívszélhűdésben váratlanul elhunyt.

Petőfi mély gyászba merülve, éjt nappallá téve virasztott a koporsó mellett. A temetés után két héttel a lány üresen hagyott szobájába költözött, részben ott születtek a *Cipruslombok Etelke sírjáról* versei is. Vachott Sándorné így emlékezett vissza ezekre a napokra: „...az estéket többnyire együtt tölté velünk, s számtalanszor mondá férjemnek, hogy sehol a világon oly jól és otthonosan nem érezhetné magát, mint körünkben. Estelizés után rendszeren bevonultak ketten, férjemmel, Etelke volt szobájába, s néha éjfélig is elbeszéltek vagy olvastak együtt, – mialatt mi anyámmal régen feküdni mentünk.”¹⁵ Élményeit január végén Petőfi is megörökítette *Vahot Sándorhoz* című versében. Benne a tanítvány alázatával s szeretetével fordult házigazdájához és idősebb pályatársához. Ezt az is jelzi, hogy baráti érzelmeit – melyet a gyász, a fájdalom még igazabbá és ünnepélyesebbé fokozott – ugyanabban a versformában fejezte ki, mint később Szendrey Júlia iránti szerelmét a *Szeretek, kedvesem* soraiban.

A két tragédia – elsősorban Etelke halála – új otthon keresésére ösztönözte a fiatal párt. Ehhez hozzájárult, hogy a Csapó-család eltartásának gondja is jórészt az ő vállalkra nehezedett. Gazdálkodás nélkül nem tudtak megélni. Vigaszra, anyagi biztonságra és „a falusi csöndes élet gyönyöreire”-re vágyva 1845 kora tavaszán – a család többi tagjával együtt – Tápiósápra költöztek, ahol házat és földet béreltek. Ott éltek bő két és fél esztendeig idillikus körülmények között, „boldog remeteségben”, kertjük virágait és gyümölcsfáit ápolgatva, jeles írók műveit olvasgatva.¹⁶

Boldogságukat tovább fokozta az a hazafias felbuzdulás és reményteljes várakozás, amely egyre in-

kább hatalmába kerítette a reformkori magyar értelmiség legjobbjait. A forradalom kitörését megelőző esztendőben, 1847-ben Vachott Sándor epigrammák sorában idézte föl múltunk nagyjait, rajzolta meg néhány jeles kortársa arcképét, hogy a maga és mások számára is példaképeket keressen, a rá váró szerepre fölkészüljön.

Az epigramma szűkszavúsága, gondolati mélysége és tisztasága új korszakot indított el pályáján, tovább finomította kifejezőeszközeit. Az egyszerűség, a tömörség és a bölcselkedő hajlam egyre fölismerhetőbb nyomokat hagyott verseiben. Ezt erősítette Petőfi hatása is, akinek a költészete mindinkább kiteljesedett, a kor magyar lírájának eligazító, követendő mércéjévé vált. Az ő költői törekvései kaptak fényes visszaigazolást a pályakezdő Arany és Tompa munkásságában is. S ott állt Vachott Sándor költői megújulásának a hátterében a magyar népköltészet növekvő népszerűsége. A népköltészet értékeinek a fölismeréséhez és tudatosításához jelentős mértékben járult hozzá sógora, Erdélyi János az általa szerkesztett *Magyar népköltési gyűjtemény, Népdalok és mondák* három kötetével, mely 1846 és 1848 között jelent meg. Ez a reprezentatív válogatás a nemzeti eszme térhódítását új motívumokkal gazdagította, költészetünk számára fölmutatta a nemzeti-népi tartalomhoz igazodó forma legfőbb ihletforrását és mintáját.

Vachott Sándor lírájának korábban is a hazaszereget volt az egyik legfőbb témaadója. Idevágó versei közül az 1839-ben keletkezett *Magyartalan hölgyhöz* például figyelemre méltó visszhangot és lelkesedést váltott ki a kortársakban, így Kazinczy Gáborban, aki magasztaló szavak kíséretében olvasta föl barátjának,

Tóth Lőrincnek.¹⁷ A műben a hazaszeretet erkölcsi kategóriaként szerepel, pusztá hiánya is meggyónni való erkölcsi vétség, amely alól bűnbocsánatot, feloldozást kell nyerni. Tőle függetlenül is népszerű téma volt ez reformkori irodalmunkban. Verseket sorát ismerjük, amelyek a hazaszeretet ébrentartását a női nemtől várják: erre predesztinálja őket érzelemgazdagságuk és az a hagyományos felfogás, hogy elsősorban az ő hivatásuk – szűkebb és tágabb értelemben egyaránt – az otthonteremtés. Ezt az ideált találta meg Vachott Sándor Csapó Máriában is, ami – az azonos értékrend, ízlés és érdeklődés kötelékein túl – az egyik legfőbb motívuma volt szerelmük intenzitásának és tartósságának.

Tekintetes, nemes, nemzetes és vitézlő című – 1844 októberében íródott – versében Petőfire emlékeztető indulattal ostromozta a cím- és rangkórság mótelyét. Az előkelőségeknek kijáró címekkel és rangokkal hazáját és nemzetét becézte. Két utolsó strófája az 1848–49-ben bekövetkező események prófécijája:

*És nemzetes legyen hazánk:
Hogy nemzet lakja nép helyett,
És győzzön, ami nemzeti,
Az idegen s a korcs felett.*

*S ha tán a béke csarnokát
Harcfergeteg rombolja szét:
Legyen vitézlő is hazánk,
Megtörve ádáz ellenét!*

Tápiósápon írta 1847 októberében *Kölcsey* című epigrammáját, melynek lírai hőisében a haza üdvéért

zokszó nélkül vállalt szenvedés éltető energiává nemesedő, megtisztító, követésre ösztönző – számára is mércét adó, az ő későbbi sorsában is kiteljesedő – hatalmát és példáját mutatja föl:

*A haza gyermekinek közös osztályrészül utánad
Szentelt fájdalmid végtelen árja maradt.
És valahányan e közkincsből örökölnék, egyenkeint
A szeretett honnak hívei lesznek azok.*

Ez a három, csaknem ötletszerűen kiválasztott vers is azt bizonyítja, hogy Vachott Sándor útja szükségszerűen vezetett az 1848–49-es forradalom és szabadságharc lelkes igenléséig és önfeláldozó szolgálataig. Élete – mint megannyi kortársáé – akkor ért végső céljához és értelméhez. A tragikus összeomlás és a véres megtorlás az ő pályáját és családja életét is kettétörte.

II.

A „lélekcserélő idők” első hónapjait Gyöngyösön élték át. Feltehetően 1847 végén költöztek oda Tápíósápról, újabb keletű megélhetési gondjaik elől menekülve és engedelmeskedve a szülőföld hazahívó varázsának. A *Névnapi kívánság Mariskámnak* című vers keletkezési időpontja szerint már ott tartották meg legszebb családi ünnepüket, az 1848. január 23-i Mária-napot.

Gyöngyösön értesültek a március 15-i eseményekről is. Mindkettőjüket nagy lelkesedéssel töltötte el, cselekvésre ösztönözte a forradalom győzelme. Vachott Sándor 1848. április 10-én az egri megyei köz-

gyűlésen „gyönyörű” beszédet mondott, mely „mindenkit elragadott”.¹⁸ Zalár József ennek hatására írta *Vachott Sándorhoz* című versét. Petőfi „költőapostol” eszményének megtestesítőjét, „a nép vezéré”-t ünnepelte benne, ki „nem néhány napos polgár” csupán, „mint sokan”: a forradalmat a márciusi napok előtt is „lángkeblében” hordozta, „a szolgaság békóiban” is a szabadságról énekelt.

Több adat bizonyítja, hogy Vachott Sándort az alakuló gyöngyösi nemzetőrséghez is szoros kapcsolat fűzte. Felesége jegyezte föl emlékirataiban, hogy keblére tűzve a háromszínű kokárdát, részt vett katonai gyakorlataikban.¹⁹ Egy 1848. augusztus 1-jén Erdélyi Jánoshoz írt levelében olvashatjuk, hogy a gyöngyösi nemzetőrség tagjaként ő is készenlétben állt a rác lázadók elleni bevetésre: „Mi Gyöngyösiek már az alvidékre útban leszünk, midőn e levelet veszed. Családom elhagyám, de helyzetük gondja velem van s kísérni fog mindenütt. Kérlek, igen kérlek, amint egy pár hét alatt tehetni ígéréd, tedd: és küldd nekik az igénylettem öszveget...”²⁰ A levél tartalmát egy harmadik adat is hitelesíti: Vachott Sándor neve szerepel az 1848-as nemzetőrök Heves és Külső-Szolnok vármegyei listáján. Neve mellett azonban – ahogyan az számos más esetben előfordul – nem bukkan föl adat arról, hogy valóban elindult-e az „alvidékre”, s részt vett-e a rác felkelők elleni harcokban.²¹ Erre vonatkozóan például Spetykó Gáspár vagy Zalár József nevével is egyértelmű utalásokat találhatunk.

További kutatást igényel annak kiderítése, hogy nemzetőrködése mikor és hogyan ért véget. A Vachott-házaspár életében nemsokára nagy változás következett be. A vidéki színteret egyre szűkebbnek

és nyomasztóbbnak érezték. Az Erdélyi Jánoshoz intézett levél tanúsága szerint helyzetüket anyagi gondok is nehezítették. A forradalmi átalakulás központjába, Pestre vágytak, hogy az események közvetlen tanúi és részesei lehessenek. Ez derül ki Vachott Sándornak egy 1848. július 6-án Erdélyi Jánoshoz intézett leveléből, melyben keserű hangon panaszkodik vidéki elszigeteltsége, „teljes mozdulhatlansága” miatt, s arra kéri volt sógorát, hogy segítsen megélhetést biztosító hivatalt szerezni számára. Ebben a levélben kérte kölcsön tőle azt a pénzt is, amelynek elküldésére imént idézett levelében szólította föl.²²

Sorsuk csakhamar vágyaik szerinti szerencsés fordulatot vett. 1848 őszén Pestre költöztek. Vachott Sándor felesége személyes közbenjárására Kossuth Lajos közvetlen környezetében kapott állást.²³ Először a szeptember 16-án megalakult Országos Honvédelmi Bizottmány, majd a kormányzói hivatal polgári ügyosztálya titkári tisztét töltötte be. Bizonyára felelősségteljes, sok időt és energiát igénylő munkája is magyarázza, hogy a költészet műzsája hosszú ideig elkerülte őt.

Kövezték a kormányt és a kormányzót Debrecenbe is. Tóth Lőrinc adatai szerint ott született 1849. május 25-én Vachott Sándor egyetlen ismert verse a forradalom és szabadságharc idejéből, a *Ha nap vagy...*

A költemény teljesebb és mélyebb megértését szolgálja, ha áttekintjük keletkezésének körülményeit. Pár héttel megírása előtt, április 14-én hagyta jóvá a debreceni országgyűlés a Függetlenségi Nyilatkozatot, amelyet a költő is kitörő örömmel fogadott. A tavaszi hadjárat diadalmenete Buda ostromával zárult, amelyet május 21-én foglaltak vissza az osztrá-

koktól. Ezekkel az eseményekkel párhuzamosan egyre sötétebb felhők gyülekeztek Magyarország egén. Ferenc József épp Buda visszavétele napján állapodott meg Varsóban az orosz cárral a forradalom eltiprásáról. A kormány is szembenézett a cári intervenció veszélyével, s még május 18-án felkelésre szólította az ország népét. A belső széthúzás – elsősorban Kosuth és Görgey egyre élesebb viszálykodása – gyengítette az ellenállás esélyeit.

Ezt a kettősséget fejezi ki a vers, mely Petőfi lángoló szabadságszeretetét és minden akadályt legyőző, a lehetetlennel is szembeszegülő, irracionális szférákba szökkenő képzelőerejét idézi. Azt az ötletet szemlélteti és nyomatékositja minden lehetséges nézőpontból, sziporkázó leleményességgel, remek képalkotó fantáziával, hogy a lírai én a legabszurdabb átváltozásra, önfeladásra, a halálra is kész a szabadság védelmében. A felsorolt áldozatok nagysága és képtelensége a veszély, a fenyegetettség szorongó érzését is magában rejt. Horváth János szavait idézve: „az idomulás játéka” ez a vers is²⁴, mint Petőfi *Faleszek, ha...* vagy Vörösmarty *Ábránd* című alkotása. Paradoxba hajló képi asszociációban, nagyításokban, túlzásaiban és ellentéteiben a haza és a szabadság korlátokat nem ismerő szeretete és kétségbeesett féltése ölt formát. Vachott Sándorné „leírhatatlan érzelmek közt” olvasta el a verset, a benne kibomló látomások őt is nyugtalaná tették: a tehetetlenség, az önvád, a meghasonlottság hangját hallotta ki belőlük.²⁵ Katartikus hatását növeli, hogy szerkezete a fokozás elvére épül, gondolatmenete a halál, a megsemmisülés víziójába torkoll, megszólaltatva Vachott Sándor félelmeit és szorongásait is, amelyeket egyéni sorsa, családja és nemzete jövője miatt érzett, s amelyek a szabadságharc bukása után szomorú valóságga

váltak. A tizennégy versszakon átívelő látomásokat ez a két strófa foglalja keretbe:

*Ha nap vagy, óh szabadság!
Én sugarad legyek:
Sugár mely a vadonság
Völgyébe fényt vigyek.[...]*

*S ha egykor alkony lennél
S halálköd lepne meg:
Engedje a teremtő,
Hogy semmivé legyek!*

A vers megírása után feltartóztathatatlanul sodród-
tak az események a tragikus végkifejlet felé. A csakha-
mar bekövetkező orosz beavatkozás összeroppantotta
az ország maradék erejét. A kormány és az országgyű-
lés július elején Szegedre, majd Aradra költözött. A kor-
mányhivatalnokok ideiglenes elbocsátó levelet kaptak:
fusson, ki merre tud. Vachott Sándor Szegedre még kö-
vette a kormányt, majd „tátosán” – az ő szavait idézem
– kalandos úton, „muszkán és németen, tűzön-vízen át
szerencsésen Nógrádba, Szirák városába” érkezett, s
gróf Teleki József kastélyában kapott menedéket. Ál-
dott állapotban levő feleségét maga mögött hagyta, és
volt eperjesi tanuló társára, egyik legjobb barátjára, Ar-
day Károlyra bízta, akivel annak idején – Sárosi Gyulá-
hoz hasonlóan – lakását s olykor a pénzét is megosztot-
ta. Barátságuk intenzitását szemlélteti, hogy első verses-
kötetét neki ajánlotta. Arday az idő tájt a gróf Teleki-
család jószágigazgatója volt Pomázon. Csapó Mária
édesanyjával és húgaival együtt az ő védőszárnyai alatt
talált oltalmat. Bujdosó férje is ugyanennek a családnak

a védelmét élvezte Szirákon. A Szirák és Pomáz között fennálló kapcsolat lehetővé tette, hogy Vachott Sándor a lehető leggyorsabban fölvegye a kapcsolatot családjával. Levelet küldött feleségének, aki Arday Károly kalauzolása mellett tíz nap múlva meglátogatta őt, s magával vitte Pomázra.²⁶

Időközben az első gyermekét immár nyolc hónapja szíve alatt hordó Csapó Mária úgy döntött, hogy – véget vetve a titkolózásnak, a rejtőzködésnek – férje ügyét hivatalos útra tereli, és Isten kegyelmére bízva. Szeptember elején – anyai nagynénjével, Csajághy Laurával, Vörösmarty Mihály feleségével együtt – Kossalkó Jánoshoz, a királyi ügyek igazgatójához fordult, akiről az a hír járta, hogy segítséget nyújt az üldözötteknek. Ő Vachott Sándort a fővárosba rendelte, kihallgatásoknak vetette alá, megtiltotta, hogy elhagyja Pest-Budát. Pomázi tartózkodását megszakítva, vele tartott felesége is. „...iszonyú heteket éltünk át a fővárosban – olvashatjuk Vachott Sándorné memoárjában –, nem volt nap, melyben egyik vagy másik ismerősünk, vagy jó barátunk elfogatása, vagy éppen kivégeztetése híre, meg ne döbbsentett volna. Az éjjeli mély csöndet nem fürgén robogó bérkocsik vagy úri fogatok zöreje, s a kései mulatók felhangzó vidám dalai zavarták, – hanem fegyverzörgés és láncsörgeések, mik arra intének, hogy küldjünk imádságot, egy fohászt az ég Urához azon szerencsétlenért, kit e fegyveresek az Újépületbe kísérnek.”²⁷ Az Újépület nevű börtön az osztrák önkény jelképévé vált az ország szemében, később súlyos megpróbáltatások vártak ott Vachott Sándorra is.

Felesége újabb közbenjárására október közepe táján engedélyt kapott, hogy vele együtt Pomázra költözzön, s ott tartózkodjon mindaddig, amíg sorsáról a végleges

döntést meg nem hozzák. Addig is álljon készenlétben, hogy bármikor a haditörvényszék elé járulhasson. A maradék őszt és a telet a Pest közelében fekvő településen töltötték. Vigaszt és örömet nyújtott számukra, hogy még szeptember 23-án Pesten megszületett első gyermekük, aki a keresztségben – jótevőjük, Arday Károly iránti tiszteletből és hálából – a Károly nevet kapta.

A szabadságharc bukását követő néhány hónap Vachott Sándor költői pályájának egyik legtermékenyebb szakasza. A mérhetetlen fájdalom szétfeszítette benne a hallgatás zsilipjeit, versek sorában siratta el a bukott forradalmat, örökítette meg akkori megaláztatásait és szenvedéseit. E tárgykörben – mind mennyiségi, mind minőségi szempontból – az ő nevéhez fűződik az egyik legrangosabb teljesítmény.

Legszebb és legmegrázóbb versei Pomázon születtek. Közöttük az első az *Éjjel*, mely 1849. szeptember 15-én keletkezett. A szabadságharc vérbe fojtása után költőként ekkor szólalt meg először, s az egész mindenséget átható sötétség később is sűrűn fölbukkanó szimbólumával jellemzi Magyarország akkori állapotát, kiáltja világgá „áradozó fájdalmát”. Az utolsó pomázi vers az *Atyai dalok*, mely 1850 januárjában íródott. Benne négyhónapos kisfiát becézgeti, s a nagy magyar hazafiak követésére buzdítja. Az első helyen Széchenyi Istvánéra, akinek a tragikumát drámai erővel szólaltatja meg. A két vers keletkezése közötti időszakból tizenkilenc verse maradt az utókorra.

Különösen sűrűn látogatta meg őt a költészet múzsája decemberben, amikor összesen tizenöt verset írt, tehát csaknem másnaponként egyet-egyét. Közülük tizenkettőt Pomázon, egyet meg nem jelölt helyen, kettőt pedig Pesten. Pályáján ehhez hasonló ter-

mékenységgel sem előtte, sem utána nem találkozhatunk. Elsősorban a haza sorsa miatt érzett fájdalom és kétségbeesés, a bujdosás okozta feszültség, az elmondás, a „kibeszélés” kényszere adott tollat a kezébe. Az otthonra találás öröme és első gyermekének a megszületése is növelte alkotókedvét. Ez utóbbiról szellemes vallomást tett *December 1-jén* című versében.

Ezekben a versekben a korszak magyar lírájának tipikus témái és motívumai bukkannak föl.

Az *Ima országunk védasszonyához* egy nappal a tizenhárom aradi vértanú és Batthyány Lajos miniszterelnök kivégzése után, 1849. október 7-én íródott: kétségbeesésében a Fájdalmas Szűzanyához, a Magyarok Nagyasszonyához fohászodik oltalomért, emlékezetes alkotással gazdagítva a hazai Mária-kultusz Szent Istvánig visszanyúló történetét.

Novemberben keletkezett a *Gyászdal*, mely a tetszhalott nemzet rémképét villantja föl. Ezt a toposzt különösen Vajda János remekműve, *A virrasztók* formálta emlékezetessé. Ugyanez a téma tér vissza a *Ha kín között teng...* s a *Bú és remény* soraiban is. Az előbbi a teljes reménytelenség hangját szólaltatja meg: az egyes ember mulandóságára, fájdmára vigaszt nyújt a menny, a haza vesztéért azonban semmi sem kárpótolhat.

Az *Eszmélődés* a haza és az emberiség viszonyán töprengő Vörösmartyt, a nemzethalál vízióját, az egyetemes részvét eszméjét, a „Mi a világ nekem, ha nincs hazám?” dilemmáját idézi. Az év utolsó napján keletkezett *Búcsú 1849-től* szintén Vörösmarty nevére, az *Előszó* című verset juttatja eszünkbe: a nemzet életének tragikus fordulatát a tavasz és a tél ellentétével szemlélteti. A *Vigasz* strófáiban a „nagyyszerű halál” fonák büszkeségét megénekelő Petőfi- és Vörösmarty-versek reminiszcenciái sej-

lenek föl: a bukás okozta fájdalmat is enyhíti a tudat, hogy hazánk „koszorús fővel” esett el.

A *Vidéken* – személyes élményei alapján – a „hazájukban hontalanul” bujdosó szabadságharcosok keserű sorsát örökíti meg. Az *Egy ifjunak, ki messze útra kelt* az Eperjesen megismert költőtársat és barátot, Kerényi Frigyeszt szólítja meg, aki Amerikában keresett enyhülést bánatára, s akit Tompa Mihály is megénekelt *Levél egy kibujdosott barátom után* című híres versében. Egyik strófája Magyarország sorsát a keresztre feszített Krisztuséval állítja párhuzamba.

Vachott Sándor 1850 tavaszán kapott felmentést az ellene indult eljárás alól. Végre megnyílt előttük az út a szülőföld felé. Amilyen gyorsan csak lehetett, hazaindultak. Április első napjaiban már Gyöngyösön voltak. Most is velük tartott a Csapó-család minden tagja. Gazdasági és anyagi ügyeik rendbe tételéig, nagyrédei házuk felújításáig Gyöngyösön tartózkodtak. 1850 októberében költöztek Nagyrédére. Molnár József kutatásai szerint „másfél teleknyi földet” vásároltak „a falu határában”, s a Menyhárt-ház helyén álló hajdani Almásy-kúriában – a mai Virág utca 1-es szám alatt – laktak.²⁸ A telken épült új ház még újabb tulajdonosai és a falu tájékozottabb polgárai ma is számon tartják még, hogy ott élt egykor a Vachott-család, s a pusztuló melléképületeket állítólag még használta is. (A ház előtti kertben nemrég gyönyörű emlékművet állítottak a Vachott-házaspár tiszteletére Nagyréde hagyománytisztelő polgárai.)

Az újbóli fészekrakás öröme, az idillikus falusi környezet, a házban és a kertben körülöttük tipegő kisfiuk látványa, Ida, majd Erzsébet nevű kislányuk születése a Vachott-házaspár magánéletét – Tápiósáp-

hoz hasonlóan – ismét a kiegyensúlyozottság, a felhőtlen boldogság időszakává avatta. Idillikus boldogságról beszélnek azok a lepréselt virágok, levelek és gallyacskák is, amelyeket Csapó Mária Nagyrédén kapott ajándékba férjétől, s élete végéig féltő gonddal megőrzött. A biedermeier szerelem gyöngéd, érzelmes, a naivsáig tiszta és megindítóan bájos pillanatairól, hangulatairól beszélnek e nagy számban fennmaradt – a Petőfi Irodalmi Múzeumban megtekinthető – családi ereklyék.²⁹ A házigazdát viszonylag sűrűn fölkereste a költészet istennője is, s lantján olykor a derű, a remény húrjait is megpendítette. „...életem legboldogabb éveit N.-Rédén éltem át” – olvashatjuk Vachottné emlékirataiban.³⁰

Békés életüket azonban nemsokára ismét földúlta a történelem hidrafejú réme.

Otthonuk a környéken bujdosó szabadságharcosok találkozóhelye és menedéke lett. Egyik leggyakoribb és legkedvesebb vendégük a régi jó barát, Sárosi Gyula volt, aki az idő tájt Sorsich Albert álnéven keresett és talált oltalmat Gyöngyösön.

Vachott Sándor *Dalposta* című, a nemzeti gyásznap harmadik évfordulóján, 1852. október 6-án keletkezett költeményében ismételten kifejezést adott az 1848–49-es forradalom és szabadságharc iránti hűségének. Záró soraiban a jobb jövő reményét is fölillantotta. Címzettje a mártír miniszterelnök, Batthyány Lajos emigrációban élő özvegye, kinek gyászában egy egész nemzet osztozott, s kinek legendásan szép, hosszú, sötét haja volt. Ezekből a hajfürtökből gyönyörű metafora formálódik a mű végén: ha „ismét honába kel”, az érte sóvárgó szívek a „szálló fürtök”-et „tavaszhozó fecskesereg”-nek nézik.

Néhány héttel a vers megírása után nem „tavaszhozó fecskesereg”, hanem a közeledő télről károgó varjúcsapat röpi a Vachott-család nagyrédei otthona felé...

Náluk tartóztatták le 1852. november 6-án Sárosi Gyulát, aki egy nappal korábban hozzájuk menekült, amikor kevéssel éjfél után zsandárok vették körül gyöngyösi otthonát. Egy hónap múlva, a december 6-ra virradó éjszakán három óra körül a Vachott-család nagyrédei otthonában is házkutatást tartottak. A házat és környékét megszálló zsandárok parancsnoka Vachott Sándort délelőtt tíz órára a gyöngyösi kaszárnyába rendelte. A megszabott időpontban meg is jelent a kijelölt helyen, ahol minden további vallatás és halogatás nélkül letartóztatták. Rövid gyöngyösi fogva tartás után a hírhedt pesti börtönbe, az Újépületbe szállították.

December 7-én utána sietett felesége is, hogy bármikor férje rendelkezésére állhasson. A Bajza-házaspár otthonában szállt meg, akiknél több mint tizenegy évvel korábban először találkozott Vachott Sándorral. Bajza József már csak „árnyéka” volt régi önmagának. Vachott Sándorné memoárjában megrendítő sorokat olvashatunk betegségéről, szellemi összeomlásáról, emberi öntudatának, mélységes hazaszeretetének és humanizmusának utolsó fellobbanásairól, a férjét gyöngéd szeretettel ápoló feleség példamutató helytállásáról.³¹ Ezek az élmények a rájuk váró sorsot is megelőlegezték, és segítették az újabb szenvedésekre való fölkészülést is.

Vachott Sándort az első börtönben töltött hetek még nem törték meg. 1853. január 15-én a következőket írta feleségének: „Az vigasztal leginkább, hogy

azon sorsot, amely családi szent örömeinket egy időre megszakítja, nyugodt, erős lélekkel tűröd. E nyugalmad ne hagyjon el és tekintsd jelen sorsodat mint Isten rendelését, ki gyakran a rosszat is jóvégből küldi ránk. Ismered életem folyamát, ha ennek tisztasága elég biztosíték: akkor nyugodt lehetsz!”³² A levélrészletben a krisztusi megváltás művében rejlő erkölcsi világrend legmélyebb és legtisztább eszméi fénylenek föl.

Ez idő tájt írta *Magánybörtönömben* című versét. 1853. január 19-én küldte el feleségének a következő szavak kíséretében: „...napom minden órája végzetlen vágyban telik el utánatok. S azon előgondolatra is, hogy majd ha ismét vissza leszek adva nektek, s gyermekeimmal s veled sétálhatok a kertben, réten s együtt élvezhetjük a falusi csöndes élet gyönyöreit, – ezen előgondolatra is határtalan öröm szállja meg lelkemet. – Itteni magányomban olykor verseket gondolok, nem mondhatom, hogy írok, – mert papír és toll nem állanak rendelkezésemre. Gyakran megtörténik, hogy mit egy nap gondoltam, másnap elfelejttem. De mivel tudom, hogy kedves lesz neked, ideírok egyet, melyet a napokban hozzád gondoltam.”³³ Ezután idézi a verset, melynek intonációja a legszebbek, a legfelejthetlenebbek közül való:

*Nefelejcs a szemed;
Nem is felejtetem:
Kékké a börtönéjt
Azzal színezgetem.*

A költő érzékeny, könnyen sebezhető idegrendszerre nem tudta tartósan elviselni a börtönélet nyomasztó

légkörét. Sorsa akkor fordult egyre tragikusabbra, amikor magánzárkára (az imént idézett vers szóhasználata szerint: magánybörtönre) ítélték. Környezete arra figyelte föl, hogy hangosan beszélget felesége arcképevel, akit egyik pillanatban sírni, a másikban mosolyogni lát. Azzal a szörnyű látomással viaskodott, hogy párja leugrott az Újépület harmadik emeletéről. Emiatt többször kísérelt meg öngyilkosságot...

Néhány hét múlva összetört lélekkel, elborult elmével engedték haza, s igazi énjét, tiszta öntudatát soha többé nem nyerte vissza.³⁴ Együtt bukott nemzetével, mint Bajza József, Vörösmarty Mihály vagy Széchenyi István. Ugyanaz a sors teljesedett be rajta is, ami annak idején a börtönben sínylődő Lovassy Lászlón: mintha a saját végzetét is átélte és megjövendölte volna *A külföld rabja* című elbeszélő költemény írásakor.

A pesti Schwartzter-intézetben 1861. április 9-én bekövetkezett haláláig felesége őrangyalként állt mellette, önfeláldozó szeretettel, végtelen türelemmel és tapintattal viselt gondot rá. Emlékét, amíg csak élt, híven és tisztán megőrizte.

Zalár József 1848–49-es pályaszakasa

Zalár – eredeti nevén: Hízli – József Gyöngyösön született iparos családból a reformkor első esztendejében, 1825. augusztus 28-án. Szülővárosában végezte elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait, majd Egerben volt papnövendék és joghallgató.

Pályáján döntő fordulatot hozott az 1848–49-es forradalom és szabadságharc időszaka. Szakítva eredeti hivatásával, a költészet papjává szegődött, s egész életében a haza és a szabadság oltárán áldozott. 1849-ben, kevéssel a tavaszi hadjárat után, a szabadságharc utolsó hetében jelent meg első kötete, a *Szabadságdalok*, melynek valamennyi versét a „dicső napok” ihlették. 1848 eszméihez élete végéig hű maradt.

*

Az idő tájt alakult ki szoros barátság közte és a mentorává fogadott Vachott Sándor között. Vachott Sándorné így emlékezett vissza első találkozásukra: „Mielőtt még Heves megyét elhagytuk, egy fiatal rajongó, egy ábrándos kis pap közelíte szerényen, tartózkodva Sándoromhoz, néhány költeményt közölve vele, s véleményét kérve azok értékére nézve. Hiezel József volt a fiatal költő valódi neve, – úgy hiszem, dédapja szász lehetett, mind neve, mind külseje azt látszának tanúsítani. Sándorom valódi tehetséget fedezvén föl az ifjú műveiben, bátorítá, biztatá őt, lépne az irodalmi pályára. De bevezette férjem hozzánk

is költő védencét, s mi valamennyien nyájasan fogadtuk őt.”¹

Az idézett sorokban megfogalmazott óhaj és jóslat csakhamar valóra vált: Hiezel (valójában: Hízli) Józsefet a forradalom és szabadságharc mámore avatta költővé. Jelképnek is tekinthető, hogy kevéssel a forradalom győzelme után magyarosította a nevét Zalárra. Vachott Sándornét kérte föl a „keresztanyaságra”, a névválasztás ötlete tőle származott.² A Vachott-házaspárhoz annak révén is meghitt közelségbe került, hogy – miután levette reverendáját – udvarolni kezdett Csapó Mária Jozefa nevű húgának, akivel néhány héttel megismerkedésük után gyűrűt váltott. Ezt követően még sűrűbben látogatta meg a Vachott-családot nemcsak Gyöngyösön, hanem később Pesten és Debrecenben is. Vachott Sándorné tanúsága szerint egy alkalommal Pomázon is fölkereste menyasszonyát, s eljövendő közös életükről szöttek terveket. Jegyességüket csak a Vachott-család Nagyrédére költözése után szakították meg.³

Zalár Józsefet olthatatlan tettvágy, nagy alkotókedv jellemezte a nemzeti önvédelmi küzdelem időszakájában. Ha akkor írt verseit az események kronológiai rendje szerint illesztenénk egymás mellé, a forradalom és szabadságharc egész története kikerekednék belőlük. Ő maga évtizedekkel később így vallott erről: „A forradalomról, vagy – mondjuk – a szabadságharról írt verseim szétszórt töredékét képezhetik (hogy mily becsüeket? – más kérdés) egy majdan megirandó eposznak, mely annak az – egész a Kárpát eget verő csúcsáig való – intenzív nemzeti felmagasodásnak teljes hős képét mutatja be a világnak.”⁴

Forradalom című versében a márciusi vívmányokat üdvözölte. Indító strófái arról tanúskodnak, hogy esz-

mevilágát mélyen – és egész életre szólóan – áthatották a francia forradalom, a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméi. Ezek az eszmék egy új kinyilatkoztatás, a krisztusi megváltás erejével hatnak a világra.

*Lehajtott a mennyboltozat
S megcsókolván a föld színét:
Egy új kinyilatkoztatás
Igéit zengte szerteszét.*

*S mit hajdan Krisztus hirdetett:
Az egyenlőség nappala,
Szabadság és testvériség
Világában feltámadta.*

*E szentháromság a világ
Egy üdvezítő istene;
Ez istenségben higgyetek
Ó népek minden nemzete!*

Vachott Sándorhoz című versében frissen szerzett barátját és eszmetársát köszöntötte. Említett kötete, a *Szabadságdalok* a verscím alatt tüntette föl keletkezési helyét és évét: *Gyöngyös, 1848*. Misóczki Lajos kutatásai szerint az a „gyönyörű”, mindenkit magával ragadó beszéd ihlette, amelyet a címzett 1848. április 10-én az egri megyei közgyűlésen tartott.⁵ Soraiban *A XIX. század költői* című Petőfi-vers költőideálja elevenedik meg:

*Légy üdvöz ó nép a szabadság utain!
Tudod te: legjobb ut az egyenes.
Légy üdvöz költő, mint a nép vezére, te
Vagy e dicső szerepre érdemes.*

*A nép hálás tud lenni emberéhez, a
Népnek hálája drága korona,
A trónok koronája elsötétedik,
De ez fényét nem veszi el soha.*

Október elején című költeményét Vahot Imre közölte először a *Budapesti Hírlap* 1848. október 22-i számában. (A *Szabadságdalok*ban megjelent szövegváltozat szerint szeptember 28-án – a pákozdi csata előtti napon – keletkezett. A publikáció címét a hírlapi aktualitás igénye magyarázza.) Megírása idején a Habsburg-ház ármanykodásai és a nemzetiségek lázongásai miatt az egész ország készült az önvédelmi harcra, megújult erővel folyt a nemzetőrség és a honvédsereg szervezése. A vers ezt a hangulatot tükrözi:

*Dicső napok, hatalmas nagy napok,
Szabadság és igazság fényei!
Örül a lelkem támadástokon,
Mikor fogtok kellőn tündöklelni?*

*Ragyogjatok, ragyogjatok, amíg
Egy zsarnok és egy áruló leszen!
Biborba játszó fényes arcotok
Szebb a trón biboránál énnekem.*

A lengyelekhez című versében a segítségünkre érkezett önkénteseket, a magyar és a lengyel nép sorsközösségét, barátságát élteti, s ünnepélyes fogadalmat tesz, hogy a magyar fegyverek győzelme után visszadjuk a kölcsönt szomszédainknak.

Szavainak erkölcsi hitelét és súlyát növeli, hogy maga is részt vett az önvédelmi harcokban. Morvay

Győzőnek küldött, egyes szám harmadik személyben megformált önéletrajzi vázlatában azt olvashatjuk, hogy „1848 tavaszán, még mint kispap, már vívni tanult”.⁶ Ő is beállt nemzetőrnek, s a rácok ellen vonult ugyanabban a zászlóaljban, amelyben Spetykó Gáspár.⁷ Augusztus 28-án és 29-én részt vett a temerini csatában. A hadjáratból nagybetegen tért haza. Fölépülése után a fővárosba sietett, hogy „hazafi kötelességét” továbbra is teljesíthesse. A kormány és a parlament épp akkor költözött Debrecenbe. A nagy hideg okozta újabb betegségéből felgyógyulva, január végén ő is az ország ideiglenes fővárosába indult.

Ott mindenekelőtt a Vachott-családot kereste föl. Vachott Sándor bemutatta őt Sárosi Gyulának is, akivel szintén baráti szövetséget kötött. Kettejük javaslatára és közbenjárására nevezték ki a Damjanich-hadtest történeti jegyzőjévé. Az erről szóló okmány – melyet Kossuth Lajos látott el kézjegyével – 1849. március 16-án kelt.

A táborba magával vitte Sárosi Gyula Damjanich Jánosnak címzett ajánlólevelét. Elolvasása után a tábornok így szólt hozzá: „no poéta pajtás, megverjük a németet!” Bár nem volt tiszti rangja, Damjanich ettől a pillanattól kezdve úgy bánt vele, mintha törzkari tisztje, sőt barátja vagy rokona lenne. A híres harmadik zászlóaljból „legényt” (tisztiszolgát) is kapott.⁸

Ugyanazt a szerepet játszotta Damjanich János mellett, amit Petőfi Bem apó oldalán. Visszaemlékezése szerint „a főbb tábornokok mellé kiküldött historiografok nem annyira történetjegyzőkül küldettek ki, hanem inkább hadi poétákkul. Kitűnik ez onnan is, hogy midőn Buda visszafoglalása után a kormány s a magyar világ visszatért Pestre, Jókai a lapjában a tá-

bori historiografokról írt cikkében nem történetíróknak nevezte őket, hanem hadi poétáknak...”⁹

A „hadi poétaság” rangja ösztönözte a *Szabadságdalok* összeállítását, amelyben helyet kaptak korábban írt – itt részben már idézett – versei is.

Ez a versgyűjtemény Petőfién kívül egy másik magyar költő, Tinódi Sebestyén nevét is idézi. Ahogyan a XVI. századi énekszerző hűséges krónikásként számolt be a törökellenes önvédelmi háború egy-egy epizódjáról, Zalár József is lelkiismeretes „hadi poétaként” tudósított az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eseményeiről, elsősorban a tavaszi hadjáratról és Damjanich seregéről. Versei többnyire nem kiérlelt alkotások, inkább történelmi dokumentumként, mintsem esztétikai-poétikai teljesítményként élnek és hatnak. Ez az ítélet megegyezik Zalár Józsefével is: összegyűjtött költeményeinek 1902-ben közzétett három vaskos kötetében a huszonhat versből mindössze négy kapott helyet, azok is újjáalkotott, átstilizált változatban (*Éjjeli előőrson, Vachott Sándorhoz, A pestiek, Budán*). Közöttük egy felejthetetlen szépségű is föltűnik, az *Éjjeli előőrson*, mely az ihlet legszerencsésebb pillanataiban született, s Petőfi *Pacsirtaszót hallok megint...* című versét juttatja eszünkbe. A költőnek a harcok szünetében, az éjszaka sötétjében, csöndjében és magányában Isten szegődik társául, a háború, az „öldöklés” erkölcsi kérdésein töpreng, s a népek testvériségének eszméje, a keresztényi szeretet és megbocsátás gondolata, a béke utáni vágy villan át a lelkén. (Természetesen itt mind a négy verset eredeti – és nehezebben elérhető – változatában tesszük közzé.)

A *Szabadságdalokat* a Damjanich-hadtest két legvitézesebb zászlóaljának, a harmadiknak és a kilencedik-

nek ajánlotta. Mindkét alakulat bátorságát megörökítette egy-egy versében is (*Kilencedik zászlóalj, Harmadik zászlóalj*). Két alkalommal is rímekbe foglalta Damjanich János emberi és hadvezéri nagyságát (*Damjanics, Damjanics serege*). Az ő emléke élete végéig elkísérte, alakját később is sűrűn felidézte. A hozzá írt versek hangvétele is azt bizonyítja, hogy viszonyuk Petőfi és Bem apó kapcsolatához hasonlít: a gyermek apja iránt érzett csodálatával és szeretetével nézett föl a hős tábornokra.¹⁰ A verscímek pusztá föl-sorolása is mutatja, hogy rajta kívül más honvédtisztek portréját is megrajzolta (*Görgei Arthur, Klapka, Kiss Pál, Földvári Károly, Leiningen, Ascherman, Csikány százados*).

Csikány százados hőstette Jókai Mór fantáziáját is megragadta, Gyulai Pált pedig – saját vallomása szerint – a *Hadnagy uram* megírására ihlette.¹¹

A verset nemcsak a költő személye, hanem lírai hőse is Gyöngyös hagyományaihoz kapcsolja. Csikány Ferenc a Nógrád megyei Ilinyben született 1822-ben. Családja később – nem tudjuk pontosan, hogy mikor – Gyöngyösre költözött. Itt nevelkedett tizennyolc éves koráig, amikor katonának állt. 1846-ban leszerelt, és visszaköltözött Gyöngyösre. Itt érte meg a forradalom kitörését. Részt vett a nemzetőrség szervezésében, segédtisztként tevékenykedett annak parancsnoka, Brezovay Imre mellett. Ebből a városból indult el azon az úton, amely a Zalár József és Gyulai Pál által megörökített – 1849. április 4-én a tápióbicskei csatában bekövetkezett – hősi haláláig vezetett. Csata közben súlyos sebet kapott, de még akkor is harcra buzdította a többieket, amikor fájdalomában összeroskadt, s az „előre!” szóval búcsúzott el bajtársaitól és életétől.

Zalár József később még egyszer fölidézte Csikány Ferenc emlékét „*Előre!*” című költeményében. Ez szélesebb körben ismert, mint a korábbi változat, Csikány Ferenc életrajzírója, Csikány Tamás is csupán erre hivatkozott.¹² Lírai hőse a sír mélyén új honvédek dobverését hallja, nekik ismétli meg régi, egyetlen szóba foglalt üzenetét:

*A tápió-bicskei csatába
Hős csapatnak voltam kapitánya;
Itt estem el, itt találtak halva,
Emlékszem még utolsó szavamra.*

*Itt a sírom a Tápió mellett,
Új honvédek itt most dobot vernek...
Ki-kiszólok a sírból: „előre!”...
Tán valamit értenek belőle.*

A *Szabadságdalok* című kötet egyik verse, a *Komáromban*, mely 1849. április 22-én keletkezett, a híres vár és város felszabadítását köszönti. Egy hét múlva – április 28-án – súlyos baleset érte Damjanichot: lovai elragadták kocsiját, lábtörést szenvedett, mely mártírhaláláig ágyhoz kötötte. Hadseregének irányítását Knezich Károly vette át, akit Zalár József még egri kispap korából ismert: hozzá is baráti viszony fűzte. Már az ő vezérsége alatt érte meg a budai vár ostromát, amelyet *A pestiek* című versében örökített meg. A várost fölgyújtó megszállókat átkozza benne: inkább a romok közt járunk, mint egy úton a zsarnokokkal, inkább a puszta ég alatt tanyázzunk, mint a barbár gyújtogatókkal közös palotában, a rájuk vesztegetett szó helyett inkább az ágyúk dö-

rögjenek. *Budán* című versében a vár május 21-i visszavételét énekelte meg. Soraiból ugyanaz a büszkeség árad, ami Petőfi *Európa csendes, újra csendes...* című költeményéből:

*Zászlónk lebeg már a vár ormirúl,
Európa hitének szent jele.
Sokféle zászlók mellett küzdenek,
De ez egyen függ minden nép szeme.*

Néhány hét múlva ezt a zászlót is letépte a cári intervenció. Zalár József Vachott Sándorral együtt menekült az osztrák bosszú elől, majd egyedül bolyongott az országban. A közös jó barát, Sárosi Gyula eltűnt szemük elől, hosszú ideig hírét se hallották. 1851 nyárutóján találkozott vele ismét, amikor gömöri bujdosásából hazatért Gyöngyösre. Ekkor újjászülett közöttük a régi barátság, amelyhez a szülőföldjére az idő tájt visszaköltözött Vachott Sándor is csatlakozott. Zalár József *Egy kis házikóban* címmel arról a házról is verset írt, amelyet az *Arany Trombita* költője gyöngyösi rejtőzése alatt bérbe vett.

Gömörből való hazaérkezése után egy ideig Gyöngyöshalászon az Almásy-gyerekek házitanítójaként kereste kenyerét. Később Pesten vállalt tanári állást. Néhány év múlva a nagyvárosi élettől megcsömörödvé nagybátyjához költözött Kenderesre. Akkor már szülei is ott éltek. Innen gyakran rándult át Tiszafüredre régi barátjához, Pájer Antalhoz.¹³

Amikor az 1850-es és 1860-as évek fordulóján hazája közelebb léphetett ahhoz „az idők tengerén ragyogó fénytorony”-hoz, melyet az *Egy kis házikóban* című versében emlegetett, jogi eszközökkel, vár-

megyei tisztviselőként próbált tovább küzdeni korábbi eszményeiért. 1860 decemberében Heves vármegye aljegyzőjévé nevezték ki, de tisztségéről 1861 őszén az országgyűlés feloszlatása miatt, az osztrák önkény elleni tiltakozásul – munkatársaival együtt – lemondott. 1868-ban – annak ellenére, hogy nem értett egyet a kiegyezéssel – újra őt állították erre a posztra.¹⁴ Ettől az évtől kezdve haláláig Egerben talált új otthonára, s emelkedett egyre magasabbra a hivatali ranglétrán. Vármegyei alispánként vonult nyugdíjba 1897-ben. Megszaporodott szabad idejét fölhasználva, első számú teendőjeként sajtó alá rendezte azokat a Világos után írott verseit, amelyeket 1848–49-es élményei ihlettek. A kötet 1898-ban jelent meg *A honvéd-világból* címmel. *Emlékek és emlékezések* című 1909-ben megjelent szonettgyűjteményében is fölidézte a hajdani „dicső napok” néhány hőseit és eseményét.

A nagy idők egyik utolsó szemtanújaként és követeként halt meg az I. világháború küszöbén, 1914. június 18-án Egerben. Ez a viláégés visszavonhatatlanul lezárta Magyarország történetének azt a megtorpanásoktól és válságoktól sem mentes, egészében véve mégis fölfelé ívelő szakaszát, amely a költő születési évében, 1825-ben vette kezdetét. Élete és pályája, melyet a reformkor indulása és az I. világháború kitörése foglal keretbe, elgondolkodtató szimbóluma újabb történelmünknek.

Gyöngyös szép és gazdag 1848-as hagyományai is benne éltek legtovább.

Sárosi Gyula bujdosása Gyöngyösön

Sárosi Gyula és Gyöngyös kapcsolata már a szabadságharc bukása utáni időszakba vezet. Az önkényuralom bosszúja elől menekülő költő először az Alföld keleti régióiban bujdosott, majd jó két esztendőn át viszonylagos biztonságban és nyugalomban élt a mátrai városban. Bár kilétére csakhamar fény derült, a helyben lakók között mégsem akadt árulója, annál több szeretetet és segítséget kapott tőlük. Elsősorban régi és hűséges barátaitól, Vachott Sándortól és Zalár Józseftől. Zalár József tanúsága szerint gyöngyösi tartózkodása idején közte és Spetykó Gáspár között is baráti kapcsolat jött létre.¹

*

Kossuth Lajos rajongó híveként és követőjeként szolgálta végig az 1848–49-es forradalmat és szabadságharcot.

1849 első hónapjaiban kormánybiztos és országgyűlési képviselő volt Debrecenben. Itt jelent meg híres műve, a szabadságharc verses krónikája, az *Arany Trombita*, melyet Kossuth biztatására kezdett írni. Újjászületett barátsága Kossuth titkárával, Vachott Sándorral, akivel még eperjesi joghallgató korában ismerkedett meg.

Január végén Debrecenbe érkezett Zalár József is, aki Vachott Sándor révén Sárosi Gyulával is megismerkedett és baráti szövetséget kötött. Zalár márci-

usban Kossuth aláírta kinevezési okmánnyal és új barátja ajánlólevelével kereste föl Damjanich János tábornokot, hogy a tavaszi hadjárat győzelmes befejezéséig büszkén viselje mellette a „hadi poéta” rangját.

A három költő barátságát 1848–49 eszméi, a haza szabadságáért és függetlenségéért folytatott küzdelmek pecsételték meg. A világsi fegyverletétel és az azt követő önkényuralom még tovább fokozta megpróbáltatásaikat és egymásrautaltságukat.

Nemsokára a felszabadult Pest-Budán, jó két esztendő múlva pedig a megszállt Gyöngyösön találkoztak ismét egymással.

Az összeomlás után mindhárman bujdosásra kényszerültek. Vachott Sándor és Zalár József egy ideig együtt maradtak még, Sárosi Gyula azonban eltűnt a szemük elől. Zalár ekkor írta *Sárosy Gyulához* című versét, amelynek indító sorai katartikus erővel fejezik ki a kétségbeesésnek és a félelemnek azt a hangulatát, ami a megtorlás első hónapjait jellemezte:

*Hol vagy? Kiáltom ím neved ezerszer,
De vissza nem szól se nyugat, se dél;
Tán megrepedtek itt a szirtek is már
S csak haldokló jajt hord a téli szél?*

Az aggódó barátok csak később tudták meg, hogy Sárosi Gyula az idő tájt Kelet-Magyarország térségein bujdosott, föltűnt például Arad és Lugos környékén, Biharban, Szabolcsban és a Hajdúságban. Egy esztendő elteltével szemelte ki a két jó barát, Vachott Sándor és Zalár József szülővárosát, Gyöngyöst bujdosása újabb színhelyéül. Útközben kereste föl a tiszabólnai plébánián Pájer Antalt, a jeles papköltőt, akitől to-

vábbi bujdosásához értékes segítséget kapott. Pájer is a biztonságosabb Gyöngyöst ajánlotta bűvőhelyül, állítólag még lovakat is kölcsönzött számára az oda-költözéshez. Később lovas szekéren maga is föl-fölke-reste őt új állomáshelyén, hogy pénzt és élelmet vi-gyen neki. Nemcsak Sárosi Gyulához, hanem – még egri kispap korából – Zalár Józsefhez és hozzá írt köl-teményének tanúsága szerint valószínűleg *Vachott Sándorhoz* is bensőséges barátság fűzte.

Az *Arany Trombita* szerzője 1850 szeptemberétől 1852 novemberéig tartózkodott Gyöngyösön. Elkí-sérte őt és minden gondjában osztozott vele Sorsich Júlia nevű barátnője, aki katonaként vett részt, s had-nagyi rangot ért el a szabadságharcban. Fontos kém-szolgalatokat végzett a honvédseregnek. Döntő mér-tékben járult hozzá például a szolnoki győzelemhez: állítólag a csata előtti éjszaka csónakkal átkelt a Ti-szán, s kikémlelte az osztrák állásokat.

A szabadságharc bukása után Sárosi Gyula hűséges társává szegődött. Barátja rendelkezésére bocsátotta fivére okmányait, féltő szeretettel óvta minden lépését, borkereskedéssel anyagi gondjaikon is enyhített. Mintha testvérek lennének, Sárosi a városban Sorsich Albert néven mutatkozott be. Zalár József – aki 1851 nyarának a végén tért vissza szülővárosába gömöri buj-dosásából – *Egy kis házikóban* címmel megénekelte azt a „nagy-patak partján” fekvő házat is, ahol közös ottho-nukat berendezték.² Gyöngéd szeretettel rajzolta meg benne a költőtárs és barát portréját, aki hazáját siratja és egy szebb jövőről álmodik:

*Elhagyva istentől, embertől elhagyva,
Átkot is zúg néha ember, Isten ellen;*

*De könnyező szeme nem magát siratja,
Az, akiért ő sír, egy szent ismeretlen...
De csakhamar talál írt sajtó sebére:
Az idők tengerén ragyog a fénytorony...
Ha tudnák, ki lakik most e házikóban!
Roskadt kis ház, te vagy az én szent templomom!*

A „szent ismeretlen” természetesen a hazát jelenti. A vers későbbi szövegváltozatában már ez a szó szerepel.

Sárosi Gyula német nyelvmesternek és tanítónak adta ki magát Gyöngyösön. Csakhamar munkát is kapott a Taposy János-féle magániskolában.

Tanítói működésének néhány költői dokumentuma is fennmaradt. Vachott Sándorné jegyezte föl például egyik visszaemlékezésében a *Versbeszedett ábécét*, amely játékosá formálta az ábécé tanítását. Hozzá dallamot is szerzett, s „a nehézkes, a köpcös alak – Vachott Sándorné szavait idézem –, mintha gyermekké vált volna a gyermekek között, oly jókedvvel és kedéllyel éneklé velök a furcsa kis dalt”:

*A, b, c, d, e, f, gé,
I, k, l, m, n, o, pé,
Q, r, s, t, u, v, zé,
Jaj de nehéz ez az ábécé.³*

Költőhöz illő módon – és persze didaktikai megfontolásból – az *Arany Trombita* versformájában rímekbe szedte a *Magyarok történetét* is, hogy önismertetre és hazaszeretetre nevelje diákjait. A rímes történelmi összefoglalást – melyet az egykori diákok „nagy kedvvel tanultak” – sokáig elveszettnek hitték.

Annak vélte a gyöngyösi Káplány József is, a *Sárosy-album*bban mégis idézte első hat sorát, amelyet a költő egyik régi tanítványától hallott:

*Magyar gyermek vagyok, tudnom illik nekem:
Hogy élt s mit szenvedett én dicső nemzetem,
Melyet Ázsiából e honnak földére,
Álmos vezetett ki, magyarok vezére.
Zalánt, a tót királyt Árpád kikergette,
S Etele hazáját nekünk megszerezte.*

Akad tehát Gyöngyösön valaki Sárosi Gyula régi tanítványai között, aki évtizedek múlva is emlékezett még – ha nem is szó szerinti pontossággal – a fenti sorokra.⁴ A „Sorsich tanító bácsi” által elhintett magok jó talajba hullottak...

Megható és némely részletében ma már kissé megmosolyogtató dokumentuma Sárosi Gyula gyöngyösi időzésének és tanítói működésének, hogy tanítványai számára rímekbe foglalta azokat az *Életrendszabályokat*, amelyekkel illedelmes magatartásra, kötelesség- és tisztelettudásra nevelte őket. Különkülön számba vette, hogyan viselkedjenek *Reggel, Az utcán, A tanodában, A templomban, Az asztalnál, Egyebütt* és *Estve*. Talán érdemes lenne a mai gyerekeknek is megszívlelnie néhány intelmét. Például azokat, amelyeket az utcai illemszabályok sorába iktatott:

*Menj az utcán folyvást, szépen
Rendet tartván mindenképen.
Nyakad ne görbítsd előre,
Ne szaladgálj nyakra-főre.*

*Ne kiabálj, ne andalogj,
Ne hajgálj és ne oldalogj.
Ne ácsorogj a csapszéknél,
Piacon vagy mézárszéknél.
Ne firkálj házak falára,
Se kerítés oldalára...*

Nemsokára az egész városban és környékén is megismerték és megszerették „Sorsich tanító bácsit”. Visszaemlékezésében Vachott Sándorné és Zalár József is megírta, hogy mindig szívesen látott vendég volt a társas összejöveteleken, alig eshetett meg nélküle disznótor vagy lakodalom.⁵ Ezeken többnyire ő játszotta el a mókameszter szerepét. Feltehetően a sűrűn ismétlődő baráti találkozók ihlették *Tréfa* című pajzán hangú versét, amelyben a késői házassággal kacérkodó „öreg ember nem vén ember” alakját rajzolta meg, Gyöngyöshalászt jelölve meg a vidám és tanulságos történet színteréül. Megírásához talán Zalár Józseftől kapta az ötletet, aki az idő tájt házi-tanító volt Gyöngyöshalászon az Almásy-családnál.

Arról is beszámolnak a kortársak, hogy Sárosi Gyula gyakran dalra fakadt a baráti együttlétek alkalmából. Leginkább saját költeményeit énekelte. Például a *Tavaszdal* címűt, amelyet minden bizonnyal Gyöngyösön írt 1851 tavaszán, amikor a természet ébredése újjászülte a hazafiak reményeit:

*Fel, fel cimboráim!
Gyáva sír csak és sobajt;
Hős lélektől a bor
Távol űzi mind a bajt.
Gyászban e hon nem maradhat,
Nem marad már sokáig –*

*Hejb, hajb, igyunk rá:
Az idén megvállik!*

Természetesen nemcsak a derű jellemezte az üldözött költő gyöngyösi életét. Ott-tartózkodása alatt értesült például arról, hogy a császári haditörvényszék kötél általi halálra ítélte. A büntetést az *Arany Trombita* egyes részleteivel indokolták, amelyek vétektek „a magas dynastia és más magas rangu személyek ellen”.⁶ Az elbeszélő költeménynek sem kegyelmeztek, példányait elégetésre ítélték, rejtegetőit pedig börtönnel fenyegették meg.

A halálos ítéletet 1851. szeptember 22-én hirdették ki, s azt jelképesen végre is hajtották. Erre felelt Sárosi Gyula a humor, az önirónia feszültségoldó bölcsességével és fölényével *Halhatatlanság* című – Gyöngyösön keletkezett – epigrammájában: ha halhatatlannak lenni annyit jelent, mint élni a síron túl is, vele már itt a földön megesett ez a csoda.

A Sárosi Gyulát sújtó halálos ítélet kihirdetése és annak jelképes végrehajtása után sok tulajdonos a börtönbüntetésről való félelmében elégette az *Arany Trombita* példányait. A barbár könyvpusztítás híre ihlette Az „*Arany Trombita*” *elégetőihez* című – szintén Gyöngyösön keletkezett – versét:

*Az „Arany Trombitát” tűzbe vetettétek,
Képzelem mint bömbölt torkán a sok vétek.
Ezen műtételre semmi megjegyzésem,
Ugyan mondjátok meg: „Arany” volt-e vagy sem?*

A hatalom bosszúja, az évek óta tartó, rendőrspiclik hadát fölvonultató hajsza végül utolérte Sárosi

Gyulát. Búvóhelyét nem gyöngyösiek árulták el. Két, Gyöngyösre minden bizonnyal rendőri utasításra és titkos megbízással érkezett kalandor, Majori-Mayerffy Sándor és egy Sallay nevet viselő, de gróf Kornis néven bemutatkozó álbujdosó adta őt az osztrákok kezére.⁷

Vachott Sándorné memoárjából kikövetkeztethetően 1852. november 5-én kora hajnalban szállták meg a zsandárok Sárosi Gyula és barátnője gyöngyösi otthonát, hogy házkutatást tartsanak, és a házigazdát letartóztassák. Sorsich Júlia észlelte először a veszélyt, élettársát menekülésre szólította föl, miközben föltartóztatta a pribékeket. A mellékcúrára nyíló kis kamra ablakán át fejvesztve menekülő költő először egy Brencsán Sándor nevű barátjához, a volt gárdistához és honvédkapitányhoz rohant, aki álnéven családjával együtt úgyszintén Gyöngyösön rejtőzködött. Mivel nála nem érezhette magát biztonságban, a Vachott-család nagyrédei otthona felé vette az irányt. Késő este ért a faluba. Vachott Sándor épp Gyöngyösön tartózkodott, hogy ügyes-bajos dolgait intézze, s ott maradt éjszakára is. Feleségét, annak édesanyját és húgait találta otthon, akik étellel, itallal, szállással kínálták. Sárosi Gyula – kissé meggondolatlanul – Nagyrédén töltötte az éjszakát, mert barátjával bujdosásának további stációi előtt mindenképpen találkozni akart. Vachott Sándor csak másnap délután két óra tájban érkezett haza, de mögötte – Vachott Sándorné idézte föl így az eseményeket⁸ – nemsokára föltűntek a pribékek is...

Jegyzetek

Bajza József hattyúdalai

Itt jelenik meg először.

1. Bajza Kálmán hívta föl a figyelmünket, hogy a Bajza-házaspár az említett időpontban csak szétköltözött, a válásnak nem maradtak fenn bizonyítékai.

2. Vö. Murajda F. Nándor: *A magyar kritika fejlődése, különös tekintettel Bajza József működésére*. Eger, 1895. 113.

3. Idézi Fülöp Lajos: *Bajza József (1804–1858)*. = *Gyöngyös irodalmi öröksége*. Tanulmányok, írói arcképek és pályarajzok. Gyöngyös, 2001. 86.

4. A napilapra vonatkozó adatok és megállapítások forrása: *A magyar sajtó története I–II./1–2*. Főszerkesztő: Szabolcsi Miklós. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979–1985. II./1. 179–99.

5. Az epigramma szövegét és adatait Fülöp Lajos tanulmányából idéztem: i. m. 88–9. Bajza József és Vörösmarty Mihály közös bujdosásáról l. még: Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1957. 534–43.

6. Vachott Sándorné: *Rajzok a multból*. Emlékiratok I–II. Bp., 1887–1889. II. 264. és 268–9.

Epizódok Pájer Antal életéből

Rövidített és átdolgozott változata annak a dolgozatnak, amely „*Az egyházi költészet Petőfije*” (*Portrévázlat Pájer Antalról*) címmel a *Mátrai Tanulmányok* 2003. évi kötetében jelent meg (133–47).

1. Zalár József: *Petőfi és az egri kispapok*. = Szépirodalmi Közlöny, 1858. 1639–40.

2. *Szivárvány*. *Album a miskolci tűzvész emlékeül*. Szerkesztette: Halász József. Pest, 1844. 29–30. és 151–2. Az évkönyv még két további Pájer Antal-verset közölt.

3. A jászapáti plébánián őrzött korabeli egyházi dokumentumok között kezembe került egy olyan bírói fölkérésre írt levele, amelyben a keresztény erkölcs, a megértő és megbocsátó emberség magas fokú tudatosságával vette védelmébe egyik hívét, akit tolvajssággal vádoltak.

4. Brisits Frigyes: *A XIX. század első fele. = A magyar irodalom története*. Szerkeszti Alszeghy Zsolt. V. köt. Bp., 1939. 319–22.

Brisits Frigyes a XIX. század jeles Egerből indult költőtriászának tagjai közül – amelyhez *A nemzeti őrsereg dala* szerzőjén kívül Tárkányi Bélát és Mindszenty Gedeont is soroljuk – Pájer Antalt tekintette a legbátrabb újítónak és a legtehetségesebbnek. Többek között a következőket írta róla: „A vallásos költészet megújítója Pájer Antal volt. Petőfi-tanítvány, de e mellett az első vallásos költői tehetség. Alakja elfelejtett, pedig több és jobb emlékezetre méltó. Ő a vallási líra igazi felnevelője, akit tanítványai, Tárkányi és Mindszenty elhomályosítottak. Az irodalomtörténet ezek nevéhez fűzi a vallási líra végeleges kialakulásának tényét, pedig mint költő talán ő volt a legnagyobb.” Uo. 319.

5. Koncz Ákos: *Az egri egyházmegye két nagy költőjéről. = A Jászberényi Községi Katholikus Főgymnasium értesítője az 1893–94. iskolai évről*. Közzéteszi: Barna Mihály igazgató. Jászberény, 1894. 23–4.

6. Ferenczy Jakab és Danielik József: *Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény*. Pest, 1856. 349–50.

7. Az egylapos nyomtatvány sokáig lappangott. Egy *Miscellanea* gerincfelirattal ellátott kolligátum őrizte meg, mely a csornai premontrei rendház könyvgyűjteményéből került az Országos Széchényi Könyvtárba. Raktári jelzete: 818600. A kolligátumban föllapozható nyomtatványokat időrend szerint illesztették egymás mellé. A Pájer Antal-vers év nélkül jelent meg, de előtte és utána 1848-as nyomtatvány található. Kiadási évét választott témáján kívül ez is hitelesíti.

8. Herke Rózsa: *Pájer Antal*. Doktori értekezés. Pécs, 1941. 5.

9. A kötetet barátja, Futó János adta ki Pesten, aki a versciklus kéziratát egy tiszafüredi látogatása alkalmából kérte el tőle. Pájer Antal azzal a feltétellel adta oda, hogy

neve nélkül fogja megjelentetni. Erre ígéretet is kapott, de a kiadó szavát szegte, nem kis bosszúságot és kellemetlen-
séget okozva ezzel a költőnek.

10. Káplány József: *Sárosy Gyula Gyöngyösön*. = *Sárosy-album*. A költő szülőházán elhelyezett emléktáblának leleplezési ünnepélyére szerkeszti: Naményi Lajos. Arad, 1889. 90.

11. Zalár József: *Sárosy Gyula bujdosása Heves megyében*. Uo. 99.

12. Lakner Ilona: *Sárosy Gyula élete és költészete*. Debrecen, 1938. 50.

13. Vö. Herke Rózsa i. m. 9.

Spetykó Gáspár nemzetőri dala

A „*Szabadság és igazság fényei*” (Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc visszhangja gyöngyösi költők verseiben) című tanulmányból kelt önálló életre. Megjelent az „*És te is üdvözlégy, testvérváros...!*” (Eger és Gyöngyös irodalmi hagyományaiából) című kötetemben (Pallas Kiadó, Gyöngyös, 2002. 48–68).

1. Gyulai Pál 1855-ben szigorú bírálatot írt a *Gyöngyvirágok* című Spetykó Gáspár-kötetről, melyet újraközölt *Kritikai dolgozatok (1854–1861)* című könyvében (Bp., 1908. 187–90).

2. Misóczki Lajos: *Az 1848. évi forradalom és nemzeti önvédelem Heves megyei vonatkozásai*. Különnyomat az *Agria – Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXXIV.* kötetéből. Eger, 1998. 165.

3. Uo.

4. Molnár József: *Egy múlt századi gyöngyösi költő: Spetykó Gáspár*. = *Nép-Nyelv*. Tanulmányok Fülöp Lajos 60. születésnapjára. Szerkesztette: Balázs Géza és Selmeczi Kovács Attila. Bp., 1992. 81.

5. Utószó a *Spetykó Gáspár összes költeményei és prózai dolgozatai* című kötethez. Sajtó alá rendezte s kiadta ifj. Káplány József. Gyöngyös, 1883. 267.

6. 1848-as nemzetőrök Heves és Külső-Szolnok vármegyében. Összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: P. Kovács Melinda, Kozma György Bertalan és Szabó Jolán. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 6.) Eger, 1999. 271.

7. Hajagos József: *Heves megyei nemzetőrök részvétele a bácskai harcokban.* = *Mátrai tanulmányok.* Szerkesztette: Horváth László. Gyöngyös, 1995. 105.

A kitűnő történész így foglalta össze feltételezését: „Spetykó levelének hitelességét kétségesse teszik a benne valótlanul szereplő dátumok. Eredetije nem ismert, először Ethei Sebők László közölte 1880-ban megjelent *Gyöngyös és vidéke története* című könyvében, s tőle vette át hiteles közlésként Dezséri Bachó...”

Véleményünk szerint a fölsorolt érvek nem meggyőzőek. Ez a kérdés – helytörténeti fontossága miatt is – további kutatásra és tisztázásra vár. A végső szót csak egy alapos, körülményekintő szövegelemzés mondhatja ki. Ez irányú megfigyeléseink Spetykó Gáspár szerzőségét valószínűsítik.

Ha a levél valóban hamisítvány, vajon milyen indíték állt megszületése hátterében? Ethei Sebők László (Gyöngyös, 1840 – Gyöngyös, 1881) aligha lehetett „bűnrészes”, nemcsak tudományos felkészültsége, hanem emberi tisztessége miatt sem (feddhetetlen jellemű, köztisztületben álló római katolikus pap volt). Amikor könyvéhez adatokat és dokumentumokat gyűjtött, időben még igen közel állt Spetykó Gáspár nemzedékéhez. Munkájának egyik legfőbb értéke a fölhasznált források gazdagságában rejlik.

8. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* I–XIV. Bp., 1891–1914. XII. 1350. Részben ebből a szócikkből idéztem Spetykó Gáspár életrajzi adatait.

9. Helytörténeti kutatásait minden bizyonnyal Vahot Imre, a hazai honismereti irodalom egyik XIX. századi kezdeményezője és úttörője ösztönözte, aki 1846–47-ben *Magyarföld és népei eredeti képekben* címmel folyóiratot alapított. Ennek 1846-os évfolyamában tette közzé *Gyöngyös, szabadalmazott mezőváros* című tanulmányát. 1853–54-ben *Magyarország és Erdély képekben* címmel indította újra vállalkozását. Megszűnése után az általa szerkesztett kalendáriu-

mokban folytatta tovább – korábbi munkatársai közreműködésével – honismereti tevékenységét. *Nagy képes naptárának* 1856-os „második évi folyam”-ában látott napvilágot Spetykó Gáspár említett dolgozata is. (Minderről részletesebben: Vahot Imre: *Magyar táj- és életképek*. Vallomások, tanulmányok és útirajzok. Válogatta, szerkesztette és a szöveget gondozta: Fülöp Lajos és Lisztóczy László. Pallas Kiadó, Gyöngyös, 2006. 247–63.)

Spetykó Gáspár Gyöngyös történetéről írt összefoglalását újraközölte *A Mátra gyöngye (Irodalmi emlékek és emlékezések Gyöngyösről)* című antológia (Pallas Kiadó, Gyöngyös, 2000. 194–204).

10. Molnár József: *Címképünk: Spetykó Gáspár*. = Gyöngyösi Műsor, 1998. március, 37.

Vachott Sándor útja a mártíromságig

A tanulmány bővebb változata az *Emlékeim (Vachott Sándor versei)* című kötet előszavaként jelent meg. (Szerkesztette: Fülöp Lajos és Lisztóczy László. Gyöngyös Város Önkormányzata, Gyöngyös, 2005. 7–48.)

1. *Vahot Imre emlékiratai*. Második kiadás. Bp., 1881. 29.

2. Uo. 130.

3. Vachott Sándorné i. m. I. 110.

4. Vahot Imre i. m. 133.

5. Vachott Sándorné i. m. I. 111.

6. T. Erdélyi Ilona: *Egy reformkori család a magyar irodalomban*. Kézirat.

7. Vachott Sándorné i. m. I. 141.

8. Uo. 153.

9. Uo. 210.

10. Balkányi Enikő: *Rajzok a múltból. Vachott Sándor és Csapó Mária ismeretlen iratai és levelei*. = *A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1965–66*. Bp., 1967. 148.

11. Vachott Sándorné i. m. I. 217. és 222. Az emlékirat a Kerepesi temetőt jelölte meg a sírlátogatás színhelyéül. A

gyászjelentés szerint viszont az azóta megszűnt „Váci úti” temetőben kísérték utolsó útjára Vachott Kornéliát. Itt köszönöm meg Erélyi János unokájának, T. Erdélyi Ilonának a téves adat helyesbítését.

12. Uo. 239–41.

13. Uo. 201–8. Vachott Sándorné a földézett fői szüret évét szövegösszefüggéseiből kikövetkeztethetően mátkasága időszakára, 1842-re tette. Ennek ellentmond, hogy előtte arra az ünnepségre emlékezett vissza, amelyet Kisfaludy Sándor írói pályájának ötvenedik évfordulóján tartottak, s amelyre dokumentálhatóan 1843. március 18-án került sor. Cáfolja az a megjegyzés is a fejezet végén, hogy a *Fóti dal* a „megelőző évben itt nyerte címét és itt olvasták fel először”. (A vers 1842. október 5-én keletkezett.) Ezért volt szükség arra is, hogy újbóli elszavalására Deák Ferenc kérje föl Vörösmartyt.

Az egybegyűlt vendégsereg összetétele is az 1843-as időpontot valószínűsíti. Az 1842-es szüreten – Tóth Dezső Vörösmarty-monográfiája szerint – részt vett Wesselényi Miklós is, akit viszont Vachott Sándorné nem említ, bár részletes listát ad az általa bemutatott szüreten jelenlevő híresegekről. Tóth Dezsőnél pedig nem szerepel a résztvevők között sem Vachott Sándor, sem a két Csapó-lány. (Tóth Dezső i. m. 347. Vö. Vachott Sándorné i. m. I. 201–2.)

Az az ellentmondás is csak az 1843-as időponttal oldható föl, hogy az eseményeket kronológiai rendben föltáró emlékirat a fői szüret bemutatása után Vachott Sándornak a pozsonyi országgyűlésen való időzését eleveníti föl, majd a július 10-i esküvőnek szentel külön fejezetet. Az így adódó időrend szerint a fői szüretnek a Kisfaludy Sándor írói jubileuma előtt tisztelgő ünnep (1843. március 18.) és az esküvő napja (1843. július 10.) között kellett volna megtörténnie...

Az 1843-as időpontot fogadta el a szakirodalom, így többek között Lukácsy Sándor: *Magyar Robinson és egyéb irodalmi ritkaságok*. Bp., 1987. 259. Ezt az időpontot erősítette meg T. Erdélyi Ilona is hozzám írt levelében.

Vachott Sándorné nem az események földézésének filológiai pontosságában, hanem az érdekes epizódok, az ap-

ró intimitások, a megragadó emberi gesztusok és pillanatok meggyőzően hiteles és atmoszférikus meglevenítésében remekelt.

14. *Erdélyi János levelezése* I–II. Szerkesztette: T. Erdélyi Iлона. Bp., 1960–1962. I. 225. Csapó János ügyét levéltári források alapján Kerényi Ferenc tárta föl: *Biedermeier vál-tóhamisítás, a háttérben költéssel* (*A Csapó-ügy*). = Iroda-lomtörténeti Közlemények, 1999. 345–50.

15. Vachott Sándorné i. m. I. 354. Petőfit és Vachott Sándort a pozsonyi országgyűlésen történt megismerkedésük óta szoros barátság fűzte egymáshoz. Ennek egyik legfontosabb és legszebb epizódja, hogy a Nemzeti Kör 1844. március 27-én megtartott ülésén, melyen Vörösmarty kezdeményezésére a hozzájuk eljuttatott Petőfikéziratok sorsával foglalkoztak, Vachott Sándor nemcsak lelkesen támogatta a versek kiadását, hanem anyagilag is jótállt a költőért.

16. Tóth Lőrinc: *Vachott Sándor emlékezete*. Előszó *Vachott Sándor költeményeihez*. Pest, 1869. XV.

17. Uo. V–VI.

18. Misóczki Lajos i. m. 176.

19. Vachott Sándorné i. m. II. 58–9.

20. *Erdélyi János levelezése...* I. m. I. 325. és 470–1.

21. *1848-as nemzetőrök Heves és Külső-Szolnok vármegyében...* I. m. 279.

22. *Erdélyi János levelezése...* I. m. I. 22–3. és 470.

23. Vachott Sándorné i. m. II. 62–80.

24. Horváth János: *Petőfi Sándor*. Bp., 1922. 571. Horváth János ezt a kifejezést *Petőfi Száz alakba...* című versével kapcsolatban használta.

25. Vachott Sándorné i. m. II. 60–1. Vachott Sándorné a forradalom és szabadságharc történetének korai szakaszára teszi a vers keletkezését. Ezt nemcsak a vers elemzése cáfolja, hanem Tóth Lőrinc itt idézett adata is, mely *Vachott Sándor költeményeinek* 1869-es gyűjteményében jelent meg. Vachott Sándor *December 1-jén* című, 1849-ben keletkezett versének indító soraiban is arról vall, hogy „hazánk öröm- s bú-napjain” lantja sokáig néma volt.

26. Vachott Sándor 1850. március 28-án Pomázon kelt levelében számolt be volt sógorának, Erdélyi Jánosnak bujdosásáról és akkori életükről. L. *Erdélyi János levelezése...* I. m. II. 15–7.

27. Vachott Sándorné i. m. II. 139.

28. Molnár József: *Nagyréde története a feudalizmus korában*. Bp., 1966. 137.

29. Balkányi Enikő i. m. 166.

30. Vachott Sándorné i. m. II. 147.

31. Uo. 263–71.

32. Téves – 1852-es – évszámmal idézi Ágner Lajos: *Vachott Sándor élete és költészete*. Irodalomtörténeti tanulmány. Bp., 1901. 47.

33. Az OSZK-ban található, Vachott Sándorné által készített levélmásolat alapján. Az utolsó két mondat kivételével és kisebb pontatlanságokkal idézi Ágner Lajos is: i. m. 47.

A verset Vahot Imre 1856-ban *Magányomban*, Tóth Lőrinc 1869-ben *Magányos börtönömben* címen közölte. Az itt föltüntetett címváltozat a fent idézett levélmásolatban fordul elő. Ismerte e levélmásolatot és a benne előforduló címváltozatot Alszegehy Zsolt is: *Vachott Sándorról*. = *Gyöngyösi Kalendárium 1913. évre*. Eger, 1912. 63.

34. Vachott Sándor 1853 kora tavaszán tért vissza családjához Nagyrédére. Ez év novemberéig ott laktak, majd megélhetési gondjaik és Vachott Sándor betegsége miatt is-mét Pestre költöztek. A költő állapota 1854 februárjában tovább romlott. Ettől az évtől kezdve sűrűn kezelték a Schwartzer idegklinikán.

Zalár József 1848–49-es pályaszakasza

Ez is ugyanabból a tanulmányból kelt önálló életre, amelyből a *Spetykó Gáspár nemzetőri dala*.

1. *Vachott Sándorné* i. m. II. 91. Zalár József a szabadságharcot megelőző időszakra teszi első találkozását Vachott Sándorral. L. Morvay Győző: *Zalár József leveleiből*. = Irodalomtörténeti Közlemények, 1916. 110.

2. Vachott Sándorné i. m. 92.
3. Uo. 92–3. és 198–201. Elhidegülésükhöz döntő mértékben járultak hozzá a nemzet és az érintett családok életében bekövetkezett tragikus változások. Vachott Sándorné hűgát hibáztatja a jegyesség megszakításáért. Szerinte Jozefát két barátnöje, Szendrey Júlia és Panker Viktória túlzott önállóságra biztatta, s a megkötendő házasság ellen hangolta. Jozefa végül ezért küldte vissza a jegygyűrűt vőlegényének.
Panker Viktória révén ismerkedett meg Gasparich Kilit Márkkal is, akinek 1852. február 9-én bekövetkezett letartóztatása után együtt menekültek el otthonukból (uo. 204).
Gasparich Kilit Márk szerepéről és Csapó Jozefa szökéséről említést tesz Nagyréde monográfusa, Molnár József is: i. m. 137–8.
4. Morvay Győző i. m. 105.
5. Misóczki Lajos i. m. 176.
6. Morvay Győző i. m. 111.
7. *1848-as nemzetőrök Heves és Külső-Szolnok vármegyében....* I. m. 237. (Hizli vezetéknévvel.)
8. Morvay Győző i. m. 111. és 225.
9. Uo. 225.
10. Egyik levelében így jellemezte őt: Damjanich János „nemcsak hős volt s diadalmas hadvezér, hanem mint ember is a legszeretreméltóbbak egyike, mint polgár pedig épp oly nagy híve a szabadságnak, mint a hadak istenének.”
L. Morvay Győző i. m. 226.
11. Uo. 112. Ebben a levélrészletben egyebek mellett azt olvashatjuk, hogy Zalár József a *Szabadságdalok* első példányát Jókai Mórnak ajándékozta, aki rögtön átlapozta, s Csikány kapitányról „bővebben kérdezősködött”. Gyulai Pál egyszer Egerben jártakor vallott arról Zalárnak, hogy a *Hadnagy uram* című versét a *Csikány százados* hatására írta.
12. Csikány Tamás: *Csikány Ferenc, a gyöngyösi nemzetőrség parancsnokának segédtszjtje, honvédszázados*. = *Egy küzdelmes év katonái*. A Mátra Múzeum és a Berze Nagy János Gimnázium tanulmánykötete. Szerkesztette: Horváth László. Gyöngyös, 1998. 13–4.
13. Vö. Morvay Győző i. m. 114.
14. Uo. 115.

Sárosi Gyula bujdosása Gyöngyösön

Bővebb változata megjelent a *Gyöngyösi Kalendárium* 2004. évi kötetében (52–6).

1. Zalár József: *Sárosy Gyula bujdosása Heves megyében...* I. h. 102.

2. Uo. 98–9. Zalár József ebben a visszaemlékezésében így írta le a versben megénekelt házat, Sárosi Gyula és Sor-sich Júlia közös otthonát: „A gyöngyösi úgynevezett nagypatak partján volt egy kurta kocsmá, melyben egy a mesterségével felhagyott csizmadia mérte a bort. Mindössze két szoba volt a házban, udvara csak egy csepp, de egy kis kertecske is tartozott hozzá. A gazda halálával a ház bérbe adatott. Ide vezetett, itt lakott Sárosy Gyula.”

3. Vachott Sándorné: *Sárosy Gyula életéből*. = *Sárosyalbum...* I. m. 117.

4. Káplány József: *Sárosy Gyula Gyöngyösön*. Uo. 91–2.

5. Vachott Sándorné: *Sárosy Gyula életéből*. Uo. 116–8.
– Zalár József: *Sárosy Gyula bujdosása Gyöngyösön*. Uo. 102–5.

6. Sárosi Gyula: *Arany Trombita*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közléteszi: Bisztray Gyula. Akadémiai Kiadó, Bp., 1951. 14.

7. Uo. 16.

8. Vachott Sándorné: *Sárosy Gyula életéből*. I. h. 121. – *Rajzok a múltból...* II. 233–43.

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

Vachott Sándor

Tekintetes, nemes, nemzetes és vitézlő

*Bármily bitang földrész után
Van ősi címünk, rengeteg...
Óh drága földesúri cím,
Bár téged a hon nyerne meg!*

*Hogy ő legyen tekintetes
A gúnyoló külföld előtt,
Eltépvé sűrű fátyolát,
Melyet zsibbasztó álma szótt.*

*És hogy a hon legyen nemes,
Magas szellemtől lengve át,
S a művészet szép angyala
Hintvén reája sugarát.*

*És nemzetes legyen hazánk:
Hogy nemzet lakja nép helyett,
És győzzön, ami nemzeti,
Az idegen s a korcs felett.*

*S ha tán a béke csarnokát
Harcfergeteg rombolja szét:
Legyen vitézlő is hazánk,
Megtörve ádáz ellenét!*

(Pest, 1844. október)

Bajza József

Ébresztő

*Ébredj nagy álmaidból,
Ébredj, Árpád fia!
Fölkelt a nap: hazádnak
Föl kell virulnia!*

*Ellenséges hadakkal
Vittál ezer csatát,
Szívvéreden ezerszer
Váltád meg a hazát:*

*A felviradt kor ismét
Igényli szívvedet.
Vért nem kér, csak hazáért
Égő szerelmedet.*

*Igényli, hogy becsüljed
Honod külföld felett;
Védd, ápold, mikkel Isten
Megáldá földedet.*

*Amit gyártott magyar kéz,
Nevelt a hontelek,
Amit magyar zamattal
Ihlettek a szelek;*

*Mi a rónák felett él,
Hegyaknában terem:*

*Mindaz nemes fajodnak
Erőt adó elem.*

*S függjön rajtad daróc bár
S szembántó színzavar,
Becsés, mikor hazáért
Égő szívet takar.*

*Oh, nemzet, nemzet, eszmélj,
Becsüld meg tenmagad,
Gyilkold le szolgavágyad,
Mely külföldhöz ragad;*

*Járj egyesült erővel,
Tégy egy szent fogadást:
Hazádnak Istenén kívül
Nem fogsz imádni mást!*

*Te, népek óceánján
Hullámtól vert sziget,
Kit mint elsüllyedendőt
Ezer jós emleget,*

*Mutasd meg a világnak,
Hogy még erőd szilárd,
Hogy ezredes fokodnak
Új ezredév sem árt.*

*Mutasd meg, mit vihet ki,
Erős szívó láng alatt,
Az elszántság hatalma
És az érc akarat.*

*Ébredj nagy álmaidból
Ébredj, Árpád fia!
Fölkelt a nap: hazádnak
Föl kell virulnia!*

(1845)

Vachott Sándorné

Az 1848-i márciusi napok

(Rajzok a multból – részlet)

A forradalom kiütött...

Új lendület, új élet minden irányban...

Kinek vére, kinek érzése volt, feldobogott a szíve;
– a hazaszerte mindenütt kitűzött nemzetiszínű lobogó
új, szent remények szivárványa lőn, – a háromszínű ko-
kárda minden szív felett feltünteté e szivárványt...

Minden ember a főváros felé tolongott, a nagy
események színhelyére, hol a Múzeum előtt népszó-
nokokat hallgatott a sokaság, – hol a szabadság zász-
laja először tüzeték fel, hogy hazaszerte lobogója le-
gyen a lelkesedésnek.

Március 15-ét megértük.

A sajtó felszabadult, s először is Petőfi szólalt föl,
hogy lantja húrjai hirdessék; hogy az elnyomatás meg-
szűnt, hogy a szabadság üde levegője új tavaszt ígér a ter-
mészet ébredése mellé: hogy kétszeres legyen a kikelet...

S a népköltő ébresztő dala nemzeti zsolozsma lőn,
mely szívből szívhez szólt, s egyszerre dallammá válto-
zék – hiszen ezerek ajkai zengették a Múzeum előtt:

*Talpra magyar, hí a haza!
Itt az idő, most vagy soha!
Rabok legyünk vagy szabadok?
Ez a kérdés, válaszatok! –
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!...*

*Fényesebb a láncnál a kard,
Jobban ékesíti a kart,
És mi mégis láncot hordtunk!
Ide veled, régi kardunk!
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!...*

*Hol sírjaink domborulnak
Unokáink leborulnak,
És áldó imádság mellett
Mondják el szent neveinket.
A magyarok istenére
Esküszünk,
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!*

Forrott, pezsgett az egész világ; – fényesnél fényesebb légvárakat épített a remény, – ragyogó álmokat szőtt a képzelődés, hogy a haza jövődjét, szabadságát örök időkre biztosítva lássa...

Mint a fellázadt tenger hullámmé az ár, felszínre hányva kincseit, felmutatva erejét, hogy alásüllyesse

a hatalom óriási vitorláit, melyek eddigelé útját állták, szárnyait szegték...

Az árapály különbözőleg hatott: egyiket fölemel-
lé, a másikat alá sodorta; – ki hinni, remélni tudott s
kész volt a tusára, az felülkerekedék, – míg az aggó-
dó, a hitevesztett megtörve rogyott össze...

Kossuth Lajos vezércsillaga lőn a feltámadásnak,
– míg a haza ébresztője, Széchenyi István gróf meg-
tört lélekkel zúzaték szét...

Az első magyar minisztérium megalakult. Kossuth
Lajos, Deák Ferenc, Eötvös József báró, mind együtt
voltak, Batthyány Lajos és Széchenyi István grófok
mellett, mint miniszterek; – s körülük működtek
Pulszky Ferenc, Szalay László és Trefort Ágoston...

Vajon lesz-e közöttük, kinek eszébe jusson az el-
vonult költő, – lesz-e, ki keresetlenül, folyamod-
ványt, kérvényt nem várva, megemlékezniék, hogy
Vachott Sándort is alkalmazni kellene?...

Ily kérdést intézek ismét és ismételve önmagam-
hoz, a szívem legeslegmélyén, falusi magányunkban,
hol többé nem találám helyén férjemet...

Éppen ez időben költözénk – Sáptól megválva,
hova annyi kedves emlék kötött – férjem Heves me-
gyei kis birtokai közelébe, Gyöngyösre, hogy onnan
ki-kirándulva, vagy Halászában, vagy N.-Rédén, fel-
építtessük s lakályossá tegyük falusi házunkat, hova
azután végképp elvonulhassunk...

De a csendélet utáni vágyódás férjem részéről, egy
időre legalább, egyszerre megszűnt, – nagyobb, maga-
sabb céloknak engedett helyet... Hogy míg mások cse-
lekesznek, ő meghúzza magát, – hogy ne saját szemei-
vel lássa – és hozza ítéleteit a világrendítő események fe-
lett, – ez a gondolat, bár irántami gyöngédségből nem

mondta, – de szemlátomást kínozni látszék őt...

Mert azzal egy Vachott Sándor be nem érte volna, hogy míg társai s a nemzet büszkeségei tényeznek, – ő a gyöngyösi nemzetőrök között, háromszínű kőkárdával keblén, katonai gyakorlatokat játsszék, – az események színhelyére vonzották őt vágyai... Hiszen a *szabadságszeretet* volt éltető levegője a lelkének, s így a harcban, melyet a nemzet szabadságáért küzdött, szellemi munkásságával legalább, részt kívánt venni...

Zalár József

Forradalom

*Lehajtott a mennyboltozat
S megcsókolván a föld színét:
Egy új kinyilatkoztatás
Igéit zengte szerteszét.*

*S mit hajdan Krisztus hirdetett:
Az egyenlőség nappala,
Szabadság és testvériség
Világában feltámadá.*

*E szentháromság a világ
Egy üdvözítő Istene;
Ez istenségben higgvetelek,
Ó népek minden nemzete!*

*Ez a vakéj rémszörnyeit
Elúzi poklok mélyibe,
Honnan feljöttek üldeni
Az embert ember képibe’.*

*A világosság angyalát
Leküldi mennyek fényiből,
Hogy tündöklő pantheonát
Az ész- s erénynek rakja föl.*

*A szív, melynek főbb kincseit
Megrablák a hatalmasok,
Minden szentséget visszanyer
S szűz ártatlanságban ragyog.*

*Ez a bűnök ármányait
Feneklen sírba temeti,
S a börtönök setét ürét
Nép műhelyévé szenteli.*

*Nem fognak nézni kényurak
A palotákból gőgösen,
S nem bánt irigység senkit is:
Minden mindenkié leszen.*

*Széttörve a korlátokat,
Hidat von a népek között,
A béke hídja leszen ez
S fejér zászló a híd fölött.*

*Eképp felnyílnak újlag
Az elzárt éden ajtai,
A föld egy szent család leend,
S imádság minden hangjai.*

*S az ég még egyszer ráhajol,
Még egyszer néki csókot ad,*

*S forró ölekezés között
Ég és a föld együtt marad.*

*Ez istenségbe higgyetek
Hát, népek minden nemzete!
E szentháromság a világ
Egy üdvözítő Istene.*

(1848)

Zalár József

Vachott Sándorhoz

*Nem kell a tisztelet, csupán szeresselek!
Mondád, nyújtván baráti jobbodat;
De épp azért tisztellek véghetetlenül,
S ez érzélem szeretetből fakad.
Nem vagy király, hát hogyné tisztelnének? Ez
Népszerűtől lelked megilleti.
Ki ember, mint te; költő, mint te, annak én
A lelkem gyűjtöm meg – tisztelgeni.*

*Te nem néhány napos polgár vagy, mint sokan,
A polgár név neked rég legdicsőbb.
A forradalmat lángkebledben hordozád,
Megmentni a hazát minél előbb.
Eljött a kor, lelked dicső világa, már
Szabad lelkeknek zeng a lant dala,
S kik megérték a szolgaság békóiban,
Most a költővel éneklük tova.*

*Királya lesz a nép önnön magának, a
Fölséges név csupán őt illeti,
S kik eddig e szent névvel visszaéltenek,
Remegve nézik fölségét neki.
Pedig ő nem bánt senkit, aki istenét:
A szabadságot nem támadja meg;
De a zsarnoknak méltón és fölségesen
Meg tud fizetni minden érdemet.*

*Légy üdvöz, ó nép, a szabadság utain!
Tudod te: legjobb út az egyenes.
Légy üdvöz, költő, mint a nép vezére, te
Vagy e dicső szerepre érdemes.
A nép hálás tud lenni emberéhez, a
Népek hálája drága korona,
A trónok koronája elsötétedik,
De ez fényét nem veszi el soha.*

(Gyöngyös, 1848. április 10. után)

Vahot Imre

Kossuth Lajos, mint országgyűlési szónok

(Részlet)

E nagy férfiú, mint nyilván embere, mint író, szónok és tetthazafi, oly szerencsés helyzetben, oly tiszta fénykörben áll a nagy sokaság előtt, mint e sokoldalú pályán senki más.

És e népszerűség oly hatalmas gyökereket vert a nemzet keblében, hogy ezek előtt még annak is, ki az ő fényes tulajdonait, kitűnő érdemeit kiemelni akarja, fölöttébb vigyáznia kell, nehogy a szabad gondolat repülését korlátozó, szegény szóbeli kifejezések által valamiképp ama nimbuszból csak egy sugaracskát is elhomályosítson; mert ezzel csak a maga iránti jó véleményt kockáztatná elöttük.

Valóban dicső is az ő pályája! Amit csak fennszárnyaló lángész, honboldogítási ihletett lelkesedés, megvesztegethetetlen tiszta jellem, férfias állhatatosság és rendkívüli munkásság, szóval, szellemi és erkölcsi nagyság a hazafiúi működés szent templomában, igazat, jót és nagyot felmutatni képes, – mindez abban, mennyire az ő hatásköre létrehozásukat megengedé, egyesülve feltalálható.

Egy igénytelen szegény ügyvéd, az ország felső részének határszélén, hol Tokaj kedvderítő bűvös nedve és a rusznják elszomorító ínségének könnycseppjei oly gúnyos ellentétben ragyognak egymás felé, – egyszerre csak mint különös fényű hajnalcsillag támad fel saját kis körének láthatárán, gazdagon művelt nemes lelke által derút hintve maga körül. – És e tünnemény Zemplén megye politikai egén Kossuth Lajos vala.

Az 1832-i országgyűlésen a hosszas tanácskozások nagy tömegének háta mögött egy közfigyelmet ébresztő aranytoll merült fel, a legnagyobb pontossággal, szokatlan ügyességgel jegyző és világosító fel az országgyűlési változások folyamát, szellemét, míg azelőtt honfiaink véres hanyagsága miatt nyom nélkül hangzottak el a mulandóság pusztájában. – És ez aranytoll a politikai journalistikánkat egy századdal

előbbre vitt, csupán írott „Országgyűlési tudósítások” szerkesztője, Kossuth Lajos kezében ragyogott.

1838-ban a legnagyobb részvétellel beszélnek egy fogolyról, ki egyesítendő a nemzet szétágazó politikai véleményeit, a megyék gyűlésein tartott beszédek írott „Törvényhatósági tudósításokban” közlé, s minthogy a nádori eltiltó parancs dacára sem akart azzal felhagyni, emiatt elfogatott, bezáratott, és ki fogságából oly remekül védé magát, és ki rabságában még mélyebben pillantott be a szabadság könyvébe. – E vonásokból ki ne ismerne rá a szenvedő hazafi halvány képére?

1841-ben tetemesen tágulván a sajtóviszonyok korlátai, egyszerre csak az egész nemzetre meglepőleg hat a hír, miszerint ugyanazon férfiú, ki írott újságlapjáért fogva volt, mintegy szenvedése enyhítéseül felsőbb engedelemmel egy új politikai lap, a Pesti Hírlap szerkesztője lett. Mindnyájan csodálkoztunk ezen, s feszült figyelemmel vártuk az új meteor feltűnését. S íme megjelent az, és oly rendkívüli hatást idéz elő az eszmék, különösen a politikai életünk küzdelmeinek világában, melyhez hasonlót nem hazánk időszaki sajtója, de a külföldi is alig mutathatna föl.

A Kossuth Lajos által oly génialis könnyűséggel, mély tárgyismerettel s a leggyönyörűbb elragadó nyelven írt vezércikkek, leginkább a journalistikai rögtönzésből eredt csekély gyarlóságok mellett is, még a legkésőbb időkben is a politikai világirodalom megragadó becsú gyöngyeit képezendik; miután a jog és emberiség, az alkotmányos szabadság és nemzetiség, s különösen a szegény nép érdekében és általán véve minden átalakulási kérdéseink termékeny földében oly magvakat hintett el azok által, melyeknek jótékony gyümöl-

cseit most már a legnagyobb mértékben élvezheti nemzetünk. Ha Sándor cárnak érdemül róják azt fel, hogy hódításai által 34 millióval szaporítá birodalma lakóinak számát: – mit mondjunk akkor azon hazánkfiáról, ki felvilágosító szabad eszméivel éppen oly arányban népesíté szellemiségünk országát!

Kossuth journalistikai működése rövid ideig tartott, de hatása véghetlen hosszú időkre terjed. E pályája ostromlói hasztalan szórták ellene a vádak egész légiójának nyílzáporát: a közvélemény páncéljáról hatástalan pattogtak azok vissza. Azért még legnagyobb ellenei is gyönyörrel s magasztalt lélekkel olvasták vezércikkeit; minden ajak, minden szív csak ezekről beszélt; – s ezen, általa előidézett roppant eszmerevolúció arany betűkkel lesz felírva békés átalakulásunk történetében!

Gróf Széchenyi István tartva attól, hogy Kossuth tévútra vezeti a nemzetet, s az ő alapépítményét netalán lerombolandja, erősen kikelt amannak modora, politikai eljárása ellen; pedig éppen ez hozá tisztába a tisztelt gróf által megpendített reformkérdéseket, éppen ez segített a legszebb stílben és legerősebben fölemelni azon új alkotmányépületet, melynek alapja megvetésén a gróf is oly dicsően működött.

Azonban e hatalmas hírlapi fegyvert egyszerre csak kicsinált ármányos cselszövényvel elütik a rendkívüli ügyességű ostromló kezéről. – De későn; – ő már ekkor bevette a várat, s új hódításokra indult.

Kiszabadulván Kossuth fogságából, oly nimbuszal övedzve, mint hajdan a szent földről jött zarándokok, emelé föl szavát Pest megye tanácskozó termeiben, s mindenkit elragadó ékesszólása, jelleme és tudománya által az egész főváros, az egész megye s csakhamar az

egész ország és művelt külföld figyelmét magára voná. És ezóta ernyedetlen buzgalommal vőn részt a vezérmege gyűléseinek tanácskozásaiban.

Emellett lelőpvén a sajtó teréről, izgatni kezdte a szociális téren, – s íme megszületik az egész nemzetet megrendítő ipar- és védegyelet, hazánk anyagi jólétének, erkölcsi javulásának egyik legerősebb támasza, talpkőve. És a nemzetben öntudat, határozott akarat ébredt fel az eddig vétkesen elhanyagolt árva hazai ipar s kereskedelem pártolására. Ennek következtében polgári rendünk, idegen szellemű iparos osztályunk még inkább magyarosodott, s hatalmasan kezdett omladozni azon khinai választófal, mely a polgárt és nemest oly távol s gyűlölködő elszigeteltségben tartá egymástól. Az ipar- és védegyeletből keletkezett első magyar országos iparműkiállításra, mint Kossuth Lajos legbecsületesebb polgári törekvésének egyik legfényesebb sikerű művére, egykori ellensége, maga elhunyt nándorunk tevé föl a méltánylat koszorúját; – s ennél szebb diadalt képzelni sem lehet.

Így találta Kossuthot az 1847-dik év, nagy tetteinek, hazafiúi munkásságának súlya alatt testileg már akkor is majdnem összeroskadva. Senki inkább nem hasonlít hazafiaink sorában a selyembogárhoz, mint ő, – mely kieresztvén belsejéből a selyemszálakat, mások által használandó, élvezendő munkájával életét áldozza fel. Ő még fiatal férfiú, s a vállaira vett tömerek munka, óriási szorgalom, a sok nélkülözés, hazafiúi aggodás s gyakori elkeseredés máris szárítani kezdi életfáját; míg a nemzet boldogságának sok ideig terméketlen gyümölcsfája mindinkább épül, zöld lombokat hajtva gazdag virágzásnak indul, köszönetet mosolyg gondos ápolói felé, kik egészségök, örö-

meik, életök föláldozásával válták meg felvirulását, amiért majd e fának legépebb gyümölcsökkel terhelt ágai fognak hálásan lehajolni a hű kertészek szerény sírhantjaira.

Mondom, hogy így találta őt a múlt 1847-dik év, így találta a pártos követválasztások bekövetkezett határideje, amidőn a közvélemény a választandó országgyűlési követek sorába őt is kijelölé. Ármány, rosszakarat, vesztegetés, rövidlátás, szűkkeblűség, rokoni, baráti érdek, előítélet, gyanúsítás, önzés s több mindenféle bűn és gyarlóság vállvetve egyesültek a nagy férfiú, a nép embere megbuktatására. Azonban mindezek ellenére és fölött nagyszerű diadalt vívott ki az ügy iránti lelkesedés, hazafiúi önmegtagadás, áldozatkészség, erélyes tevékenység, férfias kitartás, szóval, azon isteni szikra, mely az ember nemesebb részét élteti.

És Kossuth Lajos, a „birtoktalan zempléni fi”, – ki azonban a népszerűség földéből országszerte legtöbbet bír, Pest megyének roppant szótöbbséggel elválasztott követe, ezáltal az utolsó pozsonyi országgyűlés vezére, s mint ilyen, a hon leghathatósabb boldogítója lett. – Mintha egyenesen a magyarok Istene küldte volna őt követül, hogy kivívja és meghozza nekünk és a volt osztrák birodalom minden népének a szabadság diadalmi zászlóját. –

(1848. április végén)

Pájer Antal

A nemzeti őrsereg dala

*Meghozta a jövődő hévímánknak
Véres könnyűkkel áztatott díját;
Most nézünk a szabadság hajnalának
Piros fényénél a világon át.
Mi a szabadság? Egy szép rózsabimbó,
Amelyet kardunk véd, mint tövise,
Enkardunk véd, mint a szélben ingó
Rózsát, ne tépje össze senki se.*

*Fegyvert fogunk mindannyian, ha szükség,
A gyermek is két kézzel emeli;
Ők is, mondjuk, ne a lepkéket úzzék,
Midőn az ellen ránk fogát veri.
Mert a szabadság egy szép rózsabimbó,
Amelyet kardunk véd, mint tövise,
Enkardunk véd, hogy mint a szélben ingó
Rózsát, ne tépje össze senki se.*

*Háromszínű zászlónkra a szívárvány
Szállott le harcra buzdító jelül:
Az ég is mennydörög, ezt rajta látván, –
Menjünk mi is ha látjuk hát elül.
Mert a szabadság egy szép rózsabimbó,
Amelyet kardunk véd, mint tövise,
Enkardunk véd, hogy mint a szélben ingó
Rózsát, ne tépje össze senki se.*

*És esküszünk is rá itt a szabadban,
Szabad légen, szabad honnak terén:*

*Hogy érte halni minden pillanatban
Örömmel száll a honfiú-erény;
S szabadságunknak, mely egy rózsabimbó,
Éles kardunk lesz védő tövise,
Éles kardunk, hogy mint a szélben ingó
Rózsát, – ne tépje össze senki se!*

(1848)

Spetykó Gáspár

Nemzetőri dal

*Lobog a nemzeti zászló,
Mint egy megtestesült jelszó!
S amennyi színt rajta látunk,
Annyi a mi boldogságunk!
S van-e élet a világon
Oly dicső, mint életünk?
Illik hát, hogy minden áron
Védje azt hű fegyverünk!*

*Zászlónk eddig nem volt egyéb,
Mint egy festett szívárványkép!
Most küzdelmink diadalát
Hirdeti a világon át.
S van-e élet a világon
Oly dicső, mint életünk?
Méltó hát, hogy minden áron
Védje azt hű fegyverünk!*

*Míg szabadság fény sugára
Nem mosolygott a hazára,
Mik voltunk addig, magyarok?
Szabadaknak gúnyolt rabok!
S volt-e élet a világon
Oly hitvány, mint életünk?
Oh, az ármány, minden áron
Visszatartá fegyverünk!*

*A láncot, mellyel fogva tartá,
Önrozdája széjjelmarta,
S omladékin a rabságnak
Napja kelt a szabadságnak!
S van-e élet a világon
Oly dicső, mint életünk?
Kell tehát, hogy minden áron
Védje azt hű fegyverünk!*

*Több századok óta gyámság
Alatt nyögött a jobbágság,
Földet szolgálaképpen mívelt,
Mégis minden terhet viselt!
S volt-e élet a világon
Oly szegény, mint életünk?
Oh, az ármány minden áron
Visszatartá fegyverünk!*

*De most – hála Neked Isten,
A különbség köztünk nincsen!
A hazában minden polgár
Fölött egy igazság szolgál!
S van-e élet a világon
Oly dicső, mint életünk?*

*Szükség hát, hogy minden áron
Védje azt hű fegyverünk!*

*Azt akarták, hogy önzsrunk
Tengerében legyen sírunk,
S titkon idegen piócák
Életünk véréét kiszívták!
S volt-e élet a világon
Oly kínos, mint életünk?
Oh, az ármány minden áron
Visszatartá fegyverünk!*

*Az önkény hatalma megdőlt,
Fölvirágzik a magyar föld!
Hisz független magyar kormány
Ül a nemzethajó ormán!
S van-e élet a világon
Oly dicső, mint életünk?
Hogyha szükség, minden áron
Védje azt hű fegyverünk!*

*Lobog a nemzeti zászló,
Mint egy megtestesült jelszó!
S amennyi színt rajta látunk,
Annyi a mi boldogságunk!
S van-e élet a világon
Oly dicső, mint életünk?
Hogyha szükség, minden áron
Védje azt hű fegyverünk!*

*Szabadok vagyunk, magyarok!
Egyenlő fölöttünk a jog!*

*Állásunk biztos, – ezentúl
Nem függünk külhatalomtól.
S van-e élet a világon
Oly dicső, mint életünk?
Hogyha szükség, minden áron
Védi azt hű fegyverünk!*

(1848. március 22. és április 10. között)

Spetykó Gáspár

Nemzetőri levél 1848-ból

Jarek, 1848. augusztus hó 16-án

Tisztelt Bíró úr!*

Gyöngyösről folyó hó 2-án történt kiindulásunk előtt ígértem, hogy ha a sors rendeltetésünk helyére vezetend, gyakran fogom önt tudósítani; én tehát meg levén győződve, hogy leveletem szívesen veendi, ígéretem megváltandását jelen soraimmal nyitom meg.

Augusztus 3-án délelőtt 7 óra tájban értünk Szolnokba, s ott a szállások a debreceni önkéntesek s egri nemzetőrök által már előbb el levén foglalva, kénytelenek voltunk a szabad ég alatt táborozni; ez ellen a gyöngyösiek eleinte zúgolódni kezdtek, de Hám Ignác által adott egy borjas tehénnel s néhány akó bor és kenyérral szükségük fedeztetvén, lecsendesedtek: némi ingerültség volt köztünk még azért is, hogy a kellő számon felül érkezvén, némelyek közülünk ha-

* Azon időben Borhy Antal volt a város főbírája.

zaküldettek – mások szó nélkül hazaszöktek, mint Bánóczi József, Gulyás Pál és Gyurcsek, kik megmutatták, hogy otthon szájaskodni tudnak, de ha kenyértörésre kerül a dolog, gyáván visszavonulni is megtanultak.

Szolnokon mulatásunk ideje alatt különös adatnak jöttünk birtokába, mely bizonyos úri egyének homlokára gyanúság bélyegét nyomja: aznap ti., mikor mi Gyöngyösről kiindultunk, három úr – senkitől megbízgatva, – a város nevében – Pestre ment, s ott Mészáros Lázár és Klauzál Gábor miniszterek előtt azt hazudván, hogy a gyöngyösi nép a táborba menetelre kényszerítve van, ki- eszközölni erőlködött, hogy még Szolnokból visszaküldessünk; az ármány célja volt a gyöngyösi nép többsége sympathiájának megnyerhetése, mely köztünk méltó rosszallásra talált; s ha isten életben hazasegít, számadásra vonandjuk a képmutatókat, kik aljas rágalmakkal fellépve Gyöngyös közönségét lelketlen eszközként tüntették fel a haza előtt!

Szolnokból, – hol egy éjszaka bennünket a szabad ég alatt irtózatossá fergeteg és szélvész zápor lepett meg, hol a hadi élet viszontagságaival némileg ismerkedni kezdtünk; a zászló alá történt újabb felesküvésünk után kiindulván, auguszt 7-én Szegedre értünk, hol őszinte magyar lelkesedéssel fogadtatánk. Lenkei kapitány, ki századával aznap reggel érkezett Szegedre, előnkbe jött a város szélére, s ott sokunkkal kezét fogva üdvözölt s tettekre lelkesített! A hölgyek koszorúval tisztelték meg beérő századunkat, szállásainkon – háziasszonyaink átaljában megvendégeltek!

Másnap Szabadkára, 9-én Verbászra értünk, hol már a rácok lázongásainak némi nyomai voltak láthatók. Több házak, melyeket rácok laknak, üresen ha-

gyatvák, – a városháznál több lázadók befogták, kik közül az érdemeseket időszakonként akasztgatják! Ma is három rác volt az udvaron kipányvázva, kik közül egyik – mint ott mondták – több magyart elevenen nyúzott meg. A befogott rácok átaljában rongyos parasztok, mezítláb, szennyes ingben és gatyában; kiknek külsejük elárulja a gyávaságukat, s tanúsítja azt, hogy elámították! Egyébiránt is tapasztalhatni, miszerint nem lelkesedés az, mi velők nemzetiségök fenntarthatása ürügye alatt ellenünk fegyvert fogott, hanem a legvakabb hit, miszerint pópáiktól elámíttatva reménylik, hogyha bár a magyarok által megöletnek is, kevés napok múlva feltámadnak.

Augusztus 10-én Temerinbe s innen rögtön mostani állásunkra, Jarekre indíttattunk; az úton csaknem egész nap tüzet láttunk s megtudtuk, hogy a rácok tanyáját, hol a lázongók rejtezkedni s innét a szomszéd helységek lakóit megtámadni szokták, az itt táborozó császár huszárok felsőbb rendelet következtében gyűjtogatják. – Mikor Jarekba értünk, mindenfelé beszélték, hogy másnap déltájban a rácok a falut megtámadják, s ágyúztatják, de az itt szállásoló Esztei Ferdinánd gyalogezredének két – 15-dik és 16-dik – százada a közel 400 főből álló lázadókat visszaverte; a katonaság közül egy huszár sebesített meg, még az ellenség – egyik főtisztjét és 15 halottat vesztett.

Jarek, hol jelenleg állomásozunk, csinos és gazdag sváb helység, délről mintegy másfélórai járásnyira Újvidék s Pétervárad – keletről a lázongó rácok fő fészke a római sáncok – nem több mintegy jó félórányira, – nyugatról pedig merő rác tanyák környezik. A vidéknek messze szomorú képe van! A gyönyörű síkságon felégetett tanyák sötét romjai megperzselt fák közül,

égnek álló füstös kéményökkel hirdetik a vést, mely folyton dühöng; – a legszebb tiszta búza részint még markokban, részint lábon, részint csomókban hevernek szét a határokon, majd a rácok pusztításaira – majd a mi népünk lovainak élelmére hagyatva! – Egyébiránt a jareki nép, bár minden jólétre mutat, nagyon összehúzó, s háza belseje lusta, mit a jelen szomorú körülmények is okozhatnak, mert falujok a rácoktól csaknem naponként megtámadtatik, s házi bútoraik, főleg ágyneműek mindig összekötözve kész kocsikon az udvarokon állanak: innen minket sem láthat el úgy, mint tán akarnák, s mint naponkénti mellettök tett fáradozásainkért érdemlenénk!

Augusztus 12-én reggeli 7 óra tájban riadót doboltak a faluban. Tudtukra esett, hogy néhány nemzetőrt, kik a leégetett tanyákban pákoztak, az ott lapangó rácok elfogták, kiket megszabadítandók a falun kívül minden útokat elállottunk, – de embereink nyomára nem jöhettünk, helyettök azonban élve mintegy 30 rácot, több kocsikat, lovakat s nyolc jó karban lévő fegyvert fogtunk el; ekkor embereinket összeolvassuk, s közülünk egy, Cserha Ferenc, a szolnokiak közül kettő hiányzott. Később megtudtuk, hogy Cserha Ferenc főrposzton lévén, s ott állását – azon reményben, hogy majd egy kis prédája leend – elhagyván, – valóban elfogatott s iszonyú rabságra elhurcoltatott!

Augusztus 13-án délelőtt Temerint támadták meg a rácok, de az ott levő rendes katonaság és nemzetőrök által visszaverettek. Mi Újvidékre gyalogoltunk puskaporért, s ott értesülvén, hogy Cserha Ferenc ott van elfogva; őt és társait szabadon eresztették. Úgy látszik, hogy Újvidék látja el élelmiszerekkel a rácó-

kat, mert több – alkalmasint élelmiszerekkel tölt szekereket láttunk messziről a sáncokba sietni Újvidékről, kiket huszárjaink űzőbe is vettek, de el nem érhettek!

Augusztus 14-én délben riadó doboltatván, azt hittük, a rácok jönnek, s azonnal kirukkoltunk. Miniket, kik már meglehetősen be vagyunk tanítva, – a rendes katonaság közé osztottak szét, s mi egy-két egyént kivéve készek vagyunk bármi tüzet kiállani; – ma hallottuk először ágyúink működését, a mieink mintegy 20-at lőttek a sáncokba s hihetőleg nem céltalanul! Az ellenség csak két lövést tett ki a sáncokból – s golyóik közel hozzánk estek le, senkit nem találva; – a lövés néhányunkra volt intézve, kik az ellenség kapui előtt összecsoportosultunk!

Este 9 óra után megint riadó doboltatott! Mi a katonasággal megint kiálltunk a síkra, de ellenség nem jött! Így megy itt csaknem minden nap! s én részemről örülök a kitüntetésnek, hogy ide rendeltettünk, hol a tűzvérű gyöngyösieknek alkalmok van nemcsak restaurálni, hanem hősködni is!

Tegnap egész nap – s ma reggel 8 óráig fórposztan voltam! egészséges vagyok – Náci sógor is az – semmi bajunk, alig várjuk az időt, hogy a rácokat sáncaikból kiűzhessük! Isten önnel, – leveletem tessék édes anyámmal is közölni! Minden jókat ohajtva, s ismerőseimet s barátaimat tisztelve vagyok őszinte barátja.

*Spetykó Gáspár m. k.
nemzetőr*

Zalár József

Október elején

*Dicső napok, hatalmas nagy napok,
Szabadság és igazság fényei!
Örül a lelkem támadástokon,
Mikor fogtok kellőn tündöklenni?*

*Ragyogjatok, ragyogjatok, amíg
Egy zsarnok és egy áruló leszen!
Bíborba játszó fényes arcotok
Szebb a trón bíboránál énnekem.*

*Dicső napok, hatalmas nagy napok,
Szent forradalom szentelt képei!
A fölséges nép a ti papotok,
S keresztvíz: a gonoszak vérei.*

*Dicső napok, midőn – mint hegypatak,
Mely völgybe esve megalázva foly,
A vér folyója utcákon zuhog
Honárulóknak szívforrásiból.*

*Midőn a véres kard és a szurony,
Mint végrehajtott ítélet jele,
A nemzet templomába vitetik
S amen-t mond rá népek Istene.*

*Midőn arany koronák gyöngyei
Egy szép ütésre szertehullanak,
S közöttök itt-ott véres részei
A széttört zsarnokfőnek látszanak.*

*Dicső napok, hatalmas nagy napok,
Szabadság és igazság fényei,
Örül a lelkem támadástokon,
Bár vér nélkül tudnátok fényleni!*

(1848. szeptember 28.)

Zalár József

Éjjeli előőrsön

*Mikor, mikor imádják már a népek
A szent szabadság édes Istenét?
Mikor öleljük egymást jó barátként
Szent ihletedből, ó testvériség?*

*Meddig kell még gyilkolni a szabadság
Nevében, mint öldöklő tigrisek?
Ó emberség ragyogtasd már fölöttünk
Napod, szörnyük e vadon éjjelek!*

*A lélek szellemednek része, Isten,
Te mindent látsz, s őt vaknak engeded;
Egy intés tőled és megismerend, s a
Világ szabad lesz, mint teremtetett.*

*De mostan öljünk! – hogy, mint a korányból,
Vérből keljen ki szebb kor nappala;
S bár fájjon a szív, szentebb a szabadság,
Hogysem ne kelljen érte fájni.*

*Az éj sötét; én fényes fegyveremmel
Őrt állok itt, az ellenhez közel,
És észre sem veszi... a szellemében
A legdrágább szó ekképp hangzik el.*

*„Állj meg, ki vagy?” „Barát!” Jó, úgy mehetsz! De
Ha ellen volnál, halnod kellene:
Ki a szabadság ellensége, annak
Minden magyar halálos ellene.*

*De ím kiviradt... felváltak. Viradj föl
Te is, vakságnak átkos éjjele!
S mint engem más őr, a vadságot is más
Szelidebb nemtő váltsa föl vele!*

Zalár József

A lengyelekhez

*Isten hozott ti üldözött hazának
Borult, de elszánt lelkü magzati!
Eljöttetek szomszédotok lakába
A vészes lángu tüzet oltani.*

*Közös, soká közös volt szolgáságunk,
S házatok e mellett mártyr vala.
Mi láncaink levertük, ám helyette
Meggyújtva házunk s rajtunk a ruha.*

*De eloltandjuk a vad lángok árját,
Van még erünkben elég honfivér,*

*S a gyujtogatók haramiafészke
Diadalunkkal gyászos véget ér.*

*Ki a népek megváltó messiását:
A szabadságot fölfeszíteni kész,
A népek evangelioma arra
Halált kiált, halált kiált az ész.*

*Eddig csupán, mint bérci sas, szabad nép
Kivántunk lenni s bírni népjogot;
De most, mint napba szálló sas, merészek
Lettünk, s lehozzuk égről a napot.*

*Lehozzuk a napot, melynek sugári
Kifejtik a jog minden bimbaját,
S Rákóczi lelke fényében leszálland
Megülni fegyverünk diadalát.*

*S akkor, szomszédok, mint volt szolgáságunk:
Közös lesz a szabadság birtoka.
Mert elmegyünk, miként ti eljövötek,
S rettegni fog Lengyelhon zsarnoka.*

*Minket midőn már egyesülve voltunk,
Jött szertetépni a vész ördöge
S mi széttépett hazátokat menendünk
Eggyéolvasztni, mint jog Istene.*

*S majd a győztes szabadságnak dicsére
Építendünk tündöklő templomot,
Hová minden nép a magyart csodálni
Zarándokolni évről évre fog.*

(1848)

Bajza József

Szolnok mellett

*Szolnok mellett, a Tiszánál,
Damjanics, dicső vezér áll,
És előtte a sereg,
Mellyel a rác pártütőket,
A hon ellen felkelőket,
Több csatákban verte meg.*

*Véres harcból most jövének;
Hangja víg a hadzenének,
S győzdelmet hirdető;
Mondják: e nagy ütközettel
Nyolcezer német veszett el,
S Szolnok tája vérmező.*

*Nézni szép az átmenőket,
Amidőn üdvözli őket
Nyájas szókkal a vezér;
Öntudatban mint lobognak
Arcaik büszkén azoknak,
Kikhez szól vagy kit dicsér.*

*Új csapat megy most előtte,
S ím ő csákóját levette,
S a csapat míg elhaladt,
Tisztes fője elfedetlen.
Nem maradt szem könnyezetlen,
Ily nagy ünnepély alatt.*

„Nektek hálát hol találjak,
Legvitézebb zászlóaljak,
Harmadik s kilencedik?
Mind oroszánok valátok,
Ellenségeink e csatátok
Emlékökre véshetik.

Egyenként megérdemelné
Mindenik, tisztté emelné
Őtet hadvezér szavam;
Ámde akkor tönkremenne,
Villámától fosztva lenne,
Vészeket hordó hadam.

Egy mástól el nem szakadtok,
És, miként eddig, maradtok
Mindig győzhetetlenek;
Kiknek rettentő nevére
Mégfagy az ellenek vére,
S rác és német szív remeg.” –

Így szólt a vezér. Szavára
Villog minden szem sugára,
S a hadból ily szó riad:
„Honszabadság a mi bérünk!
Vigy halálra bár, vezérünk,
Nekünk szent törvény szavad!”

(1849. március 5. után)

Zalár József

Csikány százados

*Vitézeid között
Első vitéz valál,
Ott jártál mindenütt,
Hol a vész s a halál.*

*Midőn körülfogott
Az ellenség hada,
Karod – nem fegyverét,
Hanem halált ada.*

*Győztünk, te elestél;
De följegyzett marad:
„Fiuk, előre!” volt
Legutósó szavad*

(1849. április 4. után)

Vachott Sándorné

Áprilhó 14-e, 1849-ben

(Rajzok a multból – részlet)

A debreceni Nagytemplom környékén roppant néptömeg ácsorgott már kora reggel óta.

Kedvezett az időjárás is. A természet felölté kikeleteti díszruháját, s ezernyi kedves madárhangon hirdette a tavaszt. Koszorús volt minden fa, minden bokor, s kedves illatú virulattól tarkult a mezőség...

Mintha a hosszú téli álom után a természet is sietett volna új életre ébredni, hogy e jelentőséges napon mindenki azt érezze, azt képzelje, hogy *kettős a kikelet*, melyet megért.

Percről percre szaporodék a tömeg; a kiállított rendőrök alig voltak képesek annyi tért nyitva tartani, melyen majd a leendő kormányzó, a főurak és képviselők bevonulhatnak.

Debrecen városának talán minden bennszülött és ideiglenes lakója ott álldogált, ott tolongott majd előre, majd hátra nyomva és nyomatva a sokaság által; mindenki jelen kívánt lenni, hallani az ígét, melynek akkor oly kevesen fogták föl nagy horderejét...

Bennünket férjeink elláttak jegyekkel, úgyhogy legkisebb aggodalmunk sem volt a bejuthatás miatt.

De rosszul számítottunk! Az erőszakos betolakodni vágyók észrevéve jegyeinket, felzúdultak s követtek bennünket lépcsőről lépésre, dacára az örök ellenállásának, úgyhogy midőn ez előttünk megnyitott templomajtón egymásután besurrantunk volna, velünk együtt olyan nagy tömeg betódult, hogy egymástól elszakítottánk, s ki-ki önerejére hagyatva törekedék előre.

Sokaság között küzdeni sohasem valék alkalmas; nagy fizikai erővel sem dicsekedhettem legifjabb éveimben sem. Nem csoda tehát, hogy társnéimtől elszakítva s csupa idegen dulakodók közé jutva, azt képzelem, végórám ütött.

Félig agyonszorítva, kénytelen voltam minden erőmet összeszedni, hogy lábaimon megállhassak, midőn egyszerre csak kettényílt az ajtó, s rajta a szószékhez vezető sorok között ünnepélyesen Kossuth s az urak kezdének bevonulni, – míg a templom minden rétegét új betolakodók foglalák el, – ez a körülmény helyzete-

met még iszonyúbbá tette, s már valóban kezdém hinni, hogy Sándoromat, anyámat s többi szeretteimet soha, soha többé nem látom...

Mi nagy vala azonban meglepetésem, midőn egyszerre csak az öreg Mészáros Lázár állott mellettem, a sokaság között megmentésemre küzdve oda magát, és „Helyet! Helyet kérek uraim!” felkiáltásaival szerencsésen mellém is jutva, kezemet karjába fűzé, s nyájas jóakarattal bátoríta, hogy ne tartsak semmitől.

A hadügyminiszter fényes tábornoki egyenruhája megtette hatását, az előretolakodók, kik az imént csaknem agyonszorítának, utat nyitottak előttünk, s így mind közelébb jutánk a sornadokhoz, melyet Debrecen városa úrhölgyei már korán reggel teli ültek, mert ki-ki sietett szokott ülőhelyét e napon is megtartani, nehogy a város vendégei kiszorítsák őket, – mindamellettem reménylém, hogy egy kis helyet majd csak engedni fognak, ha szerencsésen odáig juthatunk.

De új akadály merült föl előttünk! Egy csapat aranykeresztes főúr oly mozdulatlan állásban veté meg magát utunkban, mint megannyi szikla, s érezve erőm hanyatlását, már ismét csüggedni kezdék. Kedélyes nemtőm azonban, ki jobbról-balról olyan udvariasan védelmezett, s e szorongatott állapotomban a gondviselés szelíd küldöttjeként tűnt föl előttem, bátran odalépett a tisztelendő főurak közé, s nyájasan üdvözölvén őket, utat nyitott közöttük, mosolyogva így szólván:

– A lelki atyáknak senki nálam igazabb tisztelője nem lehet, de – tevé hozzá enyelegve – a szépnem még mélyebb hódolatom tárgya volt egész életemben.

A főurak mosolygó hajlongások között félreálltak, s én, egy hálást pillantást vetve lovagias megmentőmre, szerencsésen bejuték végre az első sorok egyikébe...

Csak miután kipihenve kissé magamhoz jöheték, akkor néztem körül nővéreim s társaim után. Valamennyi külön-külön, de jó helyre jutott a sorok szélein, s így miattok megnyugodva, elkezdém figyelni a nagy nap eseményeit...

Kossuth fekete bársony díszmagyar ruhát viselt e napon, mentéjét asztrakán szegte... Ihletett arca átlátszó halványságát egyszerű sötét öltözete még feltűnőbbé tette...

A katonai s papi méltóságok díszruháikban, a főurak díszmagyar ruhákban, kardokkal jelentek meg.

A képviselőház tagjai, mint sötét keret valamely ragyogó képet, úgy vették körül a fényes öltözetű urakat...

Mély és ünnepélyes csend között kezdé meg beszédét Kossuth Lajos, s a templom egyik ablakán beragyogó napsugár körülragyogta átszellemült arcát s homlokát, mintha dicsfényvel koszorúzta volna meg.

Beszédét nyugodtan, csöndes hangon kezdte, de minél inkább belémerült az okok fejtegetésébe, melyekkel igazolni vélte, hogy itt a megváltás pillanata régi láncainktól, annál inkább fölmelegedék, hangja zengőbbé, varázsteljesebbé vált, s elragadva hallgatóival együtt önmagát is, szónoklata olyan hatást idézett elő, melyhez hasonlót talán soha templom falai között nem látott halandó.

Harsogó éljenek jelenték a közérzületet, elragadtatást és lelkesülést...

Almásy Pál összeölelte, ki útjába akadt, mintha mindenki testvére lett volna; Batthyány Kázmér gróf könynyezett örömeiben; Kiss Ernő tábornok szemei ragyogtak a meglepedéstől; az országos képviselők egymással melegen kezét szorítva, csaknem örök barátságot esküdtek egymásnak; csak Horváth Mihály püspök, a történész, Mészáros Lázár és Vetter tábornok tarták meg

nyugalmukat; az örömrivalgás között merengeni látszának, talán a közeli jövőendő tűnt föl előttük, talán titkos benső sejtelen sugallotta nekik, hogy azon percben, melyben Kossuth Lajos varázshangja kimondá hazánk függetlenségét Ausztriától, akkor lépte át a magyar határt a borzasztó orosz sereg.

Zalár József

A pestiek

*Csak gyujtsatok, hadd égjen Pest is össze,
Mint összeégték annyi falvaink.
Mi csak hazánkra gondolunk e percben,
Míg itt vagytok, nincsenek házaink.*

*Pest a hazának drága szemefénye.
De kelljen bár romokba dőlnie,
Mi a romok fölött is azt kiáltjuk:
Inkább halál, mint zsarnok vesszeje.*

*Inkább pusztán az ég alatt tanyázunk,
Mint palotában együtt veletek.
Hogysen tirátok vesztegessük a szót,
Inkább örökké ágyúk dörgjenek.*

*De várjatok, vár rátok a halál már,
S nekünk szebb élet májusa virúl. –
Tán a pacsirta első regdalára
Zászlónk lebeg már a vár ormirúl!*

(1849. május)

Zalár József

Budán

*Zászlónk lebeg már a vár ormirúl,
Európa hitének szent jele.
Sokféle zászlók mellett küzdenek,
De ez egyen függ minden nép szeme.*

*Ez a csaták forgó szélvészitől
Nem engedé megtépni színeit,
Hanem büszkén s győzelmesen lebeg,
Miként a síkon, ugy ez ormon itt.*

*Rengett a föld sarkában, a világ,
Azt hittük, nem tarthatja már magát.
Dörgő haraggal szólt a bosszus ég
S villámnyelven írta meg szózatát.*

*De ágyuink versenyre szálltanak
A mennydörgéssel oly hatalmasan,
Hogy a haragvó égnek ajkain
Elhalt a szó csudálkozásiban.*

*Így tört porrá e bástya, így omolt
Le a magasból a völgy mélyibe.
Itt törtek a rohanók ezrei
A zsarnokszolgák gyilkos ezrere.*

*S ki eddig a síkoknak volt ura,
Ím várnak is tud lenni a magyar.*

*Előre! Így miénk lesz a világ,
Hisz félvilág velünk egyet akar.*

(1849. május 21.)

Vachott Sándor

Ha nap vagy...

*Ha nap vagy, óh szabadság!
Én sugarad legyek:
Sugár, mely a vadonság
Völgyébe fényt vigyek.*

*Ha bűvölő virág vagy,
Én tövised legyek:
A törni nyúló kéztől
Megvédelmezzelek.*

*Ha angyal vagy, szabadság!
Akkor szárnyad legyek:
Hogy a kerek világon
Végigröpítselek.*

*Ha szétterült özön vagy,
Örvényed hadd legyek:
Ellenséges vitorlák
Sodromba vesszenek.*

*Ha édes tiszta lég vagy,
Benned madár legyek:*

*A földtől édig hangzó
Víg dalolást tegyek.*

*Ha ragyogó arany vagy,
Aranypor hadd legyek:
És minden kis szememben
Téged viseljelek.*

*Ha ige vagy, szabadság!
Én sziklafal legyek,
Kit Isten úgy teremté,
Hogy visszazengjelek.*

*Ha múltó éj-álom vagy,
Lehessek én az éj:
Hogy míg szép életed tart,
Mindaddig bennem élj.*

*Ha felhőszakadás vagy,
Úgy szomjas föld legyek:
Hogy bármiként zuhognál,
Örömmel tűrjelek.*

*Ha óriási kard vagy,
Subintásod legyek,
De oly erős subintás,
Minő a fergeteg.*

*Ha égnek indult fa vagy,
Gyökered hadd legyek:
Hogy még a föld alatt is
Hűn éltethesselek.*

*S ha egykor alkony lennél,
S halálköd lepne meg:
Engedje a teremtő,
Hogy semmivé legyek!*

(Debrecen, 1849. május 25.)

Vachott Sándorné

A hazában hontalanok

(Rajzok a multból – részletek)

Tudjuk mindnyájan a forradalom szomorú végét. – Csak néhány hetet töltheténk a fővárosban, hova oly fényes remények kísértek, midőn híre futamodék, hogy a számlálhatatlan sokaságú muszka seregek Budapest felé vették útjokat.

Meneküljön, ki merre tud! – ezt a rendeletet adta ki a kormány, s minden hivatalnok megkapta ideiglenes elbocsátó levelét...

A nagy magyar elem tehát, mely egy szent célra működve, mint egy óriási családtest tartott össze, nem tekintve, a magas aristokratia vagy polgári család volt-e a működő egyes, csupán azt tartva szem előtt: hazafias érzelmek vezették-e, tölték-e be keblét, – ez az összetartó, áldozatokra kész magyar elem szét lőn egy lehellettel robbantva, az orosz hatalom betörésére...

Világosnál Görgey meghódolt a nagy erő előtt s *föltétlenül* letette a fegyvert... Hogy miféle érzelem s indok vezette a nagy hadvezéri tehetséget, midőn így tőn, ki ön élete biztosságát kiköté, míg társait veszni

hagyta, nem feladatomban tárgyalni. A történelem dolga a nagy kérdés megoldása, s ha majd ez alakok a múlt ködéből bontakoznak ki s a jövő kor részrehajlatlan történészei ellenszenv és rokonérzet nélkül, csupán az eseményekből merítik ítéletöket, akkor esik le a hályog a vakok szemeiről, s ki fog tűnni, melyik játszik e cselekvény mellett nagyobb szerepet: a gyűlölet-e egyesek iránt, – vagy a nemzet és hazaszeretet, – az önzés, az önfenntartási ösztön, – vagy annak érzete, hogy ha már különben is veszni kell, fölösleges vér ne omoljék. – Az az egy azonban félremagyarázhatatlan tény és igazság marad ma és mindörökké, mint felebb is mondók már, hogy Görgey Artur tábornok saját élete biztosítását kialkudta, midőn a fegyvert letevő, míg tábornok társait egytől-egyig veszni hagyta, – azok sorsát teljesen mellőzve az alku kötésénél.

A haza legjelesbjei külföldre menekültek, vagy mint a hontalanok, bujdosnak saját hazájukban – Petőfi elvérzett a csatatéren, valamint az ifjú Vasvári Pál is; s Batthyány Lajos gróf, Csányi s a tizenhárom aradi vértanú, megadták az árát reményeinknek, győzelmeinknek...

Sűrű erdőség között, a legrejtettebb ösvényeket keresve, két porlepett vándor ballagott e nehéz idők alatt, fáradtan, kimerülten. – Ellenkező irány felől közelít mindenik, s egyik a másikat nem vette észre mindaddig, míg lőtávolságig valának egymáshoz. – Megütközve állt meg mind a kettő, – s kalapját, különösen az ifjabb, a lehetőségig szemére vágta, mintha arcvonásait akarná rejtetni.

Az idősebb Schiller-féle ihletett arcú szőke férfiú vala, abban tetemesen különbözve a nagy német költőtől, hogy kissé vastag, hízásra hajlandó volt mind

gömbölyűs arca, mind termete. – Világoskék szemein üveget viselt, míg vállára vetett táskáját meglehetősen kelleetlenül viselő fél felén.

Az ifjabb alig lehetett idősebb, vagy talán alig volt huszonnyolc–huszonkilenc éves, s így amannál teteemesen fiatalabb. Ez is szőke volt és kék szemű, – s míg karcsú termete és ruganyos járása férfias erőre s bátorságra mutattak, tekintete szellemet s olyan kifejezést sugárzott, mely találékony észet s életügyességet sejtetett. – Olyan jellemzetes volt egyébiránt ez ifjúnak minden vonása, orra és szemei metszése, hogy ki valaha életében látta egy tagját családjának, egyszerre fölismeré, hogy ez mindenestre Lónyay lesz.

Vándorunk idősebb társához hasonlóan, szintén útításkát viselt vállán s egy összecsomagolt plaidet, de terhét sokkal ügyesebben s ruganyosabb léptekkel cipelte, mint amaz.

Csakugyan Lónyay volt, mégpedig Lónyay Menyhért, ki búcsút véve fiatal neje s apró fiaitól, külföldre készült menekülni, s kocsiját alkonyatig elhagyva, járatlan rengetegi ösvényeken bujkált gyalog és egyedül, hogy családja számára megmenthesse életét s a hatalom éles szemű kémei kézre ne keríthessék.

A két vándor az első döbbenés után kezdé sejtteni, hogy egy járatban vannak, hogy menekülők, hogy bujdosók mind a ketten...

Kéves perc s fölismerék egymást, s Lónyay Menyhért megindultan borult Horváth Mihály püspök tárt karjai közé... [...]

Körülbelül ugyanez nap alkonyati homálya mellett két más kis úti kocsi is jött egymással szemben, gondosan kerülve a jártabb utakat s kitérve minden járókelő elől. – Az egyikben a kocsison kívül egy magá-

nos éltebb úr ült, – a másikban két fiatal ember foglalt helyet, kik közül az idősb alig haladhatta meg huszonnyolcadik évét, míg a másik ennél 5–6 évvel ifjabbnak látszék, mint alig pelyhező szőke bajusza s szakálla tanúsítja. – A két kis kocsi urai gyanúsan méregeték egymást, s nyugtalanság vegyületével szemlélgeték, vajon merre menekülhetnének szükség esetén.

De mi nagy volt meglepetésök, midőn kölcsönösen felismerve egymást, mind férjem és Zalár, kik az egyik kocsiban ültek, mind Jósika Miklós báró, ki a másik kocsiban foglalt helyet, mint annak tulajdonosa, megállíták fogataikat, s leszállva, egymás üdvözlétére siettek.

Leírhatatlan érzések közt ölelkeztek össze a bujdosók, mint egy szent, közös ügy testvérei, mint hontalanná vált fiai e szegény hazának...

Hogy tartózkodás nélkül beszélgethessenek kissé családjaik, terveik s a reménytelen jövő felől, a két kis kocsit a közel bokrozatok legsűrűje közé rejték, hol a lovak is legelhettek, ők hárman pedig búskomoly gondolatok közt ballagtak az erdő mélye felé, hogy kibeszélhessék keserveiket, s az életben valószínűleg utoljára, senkitől nem látva, búcsút vegyenek egymástól. – Férjem többé soha nem találkozik báró Jósikával, ki, mint tudjuk, nejével együtt külföldre menekült s kezdetben Brüsszelben telepedék le. – Férjem a kis kocsin, melyet magának szerzett, Szirák felé vette útját, hol a gróf Teleki család kastélyában biztos menhely volt addig fenntartva számára, míg családjával egyesülhet.

Míg a haza legjelesbjei vagy elvérzének, vagy földönfutókká, hontalanná lőnek, s idegen földön találtak menhelyet, azalatt a bujdosók honn maradt csa-

ládtagjaik remegve néztek minden következő perc elé, nem tudva, melyik fogja szívöket megszakítani távoli kedveseik sorsa miatt.

Szörnyű látvány volt az orosz katonaság bevonulása Budapestre! – Mintha soha véget nem szakadna az undok csapatoknak, mintha száma nem lenne a sárga hajú, idéetlen arcú seregeknek, – minél több tolongott előre, annál nagyobb számmal maradtak még hátra. Kora reggeltől fogva talán délutáni 4 vagy 5 óráig tartott gyorsan mozgó bevonulásuk, s tarkabarka egyenruhájuk, ritka sárga hajuk felett tündöklő sisakjuk, a nap fényes ragyogása mellett, valóban kápráztató volt. – Hideg borzongás futott végig az ember minden idegén, midőn a különkülön csoportok mögött megharsant idegenszerű, harmóniátlan zenekaruk, s egyik-másik század nyávogó macskahangon énekkel kíséré e zenét...

Valóságos lázbeteg valék, midőn aznap estve a gróf Teleki család jószágigazgatója kíséretében, megérkezénk anyámmal és nővéreimmal Pomázon, hol mindaddig időzni szándékozánk Arday Károly védelme alatt, míg férjem felől híreket vehetünk, s vele az egyesülés, Isten segítségével, ismét lehetővé válik.

Nagy szerencse volt reánk nézve, hogy a Teleki grófok jószágigazgatója Arday Károly, férjem ifjúkori meghitt barátja vala, ki a multban annyira le volt Sándorom iránt kötelezve, hogy mint afféle neme-sebb kedély, szerencsésnek érzé magát, hogy nekünk ez iszonyú idők alatt hasznunkra lehetett.

Sándoromnak sikerült néha egy-egy levelet kezeimhez juttatni, – ezek a kedves levelek tarták fenn akkor az életemet.

Ismét és ismételve átolvastam valamennyit, – könnyeimmel öntöztem minden sorát, s el tudtam volna

könyv nélkül mondani mindeniket, annyit foglalkoztam velök, oly sokszor olvasgattam. – Azt, hogy hol tartózkodik, honnan küldi sorait, nem merte megírni, nehogy, ha nem a mi, hanem idegen kezekbe jutnának levelei, veszélybe döntse önmagát, sőt talán engem is.

Oh de annál nagyobb volt boldogságom, annál elképzelhetetlenebb az öröm, mely csaknem mámorossá tőn, midőn végre sok viszontagság, aggodalom és bánkódás után, találkozhattunk Szirákon, s vele együtt jöheték kedves, régen nélkülözött otthonunk felé, – ha nem is ama szép hegyek alján található valószínűs otthon felé, melyet oly fájó szívvel nélkülözünk, hova annyira vágyakoztunk, – de Pomázra, hol ideiglenes tanyát lertünk azon ideig, míg férjem sorsa annyira biztosítva lesz, hogy veszély nélkül vonulhattunk vissza N.-Rédére...

Vachott Sándor

Ima országunk védasszonyához

*Hozzád kiáltunk fel, szűz Mária!
Tekints magyar néped fájdalmira!
Boldogságos szűznek nem nevezünk:
Midőn lesújtva őseink hona,
Melynek te voltál védőasszonya,
Boldognak téged mi nem hihetünk.*

*Megbántanók e hittel szivedet:
Szíved, melyért választá tégedet*

*Védül a hon, sok századév előtt.
Hallá népünk, hogy szántad gyermeked,
Midőn keresztfán megfeszítettet;
Hallá népünk, hogyan sirattad őt.*

*Mint egykoron kebleden szent fiát,
Sirasd most a mennyekben Hunniát!
Ott fenn talán szemednek ársjai
Nem fognak oly hijába folyini, nem,
Amily hijába folytak ideleenn
Hűséges néped vérpatakjai.*

(Pest, 1849. október 7.)

Bajza József

Fohászkodás

*Isten, aki láttad
E roppant vihart,
S nem nyújtál ügyednek
Védelemre kart,
Állnak templomidnak
Szent oltári még?
Vagy tán a pokol le-
Döntögette rég?*

*Millió ajakból
Szállt fohász feléd:
Mindhiába! Mintha
Meg sem értenéd.*

*Szívekből kihalni
Hagytad a hitet,
Bukni engedvén a
Legszentebb ügyet.*

*Törvényhez s hazához
Aki hű vala,
Mint az úti rabló
Vérpadon hala.
S akinek szívében
Nem volt semmi szent,
Aki rabla, gyilkolt,
Vére, élte ment.*

*Égből a szabadság
Védre nem talált,
Érte harcoló nyert
Láncot vagy halált;
És ki ezred óta
Annyit vérezett,
Eltapodni hagytad
A hős nemzetet.*

*A jámbort nyomorral,
Kínnaal halmozád,
Eskü- s szőszegőket
Megjutalmazád;
A pokol kígyóit
Itt megfészkeléd,
S gaz merény uralmát
Győzni engedéd.*

*Van-e még hatalmad
Élők- s holtakon?
Vagy Sátán lön úrrá
A világokon?
Elfogyának tán az
Ég villámai,
Hogy oly vakmerők a
Gazság karjai?*

*Törvény és igazság
Tán csak ámulat,
Mellyel a halandón
A pokol mulat?
Tán nem is valóság
A Jézus tana,
Aki eljött, embert
Hogy megváltana?*

*Tán nincs is jövő túl
A sír éjjelén?
S álszín és hazudság
Erkölc és erény?
Van-e oly halandó,
Aki még remél?
Van-e még keresztyén,
Aki hitben él? –*

*Szánd meg, Isten, embert,
Szánd meg hívedet!
Aki bízva benned
Annyit szenvedett.
Adjad újra vissza
Elvesztett hitét,*

*Lássa egy hatalmas
Kéz intézetét.*

*Dörgő mennyköveddel
Sújtsd le a gonoszt,
Aki a világon
Kínt, gyötrelmet oszt;
Nyerje meg jutalmát
A szilárd erény,
Légyen népszabadság
Úr a földtekén...*

*Vagy ha e világnak
Eljött vége már,
S a nemlét öröklő
Semmisége vár;
Sújts le egy csapással
Minden életet,
S alkoss új világot
S új természetet.*

*Istenképre embert
Ámde ne teremts,
S lelkedből belé egy
Szikrát el ne ejts:
Alkoss a világnak
Balga lényeket,
Egyszerű parancsra
Forgó gépeket.*

*Kiknek keble márvány,
Szíve jég legyen;*

*Lelke szépre tompa,
Nagyra képtelen.
Kiknek jog, szabadság
Őrüilt gondolat,
Nem szőnek jövőkről
Tündér álmokat.*

*Kikben nincsen elme,
Égbe szárnyaló,
Lényök, mozdulatjok
Szolgához való:
Akkor jobb jövőkért
Egy szív sem zokog,
S lesznek a világon
Népek boldogok.*

(1849)

Bajza József

Honáruló

*Ki tört döfél anyád szívébe,
Ki megtagadtad véredet,
Ki vagy te, természet csodája?
Ki szült világra tégedet?*

*A párduc hű marad fajához;
Nincs állat egy sem oly galád,
Mely párját kész ne volna védni,
S te tenfajod meggyilkolád!*

*Te vésznek méhében fogantál,
Nem érző női szív alatt;
Nemző atyád a sors-harag volt,
Rengő bölcsőd a kárhozat.*

*Honárulás! Legundokabb bűn,
Mi emberek közt született,
E bűn kiáltja átkozottnak
Az ég alatt emlékedet.*

*Vezére voltál egy seregnak,
Melyet csodált a félvilág,
Melynél bátrabbat és vitézbet
Nem láttak a Thermopilák.*

*Fegyvert szabadságért emelt az
Az őshonért, népéletért,
A drága nők-, fiak-, apákért
És ami kedves, mindenért.*

*Ily szent ügyben küzdő sereggel
Magát a sorsot megvered,
S te elleniddel cimborálva,
Gyáván letetted fegyvered.*

*Honárulás! Nem szörnyedél el
E bűn-szótól, te kőkebel?
El tudtad nézni bosszulatlan,
Fajod miként enyészik el?*

*Roppant erő állt ellenedben,
Tán győzni képes nem valál?*

*De férfi-e, kinek gyalázat
Eltűrhetőbb, mint a halál?*

*Miért nyúltál a sors művébe,
Ha benned nagyság nem lakott,
Ha lelkedben a nagyravágyás
Erő nélkül hivalkodott?*

*Tekints most e megdőlt hazára,
Tekintsd meg szörnyű művedet,
Nincs szó elég gyászos leírni,
Mit a magyar nép szenvedett.*

*Ezrek vérzettek el csatákban,
Hányan a hóhérek alatt!
Sok van, kinek csak koldulással
Jut egy sovány kenyérfalat.*

*S mivé lőn a szabad magyar hon,
Mely oly büszkén emelkedett?
Mely ezredet leélve ígért
Egy új, dicsőbb évezredet?*

*Itt áll, mint óriás koporsó,
Melyben egy nemzet a halott,
Egy nemzet, melyet e világon
Isten testvértelen hagyott.*

*Harc-munkával szerzett örökjén
Egy vérrokon sem osztozik,
Sok századok gazdag gyümölcsét
Kaján szomszédok élvezik.*

*Kitűnve látunk a világról
Egy nagy hatásu életet,
Melyet körülvett hír sugára,
Kitűnve egy hős nemzetet.*

*Te látod ezt s füledbe zúgnak
A millióknak átkai,
S nem tépik össze szíved
Az öntudatnak kínjai?*

*Világnak szörnye, látva téged
Az érző szívnek vére fagy,
Meg van gyalázva a teremtés,
Hogy még te is munkája vagy.*

(1849)

Vachott Sándor

Gyászdal

*Habár virulás van rónáidon,
Nem élsz, nem élsz te, szívimádba hon!
Nem vagy te más, mint gyönyörű halott,
Melynek bájarca még nem változott.
Oh édes szép anyám,
Szegény hazám!...
S mivel fölötted kék
A nyájas ég,
S derűt lövell a napsugár:
Tán éltet az jelentene?
Nem élsz, nem élsz te! Bár,*

*Köröttek nyílt a láthatár.
Nem élsz, nem élsz te! Hisz
A holtinak
Maradhat nyitva a szeme.*

(1849. november)

Vachott Sándor

Vigasz

*Megdőlt honom, szerencsétlen honom,
Csak egy szerencséd volt: s ez abban áll,
Hogy koszorú diszlett homlokodon,
Még mielőtt elejte a viszály,
És bárha véged fényt rád nem lövell:
Koszorus fővel estél mégis el!*

*Midőn a harc kockája vetve lett,
És rajtad fénylett már a harci mez,
Sok hű kedély csak attól reszketett,
Hogy gúny s nevetség tárgyává leszesz.
De bárha véged fényt rád nem lövell:
Koszorus fővel estél mégis el!*

*Vész, pusztulás jött a harc folyamán,
Temérdek kincsed e folyamba fúlt;
S szörnyűbb a sors még, mely a harc után
Reád, boldogtalanra súlyosúlt!
De bár gyász-véged kint s átkot nevel:
Koszorus fővel estél mégis el!*

*És mert a hőssel is könnyen lehet
Aztán már bánni, hogyha elbukék:
Akadhat olyan kéz, mely fejedet
Ez egy diszétől is megfosztja még.
De ég-föld tudja, bárki mit mivel,
Hogy koszorus fővel bukál te el.*

(Pomáz, 1849. december)

Vachott Sándor

Egy ifjunak, ki messze útra kelt

*Ha vidám cimborák
Sodró körében élsz,
Csöngetve a pohárt;
Vagy szomjan űz a kín
Az égető homok
Végetlen térein:
 Eszedbe jusson
 Szegény hazád!*

*Ha bársony és selyem,
Márvány s arany felett
Úrrá lesz végzeted;
Vagy szűrben a havon
Didergve tűröd a
Csikorgó éjszakát:
 Eszedbe jusson
 Szegény hazád!*

*Ha égni lát szemed,
Amerre eltekint,
Ős erdőségeket;
Avagy vidéklepő
Árvíz öntésein
Röpül gyors csónakod:
 Eszedbe jusson
 Szegény hazád!*

*Ha bájos ifju nő
És kedves csecsemő
Mosolyganak feléd;
Vagy embercsontokon
Rágódó kuvaszon
Áll meg tekinteted:
 Eszedbe jusson
 Szegény hazád!*

*Ha szentegyházba lépsz,
Hol tömjénfüst lebeg,
És a nép énekel;
Vagy ortanyára jutsz,
Hol kincsed s éltedet
Együtt veszítheted:
 Eszedbe jusson
 Szegény hazád!*

*Ha Krisztus-képet látsz
Melynek láb- és keze
Fához szegezve van;
És látsz gonoszt s hitlent,
Kinek csattog keze,
Míg lába táncot lejt:*

*Eszedbe jusson
Szegény hazád!*

*Ha néma és süket,
Dermedt s világtalan
Magány veszen körül;
Vagy hallasz bús zenét,
Sohajt, siránkozást,
Zúgó harangozást:
Eszedbe jusson
Szegény hazád!*

*S ha egykor mennybe kelsz,
Teremtődhöz közel,
Kinél az irgalom;
Avagy pokolra szállsz,
Sátánfiak közé,
Kiknél az ártalom:
Eszedbe jusson
Szegény hazád!*

(Pest, 1849. december)

Vachott Sándor

Búcsú 1849-től

*Ó év! Egy év valál-e te?
Oly fényes és oly fekete,
Oly bíbor és oly halovány:
Ezer színt játszó látomány!*

*Majd büszke éve nemzet-diadalnak,
Majd zordonan bús düledéke annak;
Órákig üdve, szerencse tartománya,
Később halál és vész országos árnya!*

*Viszontagságos év!
Mi cím, mi név
Illetne voltaképpen tégedet?
Ahány perced volt, annyi a neved!
Tükör valál-e, tükrök óriása,
Mely lől, hogy benned a nemzet meglássa
Nyílt homlokát, ép vállait, kezét,
Egészben lássa meg nagy termetét?*

*Műhely valál-e, roppant műhely,
Melyben hangos zörömbölés,
Szítogatás, ütés-verés
Folytán, bilincs és kőpad készül el?
Forrás-e, melyből könny és vérözön,
Gyalázat és dics, méreg és öröm,
Mosolygó és tajtékos hab fakad?
Forrás-e, melyből támad a patak,
A szende tó és a vad zuhatag?*

*Játékos év!
Mi név, mi név
Illetne méltán tégedet?
Hangszer valál, mely minden hangot ad,
Min a siralmas végzet
Oly szomorún fuvó el a hazát!
Vagy a merész
Ajkú zenész*

*Talán vaksors és nem végzet vala?
Hajh, annál gyászosabb!
Hisz legfájdalmasabb
A vak koldús zenéje és dala!*

*Bűbájos év, csodáknak éve!
A sír érclapja, mely alatt letéve
Pihent az ős idő, feltárula,
És a halálnak öblös, néma réve
Iszonytatón felzúdula:*

*S a hajdani vészek,
S a rémletes őskori árnyak,
Zúgtak, lebegének
Szinén a szerette hazának.
Megnyílt az öreg föld,
Feldobbana keble a kőnek:
S kő, föld, a csatázók
Végtorlaszi, sáncai lőnek.
Felhői magasból
Leszálltak a súlyos harangok,
Hogy a csatatéren
Bömbölne, süvöltene hangjok!...*

*Ó év, te nagyszerű varázsoló!
Majd édes álom, majd rideg való,
Bű-titkaidról a fátyol lerántva!
Áldatlan a te méhednek gyümölcse,
Miattad annyi özvegy, oly sok árva
Akár egész éltét gyászolva töltse.*

*Midőn szárnyad alatt
Kedves tavasz fakadt,*

*A szép tavasz:
Kettős tavasz leve,
És még el sem jöve
A méla ősz köde,
Még zöldült szerte a fák levele,
S gyom, dudva még javában sarjadának;
De már a nemzet dús reményei:
Öröm, szerencse, üdv, elsápadának.
Mi haszna volt kettős a kikelet?
Értünk utána kettős bús telet.
Sötét zománcu év, Isten veled!
Forró köny és vérző emlékezet
Mindaz, mi tőled díjul ránk maradt.
A lég, mely annyi zajtól reszketett,
Pihenhet már, miként az elesett
Hősök pihennek csendes föld alatt!*

(Pomáz, 1849. december 31.)

Bajza József

Haynau-dal

*Félesztendő óta vérzik
Egy egész nemzet sebe;
A te műved, örvendj, Haynau,
Habsburg-háznak hű ebe!
Meggyilkoltatád e honnak
Nagyszámú, derék fiát,
S ezreket bebörtönöztél,
Mert szerették a hazát!*

Meghódítá számotokra
A magyart a moszka-had;
Rajta most! Bakókezeggel
Szedd te a babérokat!
Nagy vitéz vagy, nagy csatákat
Tudtál végrehajtani!
Kit orosz kéz elfogott, te
Fel birád akasztani.

Oh, hóhérok hadvezére,
Mi dicsőség jut neked!
Habsburg-háznak vérkutyája
Lett a nép ajkán neved.
S mit fizetnek vajjon érte,
Hogy dühös hiéna vagy?
Hogy nevednek hallatára
Az anyáknak vére fagy?

Nyert-e nagy díjt a tenálad
Még silányabb Görgei?
Aki ellen égbe szólnak
Egy nemzet keservei?
Az kap tán koldus-jutalmul
Nyomorú filléreket,
Te, ki bamba s ranghiú vagy,
Nyersz hitvány kereszteteket.

S nagy császárod elvetend majd,
Ha nincs szüksége rád,
S megköszönd, ha ráadásul
Kufsteinban szobát nem ad.
A Habsburg-vér minden cseppje
Mindig hitszegő vala,

*Jaj azoknak, kik remélnek
Boldogulást általa.*

*Nyersz szebb bért is, gyilkoló gép,
Vérrel élő szörnyeteg;
Aki annyi szent viszonynak
Üdvösségét ölte meg.
Átkot mondand hamvaidra,
Aki sírhalmadra hág,
S hagysz nevet majd gyermekidnek,
Melyre borzad a világ.*

(1850)

Bajza József

Jóslat

*Mit rejt a kétes jövőendő?
Miért borult a láthatár?
A lelkek mély aggodalma
Szertelen viharra vár?
Végítélet kürtje szólít
Élők- és halottakat?
A kerub lángszárnya zúg-e,
Megnyitván a sírokat?*

*Oh, nem! – Népek háborognak,
A föld egy nagy óceán,
Melyet megbántott kedélyek
Féktelen hatalma hány;*

*Forr a nemzetek haragja,
Megmozdult a félvilág,
Mert az élet szent nyugalmát
Zsarnokok felforgaták.*

*Földön nincs többé igazság,
Csak népgázló hatalom;
A szabadság mérges gúny lett,
Börtönkínok irgalom!
Harci zsákmány a tulajdon,
Senkinek sajátja nincs,
Honfihűségnek jutalma
Vagy kötél vagy rabbilincs!*

*Jogbitorlás címe: törvény,
Rend a zsarnokkény neve,
Ember társadalmi léte
Életundorra leve.
Ámde megjön a bosszúnap.
Büntetendő vétkeket,
Hozván a sanyargatókra
Kárhozást, enyészetet.*

*Kelnek újra forradalmak,
Megkezdendők a csatát,
Bérencek sokezre ellen
Küldve milliók hadát.
Megdördül a harci orkán,
S büszke várak, paloták,
Tornyok omladoznak össze,
S vérben úszik egy világ.*

*S Isten eljövend ítélni
Népeket s királyokat,
S pillantása porba sújtván
Embergázló trónokat.
S visszaadva millióknak
A természet szent jogát,
Zengni hallunk földön, égen
Békehirdető imát.*

*S a rabszolga újra nép lesz,
Élvező törvényeket,
És az ember újra ember,
Aminek teremtetett;
S a Szabadság templomában
Trónt az Igazság emel,
Melyet minden földi féreg,
Minden fűszál ünnepel.*

(1850)

Bajza József

Nyugasztaló

*Embernek, ki földi pályán
Szépért és nagyért buzog,
Hol tenyészend a babér, mit
Érte érdemelni fog?*

*Égnek melyik csillagán lesz,
Annyi milliók között,*

*Majd jutalma, vétklenül kit
Balszerencse üldözött?*

*E világnak kisszerű és
Óriás mozgalmiról
A komor történetírás
Ezredévek óta szól,*

*S tükrözésiben mi gyéren
Látni győzedelmeket,
Melyekben csatát erény nyert
A gonoszság s bűn felett.*

*Így volt-e ez mindörökké,
S így lesz-e a földtekén?
S a gazság előtt hajol meg
Erkölc, jámborság, erény?*

*Nincs elégtét síron innen,
Nincsen túl, gyötrelmekért?
Még elismerésbe' sem nyer
A nemes parányi bért?*

*Vétek, ármány szemvakító
Tisztelet fényében él,
Míg a jó vad tüskepályán
Ínséggel nyomort cserél?*

*Szent ügy vértanúja hullá,
Mely feledve porladoz,
Míg csalók- és hitszegőkről
A hír kúrta riadoz?*

Vagy csupán játék ez élet
S szemvakító tűnemény,
Melyet csalfa biztatással
Ámít s írig a remény?

S ott, felnyílván az enyészet
Semmisítő ajtaja,
Egy örök nemlétebe süllyed
E világ minden baja? –

Nem lehet, hogy alkotandott
A sors érző szíveket,
Ha torlatlanul hagyná a
Méltatlan keserveket!

Lenni kell egy jobb világnak
Itt vagy más bolygó tekén:
Ébren, alva ezt sugallja
Fájó szívnek a remény.

Képtelen, hogy a halálban
Eltűnjék minden jövő,
S üdvét meg ne nyerje a jó
És a vétlen szenvedő.

Képtelen, hogy volna Isten
E nagy mindenség felett,
Aki csak gyötrelműl adna
Érző lénynek életet.

Bízzál, elcsüggedt erényhős,
Földi sérveid felett,
Egy mindent sejtő igazság
Hoz majd végítéletet;

*S meglesz a jók méltatása,
És a vétek felzokog,
Ha a nagyszerű bíróséék
Harsonája zúgni fog.*

(1851)

Zalár József

Sárosy Gyulához

*Hol vagy? Kiáltom ím neved ezerszer,
De vissza nem szól se nyugat, se dél;
Tán megrepedtek itt a szirtek is már
S csak haldokló jajt hord a téli szél?*

*Ott messze, messze, hol már nem hon a föld,
Ciprusbokrok közt régi temető;
Minden sírdombnál egy-egy bujdosó áll
Némán borongva, mint a síri kő.*

*Ah, lelkem gyakran száll e bús vidékre
Keresni téged s hősi lantodat:
Szívökön hordják Arany trombitádat,
De a nevedre visszhang nem riad.*

*Hol vagy? Hiába, hasztalan kereslek,
Vagy nem találsz te sem magadra már?
Eloltá lelked fényét tán magával
A kialakult végső reménysugár?*

(1849)

Sárosi Gyula

Az „Arany Trombita” elégetőihöz

*Az „Arany Trombitát” tűzbe vetettétek,
Képzelem, mint bömbölt torkán a sok vétek.
Ezen műtételre semmi megjegyzésem,
Ugyan mondjátok meg: „Arany” volt-e vagy sem?*

(Gyöngyös, 1851. szeptember 22. után)

Sárosi Gyula

Halhatatlanság

*Ha áll az elv, s nem pusztá áltatás,
Hogy halhatlannak lenni semmi más:
Mint élni síron túl, – akkor derék,
Én halhatatlan költővé levék!
Mert – ut figura docet* – felkötének,
S ím ajkaimról most is zeng az ének.*

(Gyöngyös, 1851. szeptember 22. után)

Sárosi Gyula

Tavaszdal

*Fel, fel cimboráim!
Gyáva sír csak és sohajt;
Hős lélektől a bor
Távol úzi mind a bajt.*

* Amint az ábra mutatja.

*Gyászban e hon nem maradhat,
Nem marad már sokáig –
Hejh, hajh, igyunk rá:
Az idén megválík!*

*Forr, forr a világnak
Láng ereben már a vér.
Fordul már a medve
S egy világot táncra kér.
Istenadta medvekölyke
Bóg-e még kend sokáig?
Hejh, hajh, igyunk rá:
Az idén megválík!*

*A tavasz, ha nyílik,
Minden éled és kikel:
Bort, bort! e nyilások
Ünnepére inni kell! –
Zárva még a börtönajtók
Sem maradnak sokáig.
Hejh, hajh, igyunk rá:
Az idén megválík!*

*Vagy sír, vagy szabadság
A magyar jobb sorsa már.
Észt, pénzt, vért, szerelmet
A hon áldozatra vár.
Kik maradtunk eddig hűvek,
S kik leszünk mindhalálig:
Hejh, hajh, igyunk rá:
Az idén megválík!*

(Gyöngyös, 1851 tavaszán)

Vachott Sándor

Téli estvén

*Elvonult, elzúgott
A sötét vihar;
Sírgödörbe omlott
Oly sok férfikar.*

*Hogy kemény volt, hogy nagy volt
A vész: annyi szent;
Úgy hullott az ember,
Mint mezőn a rend.*

*Elmondhatjuk immár
Télnap alkonyán:
Hejh, karok és rendek
Azok voltak ám!*

(Nagyréde, 1851)

Vachott Sándor

Dalposta

*Kit látogasson e meleg dal,
Mely most szivemből felrepül?
Egy lelkes nőt, ki távol innen
Magánosan, mély gyászban ül.*

*Szállj el dalom, repkedd körül
A honfi halvány özvegyét,*

*És súgd fülébe meghittén:
A hon forró üdvözlét!*

*Kérdezd: mikor jön vissza ismét,
Szálló sötét hajfürtivel,
Onnan, hol búját pásztorkürtök
Hangzása szenderíti el?...*

*Mondd: ha ismét honába kel,
Sok szív, mely érte kesereg,
Azt véli majd: a szálló fürtök
Tavaszhozó fecskesereg!*

(Nagyréde, 1852. október 6.)

Vachott Sándor

Magánybörtönömben

I.

*Nefelejcs a szemed;
Nem is felejthetem:
Kékké a börtönéjt
Azzal szinezgetem.*

*Sötét a börtönéj,
S ha kis nyíláson át
Olykor megláthatom
Az égnek csillagát:*

*Gyanúsan nézem én,
Csüggedt szívű fogoly,
Vajon csillag-e az,
Vagy tán csak gúnymosoly?*

*Mosolyganál te rám,
Felejténék gyanút;
Ismerem ajkaid,
E rózsakoszorút.*

*Áldom jó lelkedet,
Gránit-szilárd hited,
Arany szerelmedet,
Gyémánt könnyűidet.*

*Abol te megjelenesz,
Hová kis lábad ér,
Tündöklük és virúl
Legott a pusztá tér.*

*Óh bár röppülhetnél
Egy percre csak felém:
Borúra szebb derűt
Nem vágnék látni én.*

II.

*Kedves kis gyermekim,
Nektek is dalolok.
Ha tövis ment belé,
Nemde fáj ujjatok?*

*Ha elment az anya
Könnyű kis szekeren,
Nemde ti sírtatok
Akkor keservesen?*

*Mint a ti ujjatok,
Úgy fáj az én szívem,
Tövis ment abba is,
Azért fáj oly igen.*

*S mint ti anyátokért
Szívöböl zokogtatok:
Atyátok könye is
Hull most utánatok.*

(Újépület, 1853)

Irodalom

Ágner Lajos: *Vachott Sándor élete és költészete*. Irodalomtörténeti tanulmány. Bp., 1901.

Alszeghy Zsolt: *Vachott Sándorról*. = *Gyöngyösi Kalendárium 1913. évre*. Eger, 1912. 57–65.

A gyöngyösi Berze Nagy János Gimnázium jubileumi emlékkönyve 1684–1984. Gyöngyös, 1984.

A magyar sajtó története I–II./1–2. Főszerkesztő: Szabolcsi Miklós. Akadémiai Kiadó, Bp., 1979–1985.

A Mátra gyöngye. Irodalmi emlékek és emlékezések Gyöngyösről. Válogatta, szerkesztette, az előszót írta és a jegyzeteket összeállította: Lisztóczy László. Pallas Kiadó, Gyöngyös, 2000.

[Babik József]: *Katholikus vallásos költészetünk a jelen században*. Bp., 1883. (A mű név nélkül jelent meg.)

Bajza József: *Szó és tett jellemzik az embert*. Válogatta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Kerényi Ferenc. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2004. (Téka)

Bajza József válogatott művei. Válogatta, az előszót írta és a jegyzeteket készítette: Tóth Dezső. Sajtó alá rendezte: Kordé Imre. Bp., 1959. (Magyar Klasszikusok)

Balkányi Enikő: *Rajzok a múltból. Vachott Sándor és Csapó Mária ismeretlen iratai és levelei*. = *A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve 1965–66*. Szerkesztette: Baróti Dezső. Bp., 1967. 143–67.

Bodolay Géza: *Irodalmi diáktársaságok 1785–1848*. Bp., 1963.

Brisits Frigyes: *A XIX. század első fele. (A magyar irodalom története V. Szerkeszti: Alszeghy Zsolt.)* Bp., 1939.

Csikány Tamás: *Csikány Ferenc, a gyöngyösi nemzetőr-ség parancsnokának segédtszjtje, huszárszázados*. = *Egy küzdelmes év katonái*. A Mátra Múzeum és a Berze Nagy János Gimnázium tanulmánykötete. Szerkesztette: Horváth László. Gyöngyös, 1998. 7–21.

Dezséri Bachó László: *Gyöngyös város 1848/49-ben*. Gyöngyös, 1939.

Ellenőr. Politikai zsebkönyv. A pesti Ellenzéki Kör megbízásából szerkeszté Bajza. Németországban, 1847.

Erdélyi János levelezése I–II. Szerkesztette: T. Erdélyi Ilona. Bp., 1960–1962.

1848-as nemzetőrök Heves és Külső-Szolnok vármegyében. Összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: P. Kovács Melinda, Kozma György Bertalan és Szabó Jolán. Eger, 1999. (*A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai* 6.)

Ethei Sebők László: *Gyöngyös és vidéke története*. Gyöngyös, 1880.

Farkas Zoltán: *Bajza József élete és művei*. Bp., 1912.

Ferenczy Jakab és Danielik József: *Magyar írók*. Életrajzgyűjtemény. Pest, 1856.

Fülöp Lajos: *Gyöngyös irodalmi öröksége*. Tanulmányok, írói arcképek és pályarajzok. Pallas Kiadó, Gyöngyös, 2001.

Hajagos József: *Heves megyei nemzetőrök részvétele a bácskai harcokban*. = *Mátrai tanulmányok*. Szerkesztette: Horváth László. Gyöngyös, 1995. 95–120.

Herke Rózsa: *Pájer Antal*. Doktori értekezés. Pécs, 1941.

Horváth János: *Petőfi Sándor*. Bp., 1922.

Kerényi Ferenc: *Biedermeier váltóhamisítás, a háttérben költészettel (A Csapó-ügy)*. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1999. 345–50.

Kolacskovszky Lajos: *Megyénk részvétele az 1848–49-i szabadságharcban*. = *Heves megyei Kalendárium az 1948. jubileumi évre*. Kiadta: Heves Vármegye Szabadművelődési Tanácsa. Eger, é. n. [1947.] 31–43.

Koncz Ákos: *Az egri főegyházmegye két nagy költőjéről*. [Mindszenty Gedeon és Pájer Antal]. = *A Jászberényi Községi Katolikus Főgymnasium értesítője az 1893–94. iskolai évről*. Közzéteszi: Barna Mihály igazgató. Jászberény, 1894. 3–40.

Koncz Ákos: *Egri egyházmegyei papok az irodalmi téren*. Eger, 1892.

Lakner Ilona: *Sárosy Gyula élete és költészete*. Debrecen, 1938.

Lisztóczky László: *A mesebeli hattyú fogságában*. Tanulmányok és könyvismertetések. Pallas Kiadó, Gyöngyös. 2000.

Lisztóczky László: „És te is üdvöz légy, testvérváros...!” *Eger és Gyöngyös irodalmi hagyományai*ból. Pallas Kiadó, Gyöngyös, 2002.

Lőkös István: *Megyénk irodalmi kistükre I-XIV.* = Hevesi Szemle, 1975–1981.

Misóczki Lajos: *1848 tavasza és nyara Heves megyében.* = Hevesi Napló, 1998. szeptember, 28–32.

Hevesi Lajos: *Az 1848. évi forradalom és nemzeti önvédelem Heves megyei vonatkozásai.* Különnyomat az *Agria – Az egri Dobó István Vármúzeum Évkönyve XXXIV.* kötetéből. Eger, 1998.

Molnár József: *Egy múlt századi gyöngyösi költő: Spetykó Gáspár.* = *Nép-Nyelv.* Tanulmányok Fülöp Lajos 60. születésnapjára. Szerkesztette: Balázs Géza és Selmeczi Kovács Attila. Bp., 1992. 78–81.

Molnár József: *Címképünk: Spetykó Gáspár.* = Gyöngyösi Műsor, 1998. március, 35–40.

Molnár József: *A címlapon: Vachott Sándor.* = Gyöngyösi Műsor, 2001. április, 28–32.

Molnár József (1930–1974): *Nagyréde története a feudalizmus korában.* Bp., 1966.

Morvay Győző: *Zalár József leveleiből.* = Irodalomtörténeti Közlemények, 1916. 102–16. és 219–28.

Muhajda F. Nándor: *A magyar kritika fejlődése, különös tekintettel Bajza József működésére.* Eger, 1895.

Országgyűlési emlék I–II. Politikai, történeti és szépirodalmi almanach. Szerkeszti és kiadja: Vahot Imre. Buda, 1848.

Pájer Antal: *A nemzeti őrsereg dala.* É. n. [1848.]

Pájer Antal: *Szent lant.* Válogatott versek. Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Lisztóczy László. Pallas Kiadó, Gyöngyös – Dsida Jenő Baráti Kör, Eger, 2001.

Pénzes Balduin: *Az úgynevezett almanach-líra.* Pannonhalmi, 1937. (A Vachott Sándorról szóló fejezet: 87–91.)

Petőfi Sándor összes költeményei (1844. szeptember – 1845. július). Szerkesztette: Kerényi Ferenc. Bp., 1997. (A kötetben – mely *Petőfi Sándor összes műveinek* kritikai kiadásában jelent meg – a Csapó Etelkéhez, Csapó Máriaéhoz és Vachott Sándorhoz írt versek jegyzetei értékes adalékokat szolgáltatnak a Vachott Sándor életét, házasságát és Petőfihez fűződő barátságát érintő kutatásaimhoz: 369–72., 392–5., 447–9.)

Petőfi Sándor: *Cziruslombok Etelke sírjáról*. Sajtó alá rendezte és utószóval ellátta: dr. Ferenczi Zoltán. A Magyar Bibliophil Társaság kiadása. Bp., 1921.

Sárosy-album. A költő szülőházában elhelyezett emléktáblának leleplezési ünnepélyére szerkeszti Naményi Lajos. Arad, 1889. (E kötetben jelent meg többek között Káplány József: *Sárosy Gyula Gyöngyösön*, Vachott Sándorné: *Sárosy Gyula életéből* és Zalár József: *Sárosy Gyula bujdosása Heve megyében* című tanulmánya.)

Sárosi Gyula: *Arany Trombita*. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi: Bisztray Gyula. Akadémiai Kiadó, Bp., 1951.

Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkái és levelezése. Bevezetéssel és jegyzetekkel közzéteszi: Bisztray Gyula. Bp., 1954.

Sereg József: *Gyöngyös a reformkorban, az 1848–49-es forradalomban és szabadságharcban*. = *Gyöngyös*. A Városi Tanács jubileumi kiadványa. 1984. 2. sz. 7–14.

Spetykó Gáspár: *Gyöngyvirágok*. Pest, 1854.

Spetykó Gáspár összes költeményei és prózai dolgozatai. Sajtó alá rendezte s kiadta ifj. Káplány József. Gyöngyös, 1883.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái* I–XIV. Bp., 1891–1914.

Szücsi József: *Bajza József*. Bp., 1914.

Tanulmányok Gyöngyösről. Szerkesztette Havassy Péter és Kecskés Péter. Gyöngyös, 1984.

T. Erdélyi Ilona: *Egy reformkori család a magyar irodalomban*. [Kézirat]

Tordai Ányos – Breznay Imre: *Irodalom, tudomány, művészet*. = *Heves vármegye*. Szerkesztette: Borovszky Samu. Bp., 1909. 356–421.

Tóth Dezső: *Vörösmarty Mihály*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1957.

Új magyar irodalmi lexikon I–III. Főszerkesztő: Péter László. Akadémiai Kiadó, Bp., 1994.

Vahot Sándor összes költeményei. Kiadta Vahot Imre. Pest, 1856.

Vachott Sándor költeményei. Tóth Lőrinc bevezető tanulmányával. Pest, 1869.

Vachott Sándor: *Emlékeim. – – versei.* Szerkesztette: Fülöp Lajos és Lisztóczy László. Gyöngyös Város Önkormányzata, Gyöngyös, 2005.

Vachott Sándorné: *Rajzok a multból.* Emlékiratok I–II. Bp., 1887–1889.

Vabot Imre emlékiratai. Bp., 1881.

Vahot Imre: *Magyar táj- és életképek.* Vallomások, tanulmányok és útirajzok. Válogatta, szerkesztette és a szöveget gondozta: Fülöp Lajos és Lisztóczy László. Pallas Kiadó, Gyöngyös, 2006.

Zalár József költeményei I–III. Bp., é. n. [1902.]

[Zalár József]: *Petőfi és az egri kispapok.* = Szépirodalmi Közlöny, 1858. 1637–41. (A visszaemlékezés - r monogrammal jelent meg.)

Zalár József: *Szabadságdalok.* Pest, 1849.

Zalár József: *A honvéd-világból.* Bp., 1898.

Zalár József: *Emlékek és emlékezések.* Bp., é. n. [1909.]

Tartalom

Előszó (<i>Fülöp Lajos</i>)	7
Bevezetés.....	13

TANULMÁNYOK

<i>Bajza József hattyúdalai</i>	21
<i>Epizódok Pájer Antal életéből</i>	34
<i>Spetykó Gáspár nemzetőri dala</i>	47
<i>Vachott Sándor útja a mártíromságig</i>	54
<i>Zalár József 1848–49-es pályaszakasa</i>	83
<i>Sárosi Gyula bujdosása Gyöngyösön</i>	93
Jegyzetek.....	101

SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

Vachott Sándor: <i>Tekintetes, nemes, nemzetes</i> <i>és vitézlő</i>	113
Bajza József: <i>Ébresztő</i>	114
Vachott Sándorné: <i>Az 1848-i márciusi napok</i> <i>(Rajzok a multból – részlet)</i>	116
Zalár József: <i>Forradalom</i>	119
Zalár József: <i>Vachott Sándorhoz</i>	121
Vahot Imre: <i>Kossuth Lajos, mint országgyűlési</i> <i>szónok (részlet)</i>	122
Pájer Antal: <i>A nemzeti őrsereg dala</i>	128
Spetykó Gáspár: <i>Nemzetőri dal</i>	129
Spetykó Gáspár: <i>Nemzetőri levél 1848-ból</i>	132
Zalár József: <i>Október elején</i>	137
Zalár József: <i>Éjjeli előőrsön</i>	138

Zalár József: <i>A lengyelekhez</i>	139
Bajza József: <i>Szolnok mellett</i>	141
Zalár József: <i>Csikány százados</i>	143
Vachott Sándorné: <i>Áprilhó 14-e, 1849-ben</i> (<i>Rajzok a multból</i> – részlet).....	143
Zalár József: <i>A pestiek</i>	147
Zalár József: <i>Budán</i>	148
Vachott Sándor: <i>Ha nap vagy</i>	149
Vachott Sándorné: <i>A hazában hontalanok</i> (<i>Rajzok a multból</i> – részletek).....	151
Vachott Sándor: <i>Ima országunk védasszonyához</i>	156
Bajza József: <i>Fohászkodás</i>	157
Bajza József: <i>Honáruló</i>	161
Vachott Sándor: <i>Gyászdal</i>	164
Vachott Sándor: <i>Vigasz</i>	165
Vachott Sándor: <i>Egy ifjunak, ki messze útra kelt</i>	166
Vachott Sándor: <i>Búcsú 1849-től</i>	168
Bajza József: <i>Haynau-dal</i>	171
Bajza József: <i>Jóslat</i>	173
Bajza József: <i>Nyugasztaló</i>	175
Zalár József: <i>Sárosy Gyulához</i>	178
Sárosi Gyula: <i>Az „Arany Trombita” elégetőihez</i>	179
Sárosi Gyula: <i>Halhatatlanság</i>	179
Sárosi Gyula: <i>Tavaszdal</i>	179
Vachott Sándor: <i>Téli estvén</i>	181
Vachott Sándor: <i>Dalposta</i>	181
Vachott Sándor: <i>Magánybörtönömben</i>	182
Irodalom	185